

Postmodernin kulttuurimurroksen aikalaiset

Muistitietohistoriallinen tutkimus *Helsingin Sanomien* Aikalaisia-sarjasta (1985–1986) ja postmodernikeskustelujen rantautumisesta Suomeen

Jarkko Varjoranta

Pro gradu -tutkielma

Kulttuurihistoria

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos

Humanistinen tiedekunta

Turun yliopisto

Marraskuu 2024

Turun yliopiston laatu järjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu

Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä.

Pro gradu -tutkielma

Filosofian maisteri, kulttuurihistoria

Jarkko Varjoranta

Postmodernin kulttuurimurroksen aikalaiset. Muistitietohistoriallinen tutkimus *Helsingin Sanomien* Aikalaisia-sarjasta (1985–1986) ja postmodernikeskustelujen rantautumisesta Suomeen

Sivumäärät: 98

Tämä muistitieto- ja käsitehistoriaa yhdistävä tutkimus kartoittaa aikalaiskokemuksia suomalaisessa kulttuurikeskustelussa 1980-luvulla tapahtuneesta murrosvaiheesta, jota tutkielmassani kutsun postmodernikeskusteluiksi. Murroksen taustalla oli yleiseurooppalainen kehitys, jossa uudet jälkistrukturalistisina ja postmoderneina pidetyt kriittiset intellektuellit saavuttivat suosiota erityisesti yhteiskuntatieteissä, humanistisissa tieteissä ja taidepiireissä. Postmodernikeskusteluja lähestytään erityisesti *Helsingin Sanomien* kulttuuriolosuhteissa julkaistua *Aikalaisia*-sarjaa (1985–1986) hyödyntäen.

Haastattelin tutkimustani varten postmodernikeskusteluihin osallistuneita aikalaisia, joten metodologinen painotus on muistitietohistoriallinen. Samat henkilöt pääsevät ääneen sekä 1980-luvun kirjoituksissa että 2020-luvun haastatteluaineistoissa. Tutkimukseni hahmottaa ajan henkeä ja selvittää, kuinka haastateltavat merkityksellistävät postmodernikeskusteluja nykyhetkestä käsin. Tutkielmani kysyy, millaisia intentioita, odotuksia tai toiveita keskusteluihin liitettiin. Toisaalta pohditaan myös avainkäsitteiden kontekstisidonnaisia eroavaisuuksia ja yhtymäkohtia.

Aikalaisia-sarja kulkee mukana läpi tutkielman. Kyseessä oli 13-osainen artikkelisarja, jossa esiteltiin 1900-luvun merkittäviä intellektuelleja. Osa heistä oli aikaisemmin vähälle huomiolle jääneitä ranskalaisia jälkistrukturalisteja, jotka yhdistettiin keskusteluihin postmodernista. Tutkielmani tarkastelee *Aikalaisia*-sarjan rakentamaa tulkintaa modernin dekadenssista, postmodernista tilasta ja aikalaisdiagnoosin tarpeesta. Huomio kohdistuu myös *Aikalaisia*-sarjan syntyyn vaikuttaneisiin tekijöihin, henkilöihin ja verkostoihin. Yksilöiden ja verkostojen toimintaa seuraamalla tutkimukselle syntyy ruohonjuuritason ulottuvuus, joka ulottuu *Helsingin Sanomien* toimituksesta opiskelijoiden opintopiireihin.

Monialaisten postmodernikeskustelujen foorumit olivat kirjavia ja niiden intensiteetit vaihtelivat. Postmoderni ajattelu tarjosi erityisesti yhteiskuntatieteissä monille entisille marxilaisille ajankohtaiset kysymyksenasettelut huomioivan teoreettisen viitekehyksen. 1970-luvun intellektuaalinen kasvualusta mahdollisti omaleimaisia piirteitä suomalaisille postmodernikeskusteluille. Tutkimus käsittelee myös postmodernin käsitteen medioitumista, arkipäiväistymistä sekä syytöksiä, joiden mukaan postmoderni filosofia oli pinnallinen muoti-ilmiö.

Postmodernikeskustelut olivat marginaalinen mutta äänekäs osa 1980-luvun poliittisesti vapautunutta kulttuuridiskurssia. Keskusteluja tarkastelemalla saamme kurkistusikkunan aikakauteen, joka väreili uusia ajattelijoita, teorioita ja mahdollisuuksia. Etäisyys 1980-luvun tapahtumiin on jo sellainen, että muistitietohistoriallisia metodeja hyödyntävä kulttuurihistoriallinen tutkimus on kiistatta ajankohtaista.

Avainsanat: postmodernikeskustelut, postmoderni, postmodernismi, jälkistrukturalismi, muistitietohistoria, käsitehistoria, intellektuellihistoria, nykyaikakeskustelu, aikalaisdiagnosi, aikalaiskokemus

Sisällysluettelo

1	Johdanto	4
1.1	Johdatus aiheeseen: kulttuurimurros	4
1.2	Tutkimuskysymykset ja <i>Aikalaisia</i> -sarja	6
1.3	Alkuperäislähteet ja tutkimusmenetelmät	9
1.4	Tutkimustilanne ja hankalat käsitteet	12
2	Kriittisyyttä, luopumista ja ajan hengen etsintää	15
2.1	Yliopistomarxilaisuus intellektuaalisena kasvualustana	15
2.2	Mannermainen ajattelu ja ranskalaiset teoriat	22
2.3	Irtaantuminen marxilaisuudesta tai ”intellektuaalinen päivitys”	30
3	Importöörien postmoderni	36
3.1	Opintopiirit, kretsit ja seminaarit	36
3.2	<i>Aikalaisia</i> -sarja ja Erkon pulju	43
3.3	Kokoajat ja hajottajat	49
3.4	Postmodernia vai postmodernismia?	58
4	Modernin ja postmodernin rinnakkaiselo	63
4.1	Postmoderni-syndrooma – marginaalista muotisanaksi	63
4.2	Nihilismää, relativismia, irrationalismia, luopuruutta!	69
4.3	Karkaaminen sateenvarjon alta	75
5	Lopuksi	84
	Lähteet	89

1 Johdanto

1.1 Johdatus aiheeseen: kulttuurimurros

Postmoderni ajattelu on *perusteetonta*, se ei etsi ajattelunsa alkuperustaa koska ei usko sellaista löytävänsä, se ei usko tieteen tieto-opilliseen perusteltavuuteen. Jumala on kuollut. Jos olemme hänet tappaneet, ei ole syytä vaipua epätoivoon tyhjän ääressä, on *sankarillista* seisoa tyhjän päällä. Kun omaksutaan tämä sankarillinen asenne, niin voidaan selittää ja kohdata moderni henkinen pahoinvointi, jota eivät ilmennä syyllisyys, estot, pelko vaan itseään etsivän ihmisen päämäärättömyys ja pirstoutuneisuus.¹

Edeltävä Sakari Hännisen kuvaus on Taidehallin *Postkulttuuri*-artikkelikokoelmasta vuodelta 1984. Jumalan kuolemalla viitataan Nietzscheen, jota pidetään yhtenä postmodernin ajattelun varhaisista esikuvista. Nietzsche kritisoi omana aikanaan tapaa, jolla 1800-luvun valistus- ja järkiuskoinen ihminen oli nostanut itsensä Jumalan asemaan.² Postmoderneiksi kutsutut intellektuellit jalostivat näitä ajatuksia 1900-luvun jälkimmäisellä puoliskolla kohdistamalla uudenlaista skeptisyyttä läntisten yhteiskuntien ”suuriin kertomuksiin” ja edistysuskoisiin kivijalkoihin. Modernin ihmisen pahoinvointia ja tyhjyyttä pystyi kuitenkin kohtaamaan omaksumalla postmodernin asenteen. Hännisen sanat toimivat erinomaisena johdatuksena suomalaisessa kulttuurikeskustelussa 1980-luvulla tapahtuneeseen murrosvaiheeseen, jota tässä tutkimuksessa kartoitetaan niin kutsuttujen *postmodernikeskustelujen* ja niiden muistamisen kautta.

Postkulttuurin alkusanoissa Kimmo Sarje (1951–) puhui ”murroksesta kulttuurissa” ja julisti postmodernin aikakauden alkaneeksi Euroopan koilliskolkassa, Suomessa.³ Pian tämän jälkeen helmikuussa 1985 *Helsingin Sanomien* kulttuurisivuilla otsikoitiin näyttävästi: Näinkö koittaa Suomen vuoro astua keskusteluun postmodernismista?⁴ Ennuste toteutui, sillä postmodernista käytävä keskustelu voimistui 1980-luvun puolivälissä niin akateemisessa kontekstissa kuin lehdistön kulttuurisivuillakin. Uudet kysymyksenasettelut puhuttivat erityisesti yhteiskuntatieteissä, filosofiassa ja taidepiireissä – mutta mikä murroksesta teki niin perustavanlaatuisen, että jotkut aikalaisista saattoivat jopa innostua puhumaan astumisesta postmoderniin aikaan?

¹ Hänninen 1984, 44.

² Nietzsche 1972, 116. Nietzschehäis-heideggerilaisten juurten merkityksestä strukturalismille ja jälkistrukturalismille ks. esimerkiksi: Dosse 2011, 421–437.

³ Sarje 1984, 4.

⁴ Näinkö koittaa Suomen vuoro astua keskusteluun postmodernismista? HS 24.2.1985.

Postmoderniksi käsitteellistetty ajattelu nojasi intellektuelleihin, joilla oli kytköksiä mannermaisen filosofian jatkumoon – erityisesti 1960-luvulla syntyneeseen ranskalaisperäiseen poststrukturalismiin, eli *jälkistrukturalismiin*.⁵ Jälkistrukturalistit jakoivat tiettyjä kriittisiä lähtöoletuksia, jotka pohjautuivat kielen merkityksen tutkimiseen. Kieli nähtiin kulttuuriin sidottuna ja ideologian läpäisemänä – minkä takia se ei voinut koskaan olla neutraalia. Toisaalta kielellä ja diskursseilla, tiede mukaan luettuna, oli väistämättä konstruktivisen tietoteorian mukainen itseään tuottava luonne.⁶ Jälkistrukturalismin myötä syntyi uudenlaista kriittistä teoriaa ja metodologiaa, jolla kielellistä ja tekstuaalista problematiikkaa pystyisi lähestymään. Tämä merkitsi suurta intellektuaalista haastetta ihmistieteille ja niiden itseymmärrykselle.

Uudet kriittiset ajattelijat eivät kuitenkaan saavuttaneet suurinta menestystä kotimaassaan Ranskassa vaan Atlantin toisella puolella Yhdysvalloissa 1970-luvulta alkaen. Kansainvälistä läpilyöntiä olivat tekemässä intellektuellit kuten Jacques Derrida, Michel Foucault, Jacques Lacan, Roland Barthes, Gilles Deleuze ja Julia Kristeva.⁷ Yhdysvaltojen murrosta tutkineen François Cusset'n mukaan määritelmät kuten ”ranskalainen teoria” ja ”postmodernismi” kielivät juuri amerikkalaista perspektiiviä: ranskalaiset intellektuellit teoretisoitiin erilaisten sateenvarjokäsitteiden alle.⁸ Kuuluisin postmodernin käsitteen omaehtoinen vaalija oli varmasti jälkistrukturalisti Jean-François Lyotard, jonka teos *La Condition Postmoderne* (1979) vakiinnutti käsitteen käyttöä.⁹

Huomionarvoista on myös toisen maailmansodan jälkeisen poliittisen ilmapiirin kehitys länsimaissa. Strukturalismin historiaa tutkineen François Dossen mukaan kriittiset ajattelijat puhuttelivat sodan traumaista toipuvaa Eurooppaa, jonka valta-asema oli nopeasti kuihtunut suursotien ja dekolonisaation vaikutuksesta. Aikakaudelle oli ominaista voimakas itseinho:

⁵ Jälkistrukturalismi kommentoi edellistä paradigmaa, strukturalismia. Tärkeitä vaikutteita tuli esimerkiksi semiotiikasta, fenomenologiasta, psykoanalyysistä sekä kriittisestä teoriasta ja marxilaisuudesta. Cusset ajoittaa jälkistrukturalismin ”syntyhetken” Yhdysvalloissa järjestettyyn seminaariin vuonna 1966. Cusset 2008, 28–32.

⁶ Postmodernille ajattelulle ominainen perustaa hakematon epistemologia (*epistemological anti-foundationalism*) haastoi tieteen objektiivisuutta: tieteellisiä tuloksia ei ”paljasteta” tai ”löydetä”, vaan ne tuotetaan. Bevir, Hargis & Rushing 2007, 7.

⁷ Yhdysvalloissa ranskalaiset teoretikot saavuttivat tunnettuutta tavalla, jota he eivät koskaan kotimaassaan Ranskassa koskaan nauttineet. Cusset 2008, 2.

⁸ Jälkistrukturalistit eivät puhuneet itsestään jälkistrukturalisteina. Määritelmä oli ulkopuolelta annettu yksinkertaistus ja intellektuaaliset näkemyserot olivat toistuvia. Cusset 2008, 9.

⁹ Vastapaino julkaisi Leevi Lehdon suomennoksen *Tieto postmodernissa yhteiskunnassa* vuonna 1985. Suomennoksella oli tärkeä rooli suomalaisille postmodernikeskusteluille.

etsivä pyrkimys nykyaikaisuuteen tarkoitti perinteisen länsimaisen kulttuurin hylkimistä.¹⁰ Myös marxilaisiin teoretisointeihin nojanneen vasemmistoälymyyden keskuudessa esiintyi muutospainetta. Historioitsija Vesa Oittinen kuvailee länsimaisen sivistyneistön vaihtaneen marxilaisuuden ”pettyneen intellektuellin filosofiaan” postmodernismiin jo 1970-luvulla.¹¹ Paradigmamuutokset näkyivät erityisesti Yhdysvalloissa, jossa postmodernikeskustelut muodostivat François Cusset’n mukaan 1980-luvun suurimman kulttuurikysymyksen.¹²

1.2 Tutkimuskysymykset ja *Aikalaisia*-sarja

Tutkimusongelmani ytimessä ovat *aikalaiskokemukset suomalaisista postmodernikeskusteluista 1980-luvulla*. Aikalaiskokemuksia kartoitetaan sellaisten henkilöiden kautta, joiden tulkitsen tavalla tai toisella osallistuneen postmoderniin tai postmodernismiin liittyvään kulttuurikeskusteluun. Tutkimukseni lähtösäyksenä sekä tärkeimpänä kirjallisten alkuperäislähteiden kokonaisuutena toimii *Helsingin Sanomien* kulttuuriosiossa 9.11.1985–2.2.1986 julkaistu kolmetoistaosainen artikkelisarja *Aikalaisia*, jonka kirjoittajien kokemuksiin työni pääasiallisesti painottuu. Kirjoittajat muodostivat verkostoillaan poikkitieteellisen ja instituutioiden rajat ylittävän, pääosin Helsinki-keskeisen, ajattelijoiden kudelman. Tämä verkosto merkitsee tutkimukselleni sekä tutkimuskohdetta että -menetelmää.¹³

”Aikalaiskokemuksella” tarkoitan tutkimusanalyttistä työvälinettä, jossa menneisyyden tekstit ja nykyhetken haastattelut täydentävät toisiaan kohti hedelmällistä muistitietohistoriallista tulkintaa. *Aikalaisia*-sarja kirjoituksineen ja kirjoittajineen puolestaan muodostaa kokonaisuuden, joka toisaalta toimii tutkimustani rajaavana kehyksenä, mutta myös avaa lukemattomia polkuja syvemmälle aihepiiriin. Pidän *Aikalaisia*-sarjaa tietynlaisena kulttuurihistoriallisena kurkistusikkunana tai linssinä, jonka kautta postmodernikeskusteluja ja aikalaiskokemuksia on mahdollista tarkastella.

¹⁰ Dosse 2011, 23, 407–408.

¹¹ Vesa Oittinen on Karl Marx -seuran puheenjohtaja. Oittinen kuvailee postmodernismin aiheuttaneen sukupolven mittaisen katkoksen marxilaisen tradition välittämisessä 1980–1990-luvuilla. Oittinen 2018, 15–17.

¹² Cusset 2008, 215–216.

¹³ Sovellan työssäni verkostolähtöistä lähestymistapaa, jollaista esimerkiksi Jukka Sarjala on käyttänyt *Turun romantiikassa* (2022). *Aikalaisia*-sarjan verkostot muodostavat intellektuaalisen ympäristön, jossa yksilöiden roolit ja osallistumisen luonne vaihtelivat tilannekohtaisesti. Verkostolähtöisyydestä ks. Sarjala 2020, 22–23.

Korostettakoon kuitenkin, että *Aikalaisia*-sarja oli vain osa suomalaisia postmodernikeskusteluita, jotka olivat painotuksistaan riippuen luonteeltaan, foorumeiltaan ja intensiteetiltään hyvin moninaisia. Tämän työn painopiste esimerkiksi ei ole niinkään taiteen, arkkitehtuurin tai kirjallisuuden postmodernismissä kuin filosofis-yhteiskuntatieteellisessä postmodernikeskustelussa – vaikka niilläkin oli yhteiset leikkauskohtansa. Myös maantieteellinen epäsuhta on ilmeinen: tutkimukseni tapahtumat keskittyvät Helsinkiin ja haastattelemiini ajattelijat ovat jyvaskyläläistä Esa Sirosta (1949–) lukuun ottamatta kaikki Helsingin yliopistossa vaikuttaneita henkilöitä.

Aikalaiskokemuksia painottavan tutkimukseni tavoitteen voisi yksinkertaistaa ”ajan hengen” etsimiseksi ja aikalaisymmärryksen hahmottamiseksi. Tulokulmani ei ole niinkään aate- vaan intellektuellihistoriallinen, yksilöiden ja heidän verkostojen toimintaa tarkasteleva.¹⁴ Olen kiinnostunut kartoittamaan, millaisia merkityksiä haastattelemiini henkilöt postmodernille antoivat ja kuinka he siihen suhtautuivat. Millaisia intentioita, odotuksia tai toiveita postmodernikeskusteluihin sisältyi? On hyvä muistaa, etteivät kaikki *Aikalaisia*-sarjan kirjoittajistakaan suhtautuneet postmodernin kulttuurimurrokseen myönteisesti: miksi postmoderni, postmodernismi tai jälkistrukturalismi herättivät välillä kiivastakin vastustusta? Ketkä keskusteluun osallistuivat ja millaisista lähtökohdista postmodernia otettiin vastaan?

Tutkimusongelmani olen jakanut kolmeen tutkimuskysymykseen, jotka kukin käsitellään kronologisesti omassa alaluvussa: *lähtöasetelmat* (1970-luvun loppu–1984), *murroskohta* (1985–1986) ja *arkipäiväistyminen* (1987–1990-luvun alku). Ensimmäinen tutkimuskysymys kohdistuu postmodernikeskusteluita edeltäviin *lähtöasetelmiin* ja orastaviin keskustelunavauksiin jälkistrukturalismista. Kuinka jälkistrukturalistiset teoriat alkoivat leviämään helsinkiläiseen kulttuurikeskusteluun ja kenen toimesta? Ketkä olivat erityisen vastaanottavaisia uusille ajatuksille ja miten 1970-luvun puoluepolitisoitunut ilmapiiri vaikutti intellektuaaliseen kasvualustaan? Kuinka marxilaisuuden kriisi näkyi suomalaisessa akateemisessa keskustelussa ja miksi entiset marxilaiset olivat usein halukkaita tekemään tilaa postmodernille ajattelulle?

¹⁴ Monet *Aikalaisia*-sarjan kirjoittajista epäilemättä pyrkivät rakentamaan intellektuellin imagoa 1980-luvun Suomessa. Hannu Nieminen määrittelee intellektuellin julkisuuden kautta: julkisten ja ”vapaiden” intellektuellien tehtävänä oli tuottaa suurelle yleisölle tulkintoja ja selityksiä asioiden tilasta ja yhteiskunnallisista ilmiöistä. Intellektuellien roolina oli rakentaa kamppailuasetelmia, joiden kautta määriteltiin moraalista järjestystä, vahvistettiin vanhoja tulkintoja tai osoitettiin uusien sääntöjen välttämättömyyttä. Nieminen 1997, 283–294.

Toisessa käsittelyluvussa poraudutaan 1980-luvun puolivälin *murroskohtaan*, jolloin keskustelut postmodernista ja postmodernismista ilmaantuivat sanomalehtiin. Murrosta käsitellään nimenomaan 1985–1986 julkaistun *Aikalaisia*-sarjan kautta, joka syntymekanismineen on tämän käsittelyluvun ytimessä. Millaiset tekijät johtivat *Aikalaisia*-sarjan syntyyn ja kuinka se päättyi julkaistavaksi *Helsingin Sanomien* kulttuuriosioon? Millainen merkitys akateemisilla verkostoilla oli kirjoittajien valinnalle ja artikkelisarjan rakentumiselle? Millä perusteella kirjoituksissa esitellyt intellektuellit valittiin? Millaista aikalaiskuva postmodernista murroksesta pystyy *Aikalaisia*-sarjan pohjalta rakentamaan ja liittyikö keskusteluun toistuvia avainteemoja tai -käsitteitä? Mikä on artikkelisarjan suhde postmoderniin ja postmodernismiin ja miksi tällainen erottelu on tarpeellista?

Lopuksi käsittelen kolmannessa luvussa postmodernin käsitteen *arkipäiväistymistä* ja kysyn, mitä postmodernikeskusteluille tai itse käsitteelle tapahtui. Tässä luvussa painottuu käsitehistoriallinen ulottuvuus: miten postmodernin popularisoituminen ja medioituminen muutti käsitteen merkityssisältöä? Lisäksi luvussa käsitellään postmoderniin ja postmodernismiin kohdistettua kritiikkiä esimerkiksi muotifilosofiasyytösten kautta. Oliko kyseessä pelkkä ohimenevä akateeminen muoti-ilmio vai oliko postmodernikeskusteluilla kauaskantoisempaa vaikutusta, perintöä? Millaisia merkityksiä vuosikymmenten takaiset postmodernikeskustelut saavat haastateltavilta nykyään?

Aikalaisia-sarja piti sisällään poikkeuksellisen näyttävät puolen sivun pituiset akateemissävytteiset esittelytekstit kolmestatoista 1900-luvun merkittävästä intellektuellista, joiden joukkoon oli valikoitunut aikaisemmin erittäin vähäiselle huomiolla jääneitä ranskalaisia jälkistrukturalisteja ja postmodernisteja. Tämä tekee myös sarjasta itsestään kiinnostavan: postmodernit kysymyksenasettelut tekivät näkyvän sisääntulon Suomen suurilevikkisimpään sanomalehteen.¹⁵

¹⁵ Itse tutustuin *Aikalaisia*-sarjaan kandidaatintutkielmani suunnitteluvaiheessa syyskuussa 2021. Ohjaajanani toiminut kulttuurihistorioitsija Sakari Ollitervo etsi käsiinsä vanhan leikekokoelmansa ja esitteli sarjan. Ollitervo on nyt kolmen vuoden ajan jaksanut keskustella kanssani teoreettisista kysymyksistä ja aikalaiskokemuksista, joten näen tarpeelliseksi tuoda ilmi hänen merkityksensä työlleni.

1.3 Alkuperäislähteet ja tutkimusmenetelmät

Kirjallisten alkuperäislähteiden ajallinen painopiste sijoittuu ”murroskohtaan”, eli 1980-luvun puoliväliin, jolloin jälkistrukturalismia ja postmodernia käsitteleviä kirjoituksia alkoi ilmestyä lisääntyvään tahtiin. Tutkimukseni kontekstissa ”murroskohta” tarkoittaa Kimmo Sarjen toimittaman *Postkulttuurin* (1984) ja Markku Eskelisen ja Jyrki Lehtolan teoksen *Jälkisanat: Sianhoito-opas* (1987) välistä aikaa. *Aikalaisia*-sarjan lisäksi hyödynnän tutkimuksessani myös laajemmin kirjallista aineistoa 1980-luvulta ja 1990-luvun alkupuolelta. Nostan esiin esimerkiksi tieteellisiä julkaisuja, sanomalehtiartikkeleita ja merkkiteoksia, joiden katson tuoneen lisäarvoa 1980-luvun kulttuurikeskusteluihin.

Tutkielman metodologia kuitenkin rakentuu muistitietohistoriallisen tiedon tuottamiseen ja käyttöön. Haastateltavat valikoituivat tutkimuskysymysten ehdoilla. Kandidaatin tutkielmani käsitteli *Aikalaisia*-sarjan syntymekanismia, minkä takia haastattelin lokakuussa 2021 sarjan pääarkkitehtia Kimmo Sarjea sekä *Helsingin Sanomien* kulttuuritoimituksen varaesimiestä Heikki Hellmania (1955–). Loput haastatteluista tein tätä tutkielmaa varten kesällä ja syksyllä 2023. *Aikalaisia*-sarjan kirjoittajista olen haastatellut Tuomas Nevanlinnaa (1960–), Tuija Pulkista (1956–), Keijo Rahkosta (1950–), Hannu Siveniusta (1949–) ja Pia Siveniusta (1953–). Tutkimuksen jännitteiseen asetelmaan sisältyvä ajallinen kerroksellisuus on hedelmällistä: samat henkilöt pääsevät ääneen niin 1980-luvun kirjoituksissa kuin nykyhetkessä tuotetuissa retrospektiivisen näkökulman tarjoavissa haastatteluissa.

Jotta tutkimuksen tueksi tulisi näkökulmaa myös artikkelisarjan ulkopuolelta, haastattelin *Moderni/postmoderni. Lähtökohtia keskusteluun* (1986) -teoksen toimittamiseen osallistunutta Esa Sirosta sekä toista *Jälkisanojen* kirjoittajista, Markku Eskelistä (1959–). Molemmat heistä toivat kiistatta tärkeän panoksen aikakauden postmodernista, postmodernismista ja jälkistrukturalismista käytyihin keskusteluihin.¹⁶ Yhdeksän haastattelun myötä mukana on siis näkökulmien kirjo niin yhteiskuntatieteiden, filosofian kuin kirjallisuuden tutkimuksenkin kentältä. Heidän sosiaaliset, akateemiset ja aatteelliset taustat poikkeavat toisistaan, eivätkä

¹⁶ Esa Sirosen ja Jussi Kotkavirran *Moderni/postmoderni: Lähtökohtia keskusteluun* (1986) oli nimensä mukainen teos, joka vakiinnutti postmoderni-sanan käyttöä suomalaisessa yhteiskuntatieteellis-filosofisessa keskustelussa. Markku Eskelisen ja Jyrki Lehtolan esseekokoelma *Jälkisanat: Sianhoito-opas* (1987) puolestaan käytti jälkistrukturalistisia teorioita sekä postmodernistista kirjoitustapaa arvostellessaan esimerkiksi suomalaisen kirjallisuuden ja filosofian nykytilaa. Teos aiheutti kohujen sarjan jo ennen julkaisuaan. Helle 2009, 70–71, 163.

kaikki missään tapauksessa ole olleet, Kimmo Sarjea lainatakseni, ”ohjelmallisia postmodernisteja”.¹⁷

Haastattelutilanteet olivat vapaamuotoisia kahviloissa ja kirjastoissa järjestettyjä puolistrukturoituja teemakeskusteluja, joille oli tyypillisesti varattu aikaa noin kahden tunnin verran. Tapaamisilla oli mukana kysymysrungot, joita en juurikaan joutunut käyttämään, koska yleensä keskustelut etenivät ”oikeaan” suuntaan ilman ohjaustani.¹⁸ Tutkimukseni luonne ja johtopäätökset olisivat hyvin toisenlaisia, jopa vajavaisia, mikäli olisin hyödyntänyt ainoastaan kirjallisia lähteitä. Haastattelujen kautta pääsin käsiksi sellaiseen tietoon, jota ei ilman muistitietoa olisi ollut saavutettavissa. Keskustelut nauhoitettiin arkistoitavaksi ja materiaalia kertyi lopulta yli 12 tunnin verran.¹⁹

Kun uskoa kirjallisten lähteiden objektiivisuuteen on viime vuosikymmeninä kyseenalaistettu, muistitiedon merkitys lähihistorian tutkimisessa on vastaavasti korostunut. Leena Rossin mukaan useat tutkijat toteavat muistitiedon olevan yhtä luotettavaa tai epäluotettavaa kuin monet kirjalliset lähteet. Esimerkiksi päiväkirjat, kirjeet ja omaelämäkerrat on hyväksytyt lähteiksi, vaikka nekin voivat olla epätarkkoja, epätäydellisiä ja puolueellisia. Jokaisella lähteellä on tekijänsä ja tällä oma näkökulmansa, joten lähteiden totuudellisuutta on aina arvioitava suhteessa muuhun todistusaineistoon.²⁰ Rossin mukaan juuri muistitietohistorioitsijat myöntävät sekä tutkijan että lähteiden subjektiivisuuden kuten myös tutkijan osallisuuden tuottajana, tulkitsijana ja kertojana.²¹

Muistitiedon erityislaatuisuus on sen luonteessa: aivot eivät toimi, Rossia lainaten, niin kuin kamera tai kopiokone, vaan muistiin jää sirpaleita. Muistamisen arvoiset tiedonsirpaleet

¹⁷ Sarje 1984, 4.

¹⁸ Poikkeuksena oli Heikki Hellmanin haastattelu, jonka pidimme Zoom-palvelussa etäyhteydellä. Pia Siveniuksen ja Hannu Siveniuksen haastattelu tehtiin ryhmähaastatteluna. Puolistrukturoidulla tarkoitan sitä, että kysymysrungosta huolimatta keskustelut saavat edetä vähäisellä ohjauksella. Haastattelutilanteista ks. Rossi 2013, 70.

¹⁹ Haluan esittää suuret kiitokset haastattelemini henkilöiden työtäni kohtaan osoittamasta mielenkiinnosta ja avartavista keskusteluista, jotka auttoivat minua ymmärtämään paremmin 1980-luvun mielenmaisemaa.

²⁰ Muistitietohistoriaan liittyy usein ajatus, että ”väärät” muistoja ei ole olemassa. ”Väärät” lausumat voivat olla ”psykologisesti tosia”, joten tutkijan tulkittavaksi jää määritellä missä tarkoituksessa muistot ovat ”tosia”. Rossi 2013, 57–58.

²¹ Rossi 2013, 53. Tunnustan oman tutkijaminän vaikutuksen työssäni, oli se sitten tiedostettua tai tiedostamatonta. Tutkijan asenteet, arvot ja menneisyys vaikuttavat väistämättä tapaan, jolla hän nykyhetkestä käsin kerrontansa ja rekonstruktion rakentaa. Tutkija kontrolloi historiallista diskurssia valitsemalla haastateltavat, kysymykset ja lopulta rakentamalla kerronnan. Samalla on muistettava, että valta-asetelma ei ole yksisuuntainen: haastateltavat päättävät itse *mitä* he kertovat ja *miten* he kertovat. Tutkijan ja kertojan valta-asetelmista ks. Rossi 2013, 73–74.

muovautuvat ajassa ja vuorovaikutuksessa ympäristön ja yksilökohtaisten olosuhteiden ja tarpeiden pohjalta – kiinnostavaa on myös se, mitä unohdetaan tai tukahdutetaan. Rossin mukaan muisti valikoi, tulkitsee ja vinouttaa, tiedostaen tai tietämättään. Muistot eivät siis ole muuttumattomia, vaan uudelleen tuotettuja, konstruktiivisia.²² Tutkimukseni käsittelee lähes 40 vuoden takaisia tapahtumaketjuja, mutta muistamisen tapoihin on väistämättä vaikuttanut myös muisteluhetken ja muisteltavan asian välillä vallinneet asenneilmapiirit ja diskurssien kerroksellisuudet, toisaalta myös haastateltavien henkilökohtaisen elämän taustat, asemat ja tapahtumat.

Muistitieto on ensi käden lähde kertojastaan kertomuksen kirjaamisen tilanteessa ja varman totuuden sijasta etsitään ”hedelmällistä tietoa”.²³ Mitä tämä hedelmällinen tieto sitten voi postmodernikeskustelujen kohdalla olla? Historioitsija Alessandro Portelli näkee muistitiedon kertovan meille enemmän tapahtuman *merkityksestä* kuin itse tapahtumasta: suulliset lähteet eivät vain kerro meille, mitä ihmiset tekivät, vaan sen, mitä he halusivat tehdä, mitä he uskoivat tekevänsä ja mitä he jälkikäteen katsovat tehneensä.²⁴ Portellin sanoissa kiteytyy se, miksi ajattelen muistitietohistorian metodien auttavan vastaamaan parhaimmalla tavalla tutkimuskysymyksiini.

Sekä kirjallisten lähteiden että haastattelumateriaalien tarkastelu vaatii tarkkaa lähilukua. Tutkielmani pyrkii kartoittamaan ja analysoimaan postmodernikeskustelujen semanttista kenttää: sanojen ja merkitysten verkostoja, tärkeimpiä avainkäsitteitä sekä toistuvia temaattisia yhtäläisyyksiä.²⁵ Ilkka Kärriylä korostaa käsitteiden historiallisuutta – merkitykset muovautuvat ja voivat olla hyvinkin monitulkintaisia, jopa välineellistettyjä. Käsitteiden merkitysten tietoinen muuttaminen voi siis heijastella poliittisia ja yhteiskunnallisia pyrkimyksiä.²⁶ Tällaisesta näkökulmasta tarkasteltuna akateemisen kontekstin postmodernikeskusteluja voi tulkita ”käsitelyöntekijöiden” taisteluksi käsitteistä ja niiden merkityksistä.

²² Rossi 2013, 60–63.

²³ Rossi 2013, 53, 55.

²⁴ Portelli 2006, 55.

²⁵ Semanttinen kenttä muodostuu sanojen ja merkitysten verkostoista, jotka eivät palaudu yksittäisiin sanoihin vaan keskinäisiin yhteyksiin. Esimerkiksi rinnakkaiskäsitteiden käyttö, synonyymit ja vastakäsitteet voivat antaa johtolankoja käsittehistorialliseen tarkasteluun. Kärriylä 2022, 119–120.

²⁶ Kärriylä nostaa esiin ”puheteot” ja ”retoriset siirrot”, joilla viitataan ihmisten tietoiisiin pyrkimykseen sanojen merkitysten ja käyttötapojen muuttamiseen omien tavoitteiden saavuttamiseksi. Kärriylä 2022, 112–113.

1.4 Tutkimustilanne ja hankalat käsitteet

Postmodernia ja postmodernismia suoraan tai epäsuoraan käsittelevää tutkimusta on kirjoitettu vuosikymmenten kuluessa runsain mitoin – myös Suomessa mutta erityisesti kansainvälisesti. Kulttuurimurroksen laajuuden ja monitieteellisen luonteen vuoksi sitä on lähestytty kattavasti hyvinkin erilaisista tulokulmista. Tämä tutkielma ei siis pyri porautumaan postmodernin ajattelun ytimeen löytääkseni sieltä jotain sellaista, mitä ei jo ennalta tiedettäisi. En toimi postmodernien tai jälkistrukturalististen teorioiden tutkijana, vaan aikalaiskokemusten historioitsijana, joka päästää ääneen aikalaiset tuodakseen 1980-lukua koskevaan suomalaiseen kulttuurihistorialliseen tutkimukseen postmodernikeskusteluja käsittelevää muistitietohistoriallista näkökulmaa.

Aikaisemmasta suomalaisesta tutkimuskirjallisuudesta työlleni kaksi tärkeintä teosta ovat Kimmo Lindin *Radikalismista aikalaisanalyysiin: Tutkijaliiton kehitys 1970-luvulta 1990-luvulle* (1998) sekä Anna Hellen *Jäljet sanoissa: Jälkistrukturalistisen kirjallisuuskäsityksen tulo 1980-luvun Suomeen* (2009), joka sisältää oman *Aikalaisia*-sarjaa käsittelevän luvun. Tuija Pulkkinen teoksessa *Postmoderni politiikan filosofia* (1998) määriteltiin tutkimukseni kannalta hyödyllistä ”postmodernia asennetta.” Jälkistrukturalismia ja postmodernia sivuavia yleisteoksia on julkaistu jonkin verran, ja postmodernia käsitteleviä väitöskirjoja on helppo löytää tanssista teologiaan ja jopa maantieteeseen.²⁷ Kansainvälisestä tutkimuksesta työssäni tärkeimpinä olivat ranskalaisen historioitsijan François Dossen kaksiosainen *Strukturalismin historia I-II*, jonka käännökset ilmestyivät Anna Hellen suomentamina vuosina 2011 ja 2018. Toinen tärkeä tutkimus oli yhtä lailla ranskalaisen historioitsijan François Cusset’n *French Theory: How Foucault, Derrida, Deleuze, & Co. Transformed the Intellectual Life of the United States* (2008).²⁸

Aikaisemmasta tutkimuksesta huolimatta lähtökohdat postmodernikeskustelujen lähempään tarkasteluun olivat haastavat: kenellä on oikeus määritellä, mitä postmoderni tai postmodernismi *oikeasti* tarkoittavat? Mihin niillä viitataan? Määritelmät eivät olleet

²⁷ Yleisteoksista voisin mainita esimerkiksi Miikka Pyykkösen ja Ilkka Kauppinen toimittaman teoksen *1900-luvun ranskalainen yhteiskuntateoria* (2015). Väitöskirjoista kiinnostava esimerkki on Aalto-yliopistosta väitelleen Anni Vartolan *Kuritonta monimuotoisuutta. Postmodernismi suomalaisessa arkkitehtuurikeskustelussa* (2014).

²⁸ Postmodernismin historiaa on kirjoitettu muiden muassa Routledgen artikkelikokoelmassa *Histories of Postmodernism* (2007), sekä Perry Andersonin *The Origins of Postmodernity* (1998) ja Lawrence E. Cahoonen *From Modernism to Postmodernism* (2003) teoksissa. Kriittisempää suhtautumista edustaa esimerkiksi Alan Sokalin ja Jean Bricmontin *Fashionable Nonsense: Postmodern Intellectuals' Abuse of Science* (1997).

tarkkarajaisia, vaan kontekstiin sidottuja ja monitulkintaisia. Yhdelle se merkitsi intellektuaalista asennetta tai ilmapiiriä, toiselle metodologiaa tai tyyliisuuntaa. Toisinaan käsitettä käytettiin eepokinomaisesti kuvaamaan jotain modernin jälkeistä aikaa.²⁹ Jotkut aikalaisista pitivät sateenvarjokäsitettä tarpeettomana, yksinkertaistavana tai jopa vahingollisena – löyhästi määriteltynä. Huomioita tehtiin myös siitä, pitäisikö esimerkiksi jälkistrukturalismin sijaan puhua monikossa jälkistrukturalismeista, sillä tämä korostaisi intellektuellien ja teorioiden moninaisuutta. Toisin sanoen postmodernin määrittelemisen ei ollut helppoa 1980-luvulla, eikä se ole yksiselitteinen tänäänkään.

Monet haastateltavistani kuitenkin näkevät postmodernin käsitteen hyödyllisyyden vielä nykyhetkessäkin: sateenvarjon alle niputettujen intellektuellien teorioista, metodeista ja tutkimuksista ilmenee jotain aikaisemmasta erottautuvaa. Myös siinä ilmenee eroja, kuinka haastateltavat tulkitsevat postmodernin ja postmodernismin käsitteiden suhdetta. Osa ei pitänyt kysymystä lainkaan tärkeänä, mutta toisille käsitelmääritelmät juuri osoittivat, mistä ilmiöstä oikeastaan edes puhutaan. Tutkimukseni avainkäsitteet olivat liikkuvia, minkä takia eri tieteenaloilla niille annettiin hyvin erilaisia ja toisistaan poikkeavia merkityksiä.

Jos postmodernia voi perustellusti pitää monitulkintaisena sanana, sama pätee myös ”modernin” ja ”modernismin” käsitteisiin. Sanalla ”postmoderni” viitattiin johonkin modernin jälkeiseen, joten on kysyttävä, mitä moderni aikalaisille merkitsi. Modernilla on kontekstista riippuen kuvattu esimerkiksi valistuksen ja teollistumisen myötä käynnistynyttä kapitalistisporvarillista yhteiskuntakehitystä tai taiteen ja kirjallisuuden tyyliisuuntia. 1800-luvulla elänyt ranskalainen runoilija Charles Baudelaire kuvaili modernin olevan ohimenevää, katoavaa ja satunnaista. Arkikielessä moderni kuvaa nykyhetkeä tai uutta, vastakohtana traditiolle tai vanhalle. Tässä työssä modernia lähestytään alkuperäislähteiden ja aikaisten sanastoilla ja määritelmillä, esimerkiksi viittaamalla edistysuskoon, jopa Hegelin dialektiikkaan tai vastaaviin leimallisesti moderneina pidettyihin ilmiöihin.³⁰

²⁹ Hauskana anekdoottina mainitsen historian oppikirjan *Ajasta aikaan. Eurooppalainen ihminen* (2004). Kirjan viimeinen luku oli otsikoitu nimellä POSTMODERNI AIKA. ”Modernista maailmasta postmoderniin informaatioyhteiskuntaan” -luvussa käsiteltiin informaatiotulvaa, kulutusyhteiskuntaa, moninaisuutta ja solidaarisuutta. Joukkotiedotusvälineiden sanottiin luovan ”todellisuutta”. Käsittekehittämisessä postmoderni määriteltiin sanaparilla ”modernismin jälkeinen.” Hiedanniemi & Sahi 2004, 152–160, 167.

³⁰ Kattavaa aikalaispohdintaa modernin määritelmistä ks. esim. Kotkavirta & Sironen 1986, 7–34.

Joudun paikoin yleistämään ja niputtamaan toisistaan poikkeavia postmodernikäsityksiä ja -määritelmiä yksien kansien sisään. Tässä tutkielmassa ”postmodernikeskustelut” viittaavatkin laajemmin eri kulttuuripiireissä ja tieteenaloilla käytyihin keskusteluihin jälkistrukturalismista, postmodernista tai postmodernismista. Foorumit saattoivat olla hyvinkin hajanaisia ja diskurssien sirpaleet toisistaan riippumattomia, mutta ajallisen etäisyyden päästä tarkastelevalle historiantutkijalle leikkauskohtia löytyy tarpeeksi: keskusteluille yhteistä oli paitsi ajallinen samanaikaisuus myös jaettu kiinnostus uusiin intellektuelleihin ja heidän teorioihinsa – keskustelut olivat reagoivia ajankohtaiseen kulttuurimurrokseen. Vilpitön pyrkimykseni on ollut kunnioittaa haastateltavien taustoja sekä sanavalintoja ja niiden konteksteja, jotta en eksyisi puhumaan vääristä asioista väärissä paikoissa.

2 Kriittisyyttä, luopumista ja ajan hengen etsintää

2.1 Yliopistomarxilaisuus intellektuaalisena kasvualustana

Paljon siitä detotalisoivasta puheenparresta, joka oli todella yleinen silloin 80-luvun puolivälille tultaessa, selittyy maailmankatsomusmarxismen kritiikkinä. Kuitenkin yliopistomarxismi oli muodossa tai toisessa hallinnut koko 70-lukua länsimaisissa yliopistoissa.³¹

Filosofi Tuomas Nevanlinna asettaa suomalaisten postmodernikeskustelujen lähtökohdat osaksi laajempaa kokonaisuutta länsimaissa. Sotien jälkeen varttunut sukupolvi tarjosi kasvualustan uudentalaiselle kriittiselle maailmankuvalle, joka nousi haastamaan perinteisiä auktoriteetteja. Ranskalaista radikalismia tutkinut Niilo Kauppi kuvaili nuorten opiskelijoiden ja intellektuellien sukupolvea kapinallisiksi ja vallankumouksellisiksi, jotka olivat rock'n'roll-hengessä valmiita vastustamaan arkaaisina pitämiään valtarakenteita ja niiden ylläpitäjiä. Länsimaisen opiskelijaliikehdinnän keskuudessa marxilaisuus eri muodoissaan edusti edistysuskoista vastarintaa ja yhteiskunnallisen itsekritiikin ydintä.³²

Opiskelijoiden yhteydessä puhutaan usein kriittisemmästä ja teoreettisemmasta *yliopistomarxilaisuudesta*, joka otti etäisyyttä marxismi-leninismiin ja maolaisuuden kaltaisiin kahlitseviin ja autoritaarisina pidettyihin muotoihin. Vuoden 1956 Unkarin miehityksen kaltaiset reaalipoliittiset kriisit olivat johtaneet menetettyihin unelmiin ja voimakkaaseen institutionaalisen marxilaisuuden kritiikkiin. Ranskan kommunistisessa puolueessa vuosia toiminut älymystö, jonka tunnetuimpia edustajia oli Jean-Paul Sartre, havahtui Neuvostoliiton hirvittäviin rikoksiin. François Dossen mukaan voittajana selviytyi strukturalismi: pettymyksen jälkeen erilaiset marxilaisuuden kriittiset ilmenemismuodot, kuten Louis Althusserin strukturalistiset tulkinnat, alkoivat herättämään kiinnostusta pariisilaisissa yliopistoissa opiskelijoiden keskuudessa.³³

³¹ Nevanlinna ajattelee, että kontekstit 1980-luvun jälkiteollisen yhteiskunnan pohdinnoille syntyivät Suomessa ainakin kahden seikan varaan. Yliopistomarxilaisuuden kriisi oli syynä ilmeinen, mutta toinen tärkeä seikka oli myös ”hyvinvointivaltioprojektin tietynlainen täyttyminen ja ehtyminen samaan hengenvetoon”. Tämä koettiin sekä reformipolitiikan että vallankumouksellisuuden ehtymisenä. Tuomas Nevanlinnan haastattelu 7.6.2023.

³² Kauppi 2010, 1–2. Ks. myös Donald Sassoonin kirja *One Hundred Years of Socialism. The West European Left in the Twentieth Century* (1996).

³³ Dosse kirjoittaa, että vuosia 1956–1968 leimasi menetetyt unelmat. Vuosi 1956 merkitsi käännekohtaa, jolloin strukturalismista tuli älyllinen marxilaisuuden korvaava ilmiö. Filosofisen eksistentialismin tilalle tuli illuusioton suhde historiaan. Dosse 2011, 200–207.

Vuoden 1968 opiskelijamellakoita on myös pidetty yhtenä tärkeänä intellektuaalisena ja poliittisena käännekohtana sekä Ranskan että laajemmin läntisen maailman näkökulmasta. Protestien antikapitalistiseen ja imperialismiin vastaiseen henkeen sisältyi myös Frankfurtin koulukunnan jälkitekollisen yhteiskunnan kritiikkiä. Ranskan mellakat levisivät ympäri läntistä Eurooppaa aiheuttaen kuohuntaa myös suomalaisissa opiskelijapiireissä. Suomessa suurten ikäluokkien kytevä tyytymättömyys purkautui Vanhan ylioppilastalon valtaamiseen, minkä on osittain katsottu toimineen sysäyksenä suomalaisen opiskelija-aktivismiin nousulle.³⁴

Vaikka suomalaisen opiskelijaliikkeen nousu kulki käsi kädessä mannereurooppalaisen kehityksen kanssa, 1970-luvun poliittinen ja kulttuurinen ilmapiiri oli paikallisen omaleimainen. Opiskelijajärjestöt, puoluepoliittiset kytkökset ja taistolaisliike loivat kasvualueen vasemmistohegemonialle, joka vakiinnutti marxilaisuuden varsin näkyväksi osaksi yhteiskuntatieteitä ja kulttuurikeskustelua.³⁵ Tämä historiallinen konteksti painottuu niin kirjallisissa lähteissä kuin haastattelumateriaalien kertomuksissa. Esimerkiksi *Aikalaisia*-sarjan kirjoittajilla, jotka olivat koulutustaustaltaan pääasiassa sosiologeja tai filosofi, oli lähes poikkeuksetta vasemmistolaisesti painottunut maailmankatsomus.³⁶

Poliittinen tausta näkyi monilla myös verkostoitumisena erilaisissa taistolaishenkisissä poliittisissa järjestöissä ja julkaisutoiminnassa. Esimerkiksi Kimmo Sarje, joka piti itseään liian anarkistisena osallistuakseen Suomen Kommunistisen Puolueen (SKP) toimintaan, toteutti poliittisia pyrkimyksiään mieluummin opiskelijajärjestöissä. Marxilaisissa piireissä aktiivisena toimijana tunnettu Sarje osallistui vuosien ajan Sosialistisen Opiskelijaliiton (SOL) ja erityisesti sen jäsenjärjestönä toimineen Helsingin Akateemisen Sosialistiseuran (ASS) toimintaan. Lisäksi hän toimi taistolaisen *Soihtu*-lehden ja Tutkijaliiton *Tiede & edistys*-lehden toimitussihteerinä sekä kirjoitti ahkerasti artikkeleita ajankohtaisista kysymyksistä esimerkiksi *Taide*-lehden.³⁷

³⁴ Liisa Lalu, ”Ainakin vuori on kääntämättä.” Nuortaistolaisuuden muistaminen ja menneisyyden radikalismi, *Ennen ja nyt*, 1/2015; Jouhki, Lalu, Okkonen, Rentola, Roselius & Soimetsä 2023, 182–186.

³⁵ Kimmo Lind tekee eron 1960-luvun lopun yleisvasemmistolaiseen opiskelijaliikkeitään ja 1970-luvun järjestö- ja puoluepoliittiseen opiskelijaliikkeeseen. Lind ajoittaa suomalaisen yhteiskuntatieteen marxilaisen vaiheen 1960-luvulta 1980-luvulle. Lind 1998, 10–11, 22–32.

³⁶ Poikkeavat koulutustaustat löytyvät kirjallisuustieteissä vaikuttaneelta jyvaskyläiseltä Erkki Vainikkalalta sekä historioitsija Tapani Hietaniemeltä.

³⁷ Kimmo Sarjen haastattelu 8.10.2021. Sarje toimi *Soihtu*-lehden toimitussihteerinä 1978–1981 ja *Tiede & edistyksen* toimitussihteerinä vuosina 1981–1982.

Kimmo Sarjen mukaan suurimmalla osalla *Aikalaisia*-sarjan kirjoittajista oli vastaavanlaista kytköstä marxilaiseen toimintaan tai sen liepeille. Monelta löytyi myös SKP:n jäsenkirja. Sarjen mukaan ainakin viidellä oli yhteistä taustaa ASS:n filosofian, estetiikan ja sosiaalipolitiikan osastoilta: ”Sitä jäsenyyttä ei mitenkään ihmetelty vaan 70-luvun marxilaisuus eri muodoissa – yliopistomarxismi, marxismi-leninismi, mitä näitä nyt on – oli henkistä taustaa”.³⁸ Pluralistinen marxilaisuus ei siis mahtunut yksiin kehyksiin, sillä erilaiset marxilaisuudet olivat usein hyvinkin riittäviä keskenään. Esa Sirosen mukaan kriittisempää marxilaisuutta pidettiin herkästi ”kerettiläisenä”:

Frankfurtin koulukuntahan oli sille marxilaiselle opiskelijaliikkeelle ja järjestöpuolen ihmisille semmoinen... että pettureitahan sitä ollaan, kun lähdetään näiden kelkkaan. Nehän oli antikommunisteja.³⁹

”Punaisessa Kotkassa” varttunut Tuija Pulkkinen kuvaili itseään vuoden 1968 sukupolven edustajaksi. Pulkkinen oli vasta 12-vuotias, kun Pariisissa mellakoitiin, mutta hän muistaa edelleen Jatkoajan aihepiiriä käsittelevät televisiokeskustelut.⁴⁰ Hän myös vitsailee tullessa ympäristön vaikutuksesta täysin ”poliittisesti marinoituneeksi” jo neljätoistavuotiaana: ”Kaikki kaverit oli joko vähemmistökommunisteja, enemmistökommunisteja tai sit jotkut surkeat sosialidemokraatteja”. *Marxilais-leniniläisen filosofian perusteet* (1972) oli luettu jo ennen lukiovuosia, mutta siitä huolimatta Pulkkinen ei missään vaiheessa pitänyt itseään varsinaisesti marxilaisena. Sen sijaan hän oli hyvinkin kiinnostunut siitä, mitä nuoret helsinkiläiset marxilaiset intellektuellit kirjoittivat ja hänellä oli tapana lukea jokainen *Tiede & edistys* -lehti kannesta kanteen.⁴¹

Tiede & edistys oli Tutkijaliiton äänitorvi ja tärkeä yhteiskuntatieteellisen keskustelun foorumi. Vuoteen 1986 asti jokaisen lehden sisäkanteen painettiin seuraavat sanat:

”Tutkijaliiton julkaisema tieteellinen aikakauslehti. Tutkijaliitto, joka on perustettu 1976, on demokraattinen edistyksellinen tutkijajärjestö, joka perustaa toimintansa tieteelliseen

³⁸ Kimmo Sarjen haastattelu 8.10.2021. Sarje kuvailee vuoden 1969 poliittisen heräämisen tehneen hänestä ”militantin marxilaisleninistin, kapinallisen nuoren”. Sarje ei kuitenkaan näe vuosikymmenten takaista politisoitumistaan ”dismeriittinä”, vaan hän on osallistunut avoimesti 1970-luvun sukupolvikokemuksia koskevaan keskusteluun. Esimerkiksi *Briefe aus Nirgendwo* -kirjassa Sarje esittelee valokuvaesseeillä matkaansa DDR:n kansainvälisten opiskelijoiden työleirille Karl-Marx-Stadiin vuonna 1977. Ks. Sarje 2005, 21, 208–272.

³⁹ Esa Sirosen haastattelu 10.7.2023.

⁴⁰ Jatkoaika oli suosittu keskustelu- ja viihdeohjelma Yleisradiolla. Ohjelmaa näytettiin vuosina 1967–1969.

⁴¹ Pulkkiselle kertomus vakaasti etenevästä edistyksestä oli historianfilosofisesti ”vastenmielinen”. Jos kaikki menee joka tapauksessa johonkin suuntaan, ihmisten tekemiselle ei jää mitään merkitystä. Vuoden 1968 sukupolven asenteeseen kuului ajatus siitä, että ihmiset toiminnallaan voivat muuttaa asioiden tilaa. Tuija Pulkkinen haastattelu 10.8.2023.

sosialismiin”.⁴² SOL:n aloitteesta perustetun Tutkijaliiton tarkoituksena oli siis toimia opiskelijaliikkeestä itsenäisenä alustana uudelle vasemmistosivistyneistölle, mutta koulukuntien vastakkainasettelut seurasivat väistämättä myös toimitukseen ja lehtien sivuille.⁴³ Heikki Hellman pohtii haastattelussa:

Tiede & edistys on kiinnostava, kun sehän alkoi marxilaisleninistisenä lehtenä, mutta muutamassa vuodessa sen otti käsiinsä Tutkijaliiton vähän tämmöinen kriittinen marxilainen jengi, joka oli aika avointa eri suuntiin ja haki tämmöisiä uudennlaisia ideoita ja ajatuksia.⁴⁴

Kimmo Lind korostaa Tutkijaliiton merkitystä yhteiskuntatieteille akateemisen keskustelun väylänä niin dogmaattisimpina marxilaisleninisin vuosina kuin pluralisoituneen yliopistomarxilaisuuden ja postmodernikeskustelun aikoina.⁴⁵ Tutkijaliitto on tutkimukseni kannalta tärkeä myös siksi, että se oli *Aikalaisia*-sarjan kirjoittajia yhteen sitonut tekijä – yksi tarkastelemani verkoston solmukohdista. Heikki Hellmanin mukaan kaikki kirjoittajat olivat jossain määrin ”Tutkijaliittoon kallellaan” joko jäsenenä, kirjoittajina tai vähintäänkin *Tiede & edistys* -lehden lukijoina.⁴⁶ Toimitussihteerinä 1981–1982 toimineen Kimmo Sarjen mukaan kirjoittajista kaikilla Martin Kuschia lukuun ottamatta oli jonkinlainen side Tutkijaliittoon joko kirjoittajina tai avustajina.⁴⁷ Väite on todennettavissa lehtien sisällysluetteloista niin toimituksen kuin kirjoittajien suhteen. Pelkästään toimitussihteerinä toimivat Kimmo Sarjen lisäksi Pasi Falk (1/1976–1/1978), Tapani Hietaniemi (3/1983–1/1985, 4/1985) ja Tuomas Nevanlinna (1/1986–2/1987).

Keijo Rahkonen kutsuttiin vuonna 1976 *Tiede & edistys* -lehteä perustavan toimituskunnan jäseneksi, minkä hän muistaa herättäneen ihmetystä. Kutsu oli tullut lehden ensimmäisen päätoimittajan ja SKP:n vähemmistösiivessä suurta suosiota nauttineen Seppo Toiviaisen

⁴² Kerrottakoon vielä, että kahdessa ensimmäisessä numerossa (1/1976 ja 1/1977) linjaus oli tieteellistä sosialismia jyrkempi: ”Tutkijaliitto ry on v. 1976 perustettu tieteellistä tutkimusta harjoittavien järjestö, joka perustaa toimintansa marxismi-leninismiin, tieteellisen sosialismin teoriaan”. Ensimmäisen lehden pääkirjoituksessa päätoimittaja Seppo Toiviainen kirjoitti Tutkijaliiton nojaavan marxilaiseen maailmankatsomukseen ja tunnustavan SKP:n johtavan roolin. Seppo Toiviainen, ”Tieteen politisoituminen”, *Tiede & edistys* 1/1976, 4.

⁴³ Kimmo Lind näkee tässä yliopistoikään varttuneen vuoden 1968 sukupolven pesäeron opiskelijaliikkeeseen. Lind 1998, 22, 38.

⁴⁴ Heikki Hellmanin haastattelu 4.10.2021.

⁴⁵ Lind 1998, 102. Vesa Oittinen kirjoitti vielä vuonna 2018, että *Tiede & edistys* on säilynyt tähän päivään saakka ”suomalaisen postmodernismin linnakkeena”. Oittinen 2018, 16.

⁴⁶ Heikki Hellmanin haastattelu 4.10.2021.

⁴⁷ Kimmo Sarjen haastattelu 8.10.2021.

kautta.⁴⁸ Rahkosen mukaan Tutkijaliiton varhaisen vaiheen ”taistolaisen strategia” oli saada integroitua ”ns. riippumattomia mutta vasemmistolaisia intellektuelleja” toiminnan piiriin. Tällä pyrittiin varmistamaan, että puoluelehden sijaan *Tiede & edistys* muodostuisi yleisvasemmistolaiseksi keskustelualustaksi – millaiseksi se ensimmäisten vuosien taistolaisen leiman jälkeen pian muuttuikin. Rahkonen ja Arto Noro (1947–2022) kuuluivat niihin perustavan toimituskunnan jäseniin, jotka eivät kuuluneet sen paremmin SKP:n vähemmistöön kuin enemmistöönkään.⁴⁹

Kimmo Lindin mukaan franzénialainen yliopistomarxismi oli saanut lehden haltuunsa jo 1980-luvun alkupuolella.⁵⁰ Franzénialla tässä yhteydessä viitataan Helsingin yliopiston sosiaalitieteiden laitoksiin ja erityisesti sosiologian laitokseen, joka sijaitsi vielä vuoteen 2009 asti Kalliossa Torkkelinmäellä. Franzénian sosiologian laitos on yksi tutkielmani ajallinen ja tilallinen painopiste, sillä haastattelujen perusteella hekin, jotka eivät itse olleet sosiologeja, osallistuivat usein Franzéniassa järjestettyihin seminaareihin, keskustelutilaisuuksiin ja näiden jälkeisiin kapakkailtoihin Kalliossa. Tuomas Nevanlinna kuvailee Tapani Hietaniemen (1958–2009) ajatuksia franzénialaisten taipumuksista uusien ajattelijoiden välittäjinä:

Historioitsija Tapani Hietaniemi aina sano, että nää Franzénian kaverit on niin kuin ”importöörejä” – ne tuo näitä teorioita. Hän lisäsi tähän ironisesti, että ne on vähän niin kuin hemmoteltuja lapsia. Ne lukee jonkun kirjan ja innostuu siitä ihan valtavasti ja puhuu siitä opiskelijoille ja kapakassa, että wau nyt on tämmöinen. Niin kuin hemmoteltu lapsi, joka saa uuden lelun ja sit viikon päästä: ”ähh, nyt se meni rikki”.⁵¹

Myös Esa Sironen muistaa Arto Noron käyttämän itseironisen kaskun ”syö teoreetikko viikossa”. Saattoi käydä niin, että kun jyvaskyläläiset tulivat kerran vuodessa Helsinkiin sosiologipäiville, edellisenä vuonna uutena ylistetty intellektuelli oli jo franzénialaisille *passé*, ”menneiden haamuja”.⁵² Toiminta ei ollut tietenkään summittaista, sillä useat ajattelijat

⁴⁸ Keijo Rahkosen haastattelu 13.9.2023. Tunnettu taistolainen Seppo Toiviainen oli perustamassa lehteä ja toimi päätoimittajana ensimmäisen vajaan kolmen vuoden ajan 1976–1979. Sitten hän valittiin kansanedustajaksi SKDL:n riveistä vuonna 1979. Seppo Toiviainen on taas ajankohtainen: Lauri Hokkasen tietokirja *Kommunismmin teloitettu unelma. Seppo Toivaisen elämä ja tragedia* julkaistiin keväällä 2024.

⁴⁹ Anekdoottina: Keijo Rahkonen palasi toimituskuntaan myöhemmin vuonna 1997 uuden päätoimittaja Arto Noron kutsumana. Arto Noro saapui korvaamaan JP Roosia, joka siirtyi toimituskuntaan. Molemmat kuuluivat *Aikalaisia*-sarjan kirjoittajiin. Jyrki Alkio, Arto Norosta *Tiede & edistys* -lehden uusi päätoimittaja, HS 29.1.1997.

⁵⁰ Lind 1998, 102.

⁵¹ Tuomas Nevanlinnan haastattelu 7.6.2023.

⁵² Esa Sironen haastattelu 10.7.2023.

tulivat jäädäkseen. Marx-spesialisti Arto Noro⁵³, joka toimi vuodesta 1970 alkaen peräti neljäntoista vuoden ajan Helsingin yliopiston sosiologian laitoksen assistenttina, piti Franzénissa luentosarjoja kriittisemmän marxilaisuuden kehikosta.⁵⁴ Sosiologiaa sivuaineenaan opiskellut Tuija Pulkkinen muistelee näitä Arto Noron Marx-luentoja paitsi sukupolvikokemuksena myös vastalääkkeenä, sanaparilla ”antidote dogmaattisuudelle”.⁵⁵ Aktiivisten franzénialaisten toiminta olikin varmasti tärkeässä roolissa, kun vaikkapa Frankfurtin koulukuntaa tuotiin Suomeen.

Hajoavassa Weimarin tasavallassa vuonna 1924 perustettu sosiaalitieteellinen *Institut für Sozialforschung*, jota alettiin myöhemmin kutsua Frankfurtin koulukunnaksi, muodostui juutalaisvainoja ja natsien valtaannousua 1930-luvulla pakenevista intellektuelleista, jotka jatkoivat monitieteellistä tutkimustyötään vieraassa kulttuurissa, Yhdysvalloissa.⁵⁶ Frankfurtin koulukunta tunnetaan *kriittisestä teoriasta*, jonka melankolinen suhtautuminen länsimaiseen jälkiteolliseen kulutusyhteiskuntaan ja kulttuuriteollisuuteen on paikoin läheistä sukua postmoderneille kapitalismikriittisille tulokulmille. Kriittinen teoria sisältää ajatuksen filosofian ja teorian välineellistämisestä yhteiskunnan epäkohtien tunnistamiseen ja muuttamiseen. Max Horkheimer sanallisti teorian päämääräksi ”ihmisen emansipaation orjuudesta”. Toisin sanoen filosofian tai tieteen tarkoitus ei ole ainoastaan ympäröivien olosuhteiden kuvaaminen vaan myös tietoinen pyrkimys niiden muovaamiseen. Frankfurtin koulukunta asetti intellektuellinsa ja instituuttinsa subjektiksi työväenluokan yläpuolelle.⁵⁷

Suomalaisten kiinnostus kriittisempää marxilaisuutta kohtaan alkoi orastamaan 1970-luvulla. Asiaan vihkiytyneet henkilöt hyödynsivät Tanskassa ja Ruotsissa toimivia välitysfirmoja, kustantajia ja kirjakauppoja, jotka toimittivat saksankielistä kirjallisuutta esimerkiksi Theodor W. Adornosta ja Max Horkheimerista.⁵⁸ Edellä mainittujen varhaista työtoveria Herbert Marcusea, joka oli myöhemmin vuoden 1968 opiskelijoiden protestiliikkeen intellektuaalinen

⁵³ Luonnehdinta ”Marx-spesialisti” oli Keijo Rahkosen ja Kimmo Sarjen. Keijo Rahkosen haastattelu 13.9.2023; Kimmo Sarjen haastattelu 8.10.2021.

⁵⁴ Noro 1993, 17.

⁵⁵ Tuija Pulkkinen haastattelu 10.8.2023.

⁵⁶ Wheatland 2009, xv–xvi.

⁵⁷ Kriittinen teoria asetettiin vastinpariksi perinteiselle ”traditionaaliselle teorialle” eli vanhan ajan maailmankatsomuksille ja tieteellisille tulokulmille, valistukselle ja järjelle. Tieteet nähtiin osana modernin yhteiskunnallisen herruuden järjestelmää ja sellaisena niitä tulisi kritisoida. Marxilaisuudesta huolimatta instituutti korosti riippumattomuutta työväenliikkeen suuntauksista. Sorrettu työväki oli kriittiselle teorialle lähinnä tutkimuskohde, joka ei pystyisi näkemään omaa tilannettaan yhtä kirkkaasti kuin intellektuelli. Kotkavirta 1991, 169–196; Horkheimer 1988, 219.

⁵⁸ Esa Sirosen haastattelu 10.7.2023.

mainoskasvo, oli suomennettu jo 70-luvun taitteessa, minkä vuoksi Sironen kuvaili häntä ”aikaisemman polven” ilmiöksi.⁵⁹ Läntisen kulttuurin ja sivilisaation armotonta kiihtikköä, Yhdysvaltoihin 1930-luvulla emigroitunutta Marcusea, huolestutti läntisten yhteiskuntien kyky luoda uusia tarpeita, voimistaa tuotannon kasvua ja sulauttaa vastarinta itseensä.⁶⁰

Frankfurtiin liitetyistä varhaisemman vaiheen ajattelijoista maininnan ansaitsee vielä Walter Benjamin. Benjaminin kirjoitukset alkoivat herättää huomiota Suomessa 1980-luvulla, jolloin erityisesti hänen taideteoreettisia tekstejensä julkaistiin *Taide*-lehdessä, *Kulttuurivihkoissa* ja *Parnassossa*. Markku Kosken, Keijo Rahkosen ja Esa Siroksen toimittaman *Messiaanisen sirpaleita* (1989) vuoden 2023 uusintapainoksen jälkisanoina Aleksis Lohtaja kuvailee Benjaminia hahmona, johon kulminoituu 1980-luvun postmodernikeskustelun henki, kuten pyrkimys viedä filosofinen ajattelu kaupunkitilaan ja massakulttuuriin.⁶¹ Benjamin oli marxilainen kommunisti, mutta sitoutumattomalla tavalla. Tämän sitoutumattomuuden Esa Sironen yhdistää yhtenäiskulttuurin murtumiseen ja siihen, että erilaisten tunnustuksien tai kuuliaisuuden valojen tekeminen, saati puolueen jäsenkortin omaaminen, ei ollut enää tarpeellista.⁶²

Kaikki eivät kuitenkaan olleet valmiita dogmaattisen marxismileninismien hylkäämiseen. Keijo Rahkosen mukaan punaisuudesta tunnetussa Tampereen yliopistossa oli voimakkain vähemmistökommunistinen traditio, joka asettui esteeksi kriittisemmälle marxilaisuudelle. Helsingissä yliopistomarxilaisuus eli rinta rinnan dogmaattisemmän marxilaisuuden kanssa, mutta esimerkiksi Jyväskylässä tai Turussa kriittisiä marxilaisia lukutapoja otettiin varsin avoimin mielin vastaan.⁶³ Sironen muistaa, että kerran Jyväskylän yliopistolle jopa saapui moskovalainen marxismi-leninismi-instituutin tutkija ”lyömään adornot ja marcuset maan rakoon”. Esitelmänsä jälkeen hän kuitenkin kahden kesken tunnusti Sirosole ihailevansa itsekin kyseisiä ajattelijoita ja puheidensa olevan tilaustyön tuotosta.⁶⁴

⁵⁹ Esa Siroksen haastattelu 10.7.2023. 1970-luvun taitteessa suomeksi käännettyjä teoksia ovat Markku Lahtelan suomentamat *Yksiulotteinen ihminen. Teollisen yhteiskunnan tarkastelua* (1969) sekä *Ihmisen vapautuksesta* (1971).

⁶⁰ Lähde 2001, 41–51.

⁶¹ Lohtaja 2023, ii. Myös Esa Sironen sanoi pitävänsä Walter Benjaminia henkilönä, joka oli postmodernisti ennen postmodernikeskusteluja. Esa Siroksen haastattelu 10.7.2023.

⁶² Esa Siroksen haastattelu 10.7.2023.

⁶³ Keijo Rahkosen haastattelu 13.9.2023. Historiikki *Viattomuutta jäljellä. Turun Kirjakahvilan 20 vuotta* (2001) tuo turkulaista näkökulmaa ”jyrkän poliittisen vuosikymmenen” jälkeisistä vapautuneista tunnelmista.

⁶⁴ Kyseisen neuvostoliittolaisen tutkijan nimi jää epäselväksi. Hän ilmeisesti työskenteli tutkimushaarassa, jonka tehtävänä oli nuijia marxilaisuuden kerettiläisiä tulkintoja. Tutkija itse oli teorioiden suhteen sekundaarilähteiden varassa, sillä alkuperäisteokset olivat päätutkijan kotona kassakaapissa. Esa Siroksen haastattelu 10.7.2023.

2.2 Mannermainen ajattelu ja ranskalaiset teoriat

Mulla oli tuolla yliopistolla, siis filosofian laitoksella, luentosarjoja muistaakseni ensimmäisen kerran vuonna 1982. Pidin tällaisia, joissa esittelin tätä ranskalaista nykyfilosofiaa ja se herätti paljon kiinnostusta. Siellä oli paljon ihmisiä – todella paljon... ja siitä tuli sellanen traditio, että vuodesta toiseen sitä jatkoin ja tulin tunnetuksi ranskalaisen nykyfilosofian tuntijana.⁶⁵

Helsingin yliopistossa filosofian laitoksella 1980- ja 1990-luvuilla opettanut Hannu Sivenius oli varmasti ensimmäisiä henkilöitä, jotka toivat uusia ranskalaisia teorioita ja ajattelijoita suomalaiseen akateemiseen keskusteluun. *Niin & näin* -lehden Martin Heideggeria käsittelevässä julkaisussa Hannu Siveniusta kuvataan suomalaisen filosofian voimahahmoksi, jolla on ollut merkittävä rooli aiemmin vähäiselle huomiolle jääneiden mannermaisten suuntausten, kuten Derridan dekonstruktion tai lacanilaisen psykoanalyysin, esittelijänä.⁶⁶ Siveniuksen merkitys näkyy myös *Aikalaisia*-sarjan kirjoittajien kertomuksissa, ja hän on ollut keskeisiä hahmoja helsinkiläisissä intellektuellipiireissä.

Suomalaisella filosofialla oli pitkät vuosikymmenien perinteet analyttisen filosofian alalla. Wienin piirin looginen positivismi rantautui Helsingin yliopistoon Eino Kailan toimesta jo 1930-luvulla. Toisen maailmansodan jälkeen suomalainen filosofian instituutio siirtyi yleistä kulttuurikehitystä seuraten angloamerikkalaiseen suuntaan, jossa Kailan perilliset Georg Henrik von Wright ja Jaakko Hintikka rakensivat merkittävää kansainvälistä uraa.⁶⁷ Analyttisen filosofian painotus oli selvästi nähtävissä tutkinto-ohjelmien sisällössä ja penseydessä suhteessa mannermaiseen filosofiaan, jota pidetään analyttisen loogisperusteisen filosofian vastakohtana. Hannu Sivenius näki tämän epäsuhtaan ongelmallisena ja pyrki tietoisesti nostamaan esille mannermaisen filosofian edustajia. Jälkistrukturalistit sekä niin kutsutut postmodernistit tulivat vain osana tätä suurempaa ”projektia”.⁶⁸

Penseydestä huolimatta liikkumavaraa kuitenkin suotiin siinä määrin, että Sivenius pystyi järjestämään luentosarjoja analyttisen tradition ulkopuolelta tulevista ajattelijoista. Sivenius

⁶⁵ Hannu Siveniuksen & Pia Siveniuksen haastattelu 21.9.2023.

⁶⁶ Backman 2006, 55.

⁶⁷ Ibid., 46.

⁶⁸ Hannu Siveniuksen & Pia Siveniuksen haastattelu 21.9.2023.

muistelee, että jos joku piti kurssin, joka ei käsitellyt Ludwig Wittgensteinia⁶⁹, niin ”siellä oli heti sata, kaksisataa ihmistä”. Opiskelijat olivat nälkäisiä uusille ajattelijoille ja halusivat eroon tietynlaisista ahtaista lokeroista, jonne esimerkiksi filosofian tai sosiologian tutkinto-ohjelmat heitä ohjasivat.⁷⁰ Yliopiston suunnalta oli kuitenkin turha odottaa tukea tai ohjausta, mikäli oli kiinnostunut väittelemään uusista ranskalaisista teorioista.⁷¹

Ranskassa 1950- ja 1960-luvuilla valtavirtaan noussut strukturalismi, jota jälkistrukturalismi kommentoi, ei ollut 1980-luvulle tultaessa saavuttanut merkittävää huomiota Suomessa. Jälkistrukturalistisen kirjallisuuskäsityksen Suomeen rantautumista tutkinut Anna Helle luettelee mahdollisiksi syiksi saksalaisen perinteen painotuksen ja siitä johtuvan heikon ranskan kielen osaamisen, hegeliläisnesselämanilaisen ajattelutradition, analyttisen filosofian sekä lopulta 1970-luvulla marxilaisuuden vahvan aseman. Suomalaiseen ajatteluperinteeseen ja tietomuotojen ymmärrykseen ei istunut mannermaisena filosofian rationaalisuutta haastava toisinaan antihumanistinen ja subjektia hajottava lähestymistapa.⁷² Dan Steinbock kuvaili strukturalismin saapumista Suomeen ”ohdakkeisena kulttuuripaitsion historiana” ja totesi dialektiikan lumoaman sukupolven jättäneen strukturalismin ja psykoanalyysin miltei huomiotta.⁷³

Damien Lecarpentierin mukaan strukturalismi rakentui vastapainoksi Ranskassa sotien jälkeen vallinneelle subjektiivisuuden filosofialle, jota oli edustanut esimerkiksi eksistentiaalisti Jean-Paul Sartre. Strukturalismissa yksilön toimijuus, jos sellaista voitiin katsoa olevan, perustui vallitsevien rakenteiden ja piilevien ajatusmallien vaikutukseen, jolloin käsitys ihmisestä aktiivisena ja historiastaan tietoisena yksilönä katosi. Strukturalismin antihumanistiset vaikutteet nojasivat Émile Durkheimin (1858–1917) yhteiskunnalliseen determinismiin, Sigmund Freudin (1858–1939) tiedostamattomaan, mutta ennen kaikkea kielitieteilijä Ferdinand de Saussuren (1857–1931) pohdintoihin kielestä rakenteellisena järjestelmänä, joka on puhujasta irrallinen ja riippumaton.⁷⁴

⁶⁹ Ludwig Wittgenstein (1889–1951) oli Cambridgen yliopistossa toiminut itävaltalaisenglantilainen filosofi. Georg Henrik von Wright vaikutti Cambridgessä hänen työtoverinaan ja seuraajanaan. Wittgensteinin vaikutuksesta von Wrightin ajatteluun ks. Hertzberg 2020, 129–150.

⁷⁰ Pia Siveniuksen mukaan esimerkiksi sosiologiassa naiset ohjautuivat tyypillisesti perhetutkimukseen ja miehet yhteiskuntatutkimukseen. Hannu Siveniuksen & Pia Siveniuksen haastattelu 21.9.2023.

⁷¹ Hannu Siveniuksen & Pia Siveniuksen haastattelu 21.9.2023.

⁷² Helle 2009, 136.

⁷³ Steinbock 1985, 15–17.

⁷⁴ Lecarpentier 2015, 13–14.

De Saussuren kieliteoriassa kieli on merkkien järjestelmä. Äänteet ovat kieltä ainoastaan, jos ne toimivat ideoiden välittäjinä tai ilmaisijoina – muutoin ne ovat vain ääniä. Toisaalta näiden äänteiden on kuuluttava jonkinlaiseen konventioiden järjestelmään, merkkien järjestelmään, tullakseen ymmärretyksi. Merkki puolestaan on merkitsevän muodon ja merkityn idean yhteenliittymä, joita de Saussure kutsui merkitsijäksi ja merkityksi, *signifiant* ja *signifié*. Koska kiinteitä universaaleja käsitteitä tai merkitsijöitä ei ole olemassakaan, kuten ei merkittyjäkään, de Saussuren kysymys on, mikä määrittelee merkitsijän tai merkityn. De Saussure osoitti, että sekä merkitsijä että merkitty ovat puhtaasti suhteellisia tai erojen kautta määrittyviä.⁷⁵

Saussuren, Durkheimin ja Freudin varaan myyttien lainalaisuuksia tutkinut antropologi Claude Lévi-Strauss (1908–2009) kehitti oman strukturalistisen lähestymistapansa. 1960-luvun Ranskassa suurta suosiota nauttinut Lévi-Strauss uskoi, että mielen mekanismit ovat sisällöstä riippumattomia ja universaaleja. Hänen teoriassaan yksilöt olivat rakenteiden, perinteiden ja sääntöjen vastaanottajia, eikä yksilön kyvyille tai vapauksille jäänyt juurikaan sijaa. Lévi-Strauss pyrki löytämään myyteistä kaavoja, joiden maantieteestä ja ajallisesta etäisyydestä huolimatta toistuva samankaltaisuus todistaisi freudilaisittain tiedostamattomia yhteyksiä ja ominaisuuksia.⁷⁶

Jälkistrukturalismin voidaan katsoa muotoutuneen jo 1960-luvulla kyseenalaistamaan tällaisten strukturalististen projektien mahdollisuutta.⁷⁷ Jälkistrukturalismi ei kuitenkaan ollut strukturalismin antiteesi, sillä usein eron tekeminen oli vaikeaa. Anna Helle kirjoittaa, että jälkistrukturalisteiksi kutsutut eivät itse käyttäneet tätä termiä itsestään, vaan leima oli paljolti ulkoa päin ja jälkikäteen annettu. Jälkistrukturalistien välillä oli merkittäviä eroja, jotka näkyivät erilaisissa teoreettisissa painotuksissa (kuten fenomenologia, marxilaisuus ja psykoanalyysi) sekä tarkastelun kohteissa (tekstiteoreetikot vs. yhteiskunnallisemmat

⁷⁵ Ferdinand de Saussuren merkitys semiotiikalle ja strukturalismille on kiistaton. Jonathan Culler kuvaili de Saussurea ”alkuperäiseksi strukturalistiksi” ja totesi de Saussuren lukemisen olevan ”erinomainen tapa selvittää, mitä tänään on tapahtumassa siinä kummallisessa todellisuudessa, jota kutsutaan ’teoriaksi’”. Culler 1994, 9, 23–25.

⁷⁶ Lecarpentier 2015, 14–15.

⁷⁷ Julkinen käänne strukturalismista jälkistrukturalismiin sai alkunsa 18.–21. lokakuuta 1966, jolloin John Hopkinsin yliopistolla järjestettiin strukturalismia esittelevä konferenssi. Konferenssi jäi kuitenkin historiaan strukturalismin kritiikistään. Tapahtuman myötä ranskalaiset kunniavieraat (Barthes, Derrida, Lacan. jne.) solmivat ensimmäisiä ja kauaskantoisia yhteyksiään Yhdysvaltoihin. Cusset 2008, 28–32.

ajattelijat). Jälkistrukturalistisia teorioita kuitenkin tavalla tai toisella yhdisti kieliteoreettinen semiotiikan jatkumo ja pyrkimys päästä eroon hegeliläisestä dialektiikasta.⁷⁸

Strukturalistien tavoin myös jälkistrukturalistit ajattelivat, että kielijärjestelmä on subjektista riippumaton. Lecarpentierin mukaan *subjektin kuolema*, eli ajatus valtarakenteiden hallitsemasta yksilöstä, saavutti huippunsa 1970-luvun jälkistrukturalististen näkökulmien myötä. Kirjallisuusteoreetikko Roland Barthes totesi kirjoittajan olevan *kielen vankina*. Ympäröivän todellisuuden kuvaaminen tapahtuu aina kirjoittajan omien kulttuurikaavojen ja -koodistojen kautta. Michel Foucault puolestaan katsoi, että ihmisten ajattelu oli kunakin ajanjaksona vallitsevan yleisen ajattelurakenteen, eli aikakauden episteemin, määrittämää. Jälkistrukturalistien johtopäätöksissä on kuitenkin merkittävä ero strukturalisteihin: koska sanat ovat aina ideologian kyllästämiä, niitä ei voi käyttää neutraalisti tai objektiivisesti kuvaamaan oikeastaan yhtään mitään missään tilanteessa. Näin jälkistrukturalismi kyseenalaisti tieteen, joka pystyisi tarjoamaan objektiivista ja epäilemätöntä tietoa ulkoisen maailman luonteesta.⁷⁹

Tärkeä osa jälkistrukturalistista sanastoa oli myös Jacques Derridan *De la grammatologie* (1967) -kirjassa lanseeraama *dekonstruktio*, joka oli vallitseviin järjestelmiin, ajattelutottumuksiin ja käsitteisiin kohdistuva kriittinen ja osiin purkava lähestymistapa. Teemu Ikonen ja Janne Porttikiven mukaan dekonstruktio otti etäisyyttä ajatteluun, joka suhtautui perimäänsä metafysiikan kieleen kriitikkömästi.⁸⁰ Dekonstruktioon kuuluu ajatus siitä, että kulttuurisissa teksteissä, pitäen sisällään kaiken tekstimuotoisen ilmaisun, ei ole olemassa yksiselitteisiä merkityksiä, vaan niistä voidaan tuottaa useita mahdollisia näkökulmia – myös piileviä, kätkeytyjä ja huomioitta jätettyjä merkityksiä.⁸¹ Hannu Sivenius kuvasi dekonstruktioita Jacques Derridaa käsittelevässä *Aikalaisia*-artikkelissaan:

Dekonstruktio on kohteen hajottamista osiin ja sen kokoamista uudelleen. Se on filosofian kritiikkiä ja yritys kumota filosofisten kategorioiden

⁷⁸ Helle 2009, 17. Intellektuellien välisistä erimielisyyksistä hyvänä esimerkkinä on Jean Baudrillardin vuonna 1977 julkaistu kirja, joka oli otsikoitu provosoivasti *Oubliez Foucault*, unohda Foucault. Cusset 2008, 9.

⁷⁹ Lecarpentier 2015, 15–18. Foucault'n episteemeistä, diskursseista ja diskursiivisesta muodostumisesta ks. esim. Dosse 2011, 390–397.

⁸⁰ Ikonen & Porttikivi 2003, 10. Derridan omia kuvauksia dekonstruktioista voi lukea suomeksi vuonna 2003 julkaistusta kirjoituskokoelmasta *Platonin apteekki*. Kirjoituksessaan ”Kirje japanilaiselle ystävälle” (1986) Derrida selittää, ettei dekonstruktioita pidä tyypistään pelkästään *analyysiksi*, *kritiikiksi*, tai *metodiksi*. Derrida 2003, 21–26.

⁸¹ Derrida johti sanan ”deconstruction” kuvaavasti Heideggerin käsitteestä *destruktion*. Derrida 2003, 22. Ks. myös. Cusset 2008, 107; Gordon 2007, 114–115. Zygmunt Baumanin tulkinnassa postmoderni dekonstruktio pyrkii *konstruktiviseen destruktion*: niin kutsuttuun ”tontin siivoamiseen.” Ks. Bauman 1996, 24.

mestarointipyrkimyksiä.

Dekonstruktion harjoittaja työskentelee järjestelmän käsittein tavoitteenaan murtaa järjestelmä paljastamalla tekstin ongelmallisuus ja hajottamalla sen näennäislogiikka.⁸²

François Cusset'n mukaan dekonstruktio aiheutti Yhdysvalloissa niin kutsutun ”Derrida-ilmion”, jonka myötä ranskalainen teoria levisi intellektuaaliseen kulttuuriin kirjallisuudentutkimuksen laitoksen kautta 1970-luvun jälkipuoliskolla.⁸³ Ilmiön taustalla oli akateemisen kiinnostuksen lisäksi myös Yhdysvaltojen poliittisesti tulehtunut ilmapiiri ja identiteettipoliittiset tarkoitukset. Seksuaalisuuden, etnisyyden ja dekolonisaation tutkimuslaitokset valjastivat Derridan ajatuksia omiin strategisiin pyrkimyksiinsä, jolloin Cusset'n sanallistama ”Derrida-leiri” jakautui ja pirstaloitui: kirjallisuudentutkijat halusivat dekonstruoida politiikan, mutta uudet feministiset ja postkolonialistiset ajattelijat halusivat politisoida dekonstruktion.⁸⁴

Suomessa dekonstruktiosta alettiin kirjoittamaan 1980-luvun alussa. Anna Hellen mukaan *Parnasson* numerossa 3/1981 julkaistu kirjallisuudentutkija Erkki Vainikkalan raportti ”Oppinut taikina” käsitteli dekonstruktiota ensimmäisenä Suomessa otsikolla ”Nykykriitikin tieto-oppia: hermeneutiikka ja dekonstruktionismi”. Toinen varhaisen vaiheen kirjoitus oli Pirjo Ahokkaan *Kirjallisuudentutkijain Seuran vuosikirjassa 34* (1982) julkaistu raportti ”Dekonstruktionismi, Derrida ja Yalen koulukunta”.⁸⁵

Jälkistrukturalistiset ajattelijat, vaikkei heitä vielä tuolloin niin käsitteellistetty, alkoivat pikkuhiljaa ilmaantumaan suomalaisiin kirjoihin ja artikkeleihin. Yksi suurta kiinnostusta herättänyt merkkipaalu oli Michel Foucault'n teoksen *Surveiller et punir. Naissance de la Prison* (1975) suomennos *Tarkkailla ja rangaista*, joka ilmestyi verrattain ripeästi Eevi Nivankan kääntämänä vuonna 1980.⁸⁶ Kirja otettiin suurella innostuksella ja kiinnostuksella vastaan mikä on nähtävissä myös *Helsingin Sanomien* puolen sivun kokoisessa kiittävässä arvostelussa. Toimittaja Heikki Hellman totesi kirjan olevan tervetullut lisä Suomessa

⁸² Hannu Sivenius, *Aikalaisia* 13: Jacques Derrida - Derridada ja kielen leikit, HS 2.2.1986.

⁸³ Cusset 2008, 79, 114–118. Derridan yhdysvaltalaisista seuraajista tunnetuin lienee kirjallisuusteoreetikko Paul de Man, joka edusti niin kutsuttua ”Yalen koulukuntaa”.

⁸⁴ Cusset 2008, 118–128.

⁸⁵ Helle 2009, 49. Erkki Vainikkala raportoi Modern Language Associationin Houstonissa pidetystä vuosikokouksesta. Vainikkala kuuluu *Aikalaisia*-sarjan kirjoittajiin. Molemmat raportit puhuivat dekonstruktionismista. Derridan yhdysvaltalaisen seuraajien fenomenologiapohjaista tulkintaa dekonstruktiosta on usein selvyuden vuoksi kutsuttu ”dekonstruktionismiksi”.

⁸⁶ Anna Helle muistuttaa, että teosta tuskin luettiin jälkistrukturalistisena teoksena. Käsite ei ollut vakiintunut. Helle 2009, 18.

käytävään yhteiskunnalliseen keskusteluun ja jatkoi, että ”ranskalainen yhteiskuntatutkimus on tunnetusti jäänyt meillä pimentoon kielivaikeuksien takia.”⁸⁷ Monet haastateltavistani aikalaisista mainitsevat suomennoksen omanlaisena käännekohtana. Esa Sironen kuvailee reaktiota Jyväskylässä:

Tämä vankilakirja, sen suomennos, sehän oli järkytys. Ainakin täällä Jyväskylässä meillä on tällainen filosofinen ja humanistinen yliopisto... Humanismi, sehän oli koskematon pyhä. Sit yhtäkkiä tulee tällainen antihumanisti niin kuin tämä Foucault tässä kirjassa, jossa se avaa ihan toisen näkökulman historiaan, jossa ei ole tällaisella humanismilla tai ylärakenteella minkäänlaista asemaa, vaan tutkitaan niitä käytäntöjä ja rakenteita. Mä luin sitä uimarannalla järkyttyneenä, se kesällä ilmestyi.⁸⁸

Kirjallisuudentutkija Markku Eskelinen mainitsee 1980-luvun alkupuoliskon jälkistrukturalismin esittelijöistä Dan Steinbockin, joka Eskelisen sanoin oli ”ensimmäinen muurinmurtaja teoksillaan ja myöskin kyvykkyydellään käydä debattia”.⁸⁹ Steinbockin teosten kirjallisuuslähteistä ja henkilöhakemistoista löytyi runsaasti aikaisemmin vähäiselle huomiolle jääneitä mannermaisia, kriittisinä pidettyjä ajattelijointa.⁹⁰ Vuosina 1982–1984 Steinbock kirjoitti myös *Helsingin Sanomiin* artikkeleita Jacques Lacanista, Julia Kristevasta, Barthesista ja Derridasta sekä vuonna 1985 Derridaa käsittelevän artikkelin *Teatteri*-lehden numeroon 6/1985.⁹¹ Eskelinen luonnehtii Steinbockia 1980-luvun julkisintellektuelliksi, joka sai automaattisesti suuremman huomion kuin esimerkiksi *Aikalaisia*-sarjan vähemmän tunnetut kirjoittajat.⁹²

Ensimmäisten joukkoon on laskettava myös sosiologi Pia Sivenius teoksellaan *Avautua solmuun. Naisnäkökulma ja miehinen diskurssi* (1984). Gaudeamuksen julkaisemassa teoksessa Sivenius käsittelee naisen ja kielen suhdetta ja pyrkii osoittamaan kielen sidonnaisuuden maskuliiniseen valtaan. Kieltä lähestytään ”rakenteena, joka itsessään sulkee naisen diskurssin ulkopuolelle”.⁹³ Teoksessa esitellään kolme Ranskassa vaikuttanutta

⁸⁷ Heikki Hellman, Kuri, rikos ja rangaistus, HS 6.7.1980.

⁸⁸ Esa Sironen haastattelu 10.7.2023.

⁸⁹ Markku Eskelisen haastattelu 29.6.2023.

⁹⁰ Viitataan teoksiin *Sisäistetty herruus* (1980), *Narsismin fasismi* (1981), *Televisio ja psyyke* (1983) ja *Taideteos ja taidekasvatus* (1985).

⁹¹ Helle on luetellut ansiokkaasti jälkistrukturalismia käsitteleviä varhaisen vaiheen kirjoituksia väitöskirjassaan *Jäljet sanoissa*. Myös *Helsingin Sanomien* Aikalaisia-sarjalle on oma alalukunsa. Helle 2009, 49–69.

⁹² Markku Eskelisen haastattelu 29.6.2023. Toimittaja Heikki Hellman irvaili vuonna 1983 ”kaikkien alojen asiantuntijalle” Steinbockille: ”Sympaattisinta ja kadehdittavinta Dan Steinbockissa on nopeus. Hänen utelias nenänsä vainuaa aiheita ja ajatuksia mannermaalta ja kauempaakin”. Hellman tosin tunnustaa Steinbockin tuoneen viime vuosina ”uusia sytykkeitä suomalaisen julkiseen keskusteluun”. Heikki Hellman, *Television lumo* vaan ei lume, HS 18.12.1983.

⁹³ Sivenius 1984, 4.

teoreetikkoa ja jälkistrukturalistista feministiä Julia Kristeva, Sarah Kofman ja Luce Irigaray, joista viimeisin valikoitui myös *Aikalaisia*-sarjaan. Kirjallisuudentutkija Anna Hellen mukaan *Avautua solmuun* oli ensimmäinen jälkistrukturalismia käsittelevä teos suomalaisessa kirjallisuudessa.⁹⁴

Muita tärkeitä alustoja jälkistrukturalismin esittelyssä olivat esimerkiksi aikakauslehdet *Taide*, *Sosiologia*, *Parnasso* ja Suomen Semiotiikan seuran *Synteesi*. Hannu Siveniuksen tekemiä suomennoksia alettiin julkaisemaan *Taide*-lehdessä jo vuodesta 1982 alkaen. Lehteen kirjoittivat esimerkiksi Keijo Rahkonen Michel Foucault -artikkelillaan ”Vallan vallaton filosofi”, sekä Esa Sironen artikkelillaan Roland Barthesista.⁹⁵ Kirjallisuudentutkija Outi Pasasen dekonstruktioita käsitteleviä artikkeleita julkaistiin niin *Parnassossa* kuin *Synteessissäkin*. Pasanen esimerkiksi toimitti *Synteessin* Derridaa ja dekonstruktioita käsittelevän 3/1985 teemanumeron, jonka kannessa komeili hänen itsensä ottama valokuva Jacques Derridasta.⁹⁶

1980-luvun alussa monipuolistuneella kustannustoiminnalla oli valtaisa merkitys. Uudet kustantajat kuten Tutkijaliitto ja Tampereella vuonna 1981 perustettu Vastapaino nousivat perinteisempien kustantamoiden rinnalle julkaisemaan ja suomentamaan yhteiskuntatieteellistä, humanistista ja filosofista tietokirjallisuutta. Jälkistrukturalististen teorioiden suomentaminen edellytti kuitenkin korkeatasoista ranskan kielen osaamista, millä oli varmasti vaikutusta julkaisutahtiin. Siveniuksen sisarukset toimivat aktiivisesti myös tällä osa-alueella: Hannu ja Pia Sivenius käänäsivät tekstejä yhteistyössä ranskan kielen erinomaisesti hallitsevan kolmannen sisaruksen Kaisa Siveniuksen kanssa. Siveniukset pyrkivät aktiivisesti esittelemään mannermaista filosofiaa kustantamoille ja vaikuttamaan

⁹⁴ Helle 2009, 67. Pia Sivenius kutsuttiin vuoden 1992 sosiologipäiville esitelmöimään kirjastaan, joka oli valittu 1980-luvun merkkiteokseksi. Esitelmässään Sivenius piikitteli suomalaisen sosiologian ranskalaisiin suuntauksiin kohdistamaa vastustusta. Pia Sivenius, 1980-luku: Avautua solmuun, *Sosiologia* 3/1992, 199–202.

⁹⁵ Luettelen mainittuja kirjoituksia: Hannu Siveniuksen Foucault-suomennos ”Tämä ei ole piippu” (*Taide* 6/1982, 6–15); Siveniuksen Baudrillard-suomennos ”Beaubourg-efekti” (*Taide* 3/1983, 5–11); Siveniuksen Baudrillard-suomennos ”Merkkien kapina” (*Taide* 2/1984, 24–29); Siveniuksen Lyotard -suomennos ”Ylevä ja avantgarde” (*Taide* 2/1985, 46–54); Keijo Rahkosen ”Vallan vallaton filosofi” (*Taide* 6/1982, 4–6); Esa Sironen ”Roland Barthes ja katse valokuvaan” johdatuksena suomennokselle ”Talvipuutarhavalokuvan sanoma” (*Taide* 2/1984, 4–8); Outi Pasasen ”Keskustelu William V. Spanosin kanssa: Destruktio, dekonstruktio, jälkiheideggerilaisuus” (*Parnasso* 5/1985, 288–298).

⁹⁶ Binghamtonin yliopistossa New Yorkissa väitellyt ja Turussa vaikuttanut Outi Pasanen oli ensimmäisten joukossa vakiinnuttamassa dekonstruktioita suomalaisen kirjallisuudentutkimukseen. Tuija Pulkkinen mukaan Pasanen ja Derrida olivat ystäviä, ja Pasasen ansioksi voi laskea Derridan ainoan Suomen matkan vuonna 2000. Tuija Pulkkinen haastattelu 10.8.2023.

käännöstöiden kirjavalintoihin.⁹⁷ Käännöstahti kiihtyi 1980-luvun jälkipuolella ja 1990-luvulla, jolloin esimerkiksi Outi Pasanen ja Leevi Lehto käänivät muiden muassa Derridaa, Deleuzea, Guattaria ja Foucault’ta käsitteleviä kirjoja. 1990-luvulle tultaessa saatavuutta helpotti myös alkuperäisten tekstien Yhdysvalloissa saavuttama suosio, sillä englanninkielisiä kirjoja luettiin ja käännettiin todennäköisemmin kuin ranskankielisiä.⁹⁸

Pia Sivenius muistuttaa, etteivät suomalaiset suinkaan olleet sulkeutuneet omien rajojensa sisälle, vaan yhteyksiä ulkomaille pidettiin yllä esimerkiksi *Pohjoismaisen kesäakatemian* eli NSU:n (Nordiska Sommaruniversitet) kautta. NSU oli pohjoismaisia intellektuelleja yhdistävä poikkitieteellinen keskustelufoorumi, joka kokoontui kesäisin ja työskenteli opintopiireissä talvisin. Vuonna 1950 perustetun Pohjoismaisen kesäakatemian vetureina toimivat tanskalaiset, joilla oli junayhteydet ja kontaktit niin Berliiniin kuin Pariisiinkin. Uudet intellektuellit ja ajatustavat kulkeutuivat tanskalaisten Pariisin matkoilta NSU:n opintopiireihin, joihin Siveniuksetkin ottivat osaa 1970- ja 1980-luvuilla. Lukuisiin NSU:n tapaamisiin osallistunut Pia Sivenius muistaa semiotiikan olleen kovassa huudossa 1970-luvun jälkipuoliskolla ja juuri NSU:ssa hänkin tutustui syvällisemmin psykoanalyysiin.⁹⁹

Aikalaiskokemukset NSU:n kokouksista huokuvat rentoa vapautuneisuuden tuntua. *Jyväskylän Ylioppilaslehdessä* vuonna 1983 kirjoittaneet Martti Silvennoinen ja Esa Sironen pitivät Pohjoismaisen kesäakatemian leikkisän vakavaa ilmapiiriä ”anti-autoritaarisen opiskelijaliikkeen täkäläisenä jäänteinä”.¹⁰⁰ Vielä vuosikymmen myöhemmin myös *Helsingin Sanomissa* ylistettiin vuoden 1991 kesäkokousta otsikolla: ”Älymystön taivas. Kerran vuodessa nuoret pohjoismaiset älyköt pääsevät paratiisiin”. Muodollisuuksista vapaat kesäkokoukset saattoivat kestää viikon ja pitää sisällään opintopiirejä, poikkitieteellisiä

⁹⁷ Hannu Siveniuksen & Pia Siveniuksen haastattelu 21.9.2023. Kaisa Sivenius suomensi esimerkiksi Michel Foucault’n *Seksuaalisuuden historian* (1998) osana Gaudeamuksen *Eurooppalaisia ajattelijoita* -sarjaa.

⁹⁸ Pia Sivenius kommentoi englannin asemaa jo vuonna 1992. Siveniuksen mukaan suomalaiset hyväksyvät totaliteetit kuten ”ranskalainen feminismi” tai ”ranskalainen dekonstruktio”, koska ne muovautuivat suomalaiselle sosiologialle ”legitiimissä ympäristössä eli Amerikassa ja hyväksytyllä kielellä eli englanniksi”. Sivenius jatkaa: ”Pätevöitymiseen näyttää riittävän se, että ajatukset ja käsitteet saadaan 5–10 vuoden kuluttua Suomeen amerikkalaisten pureskeleminä ja pukemina.” Pia Sivenius, 1980-luku: Avautua solmuun, *Sociologia* 3/1992, 201.

⁹⁹ Hannu Siveniuksen mukaan Eero Tarasti järjesti kotonaan strukturalismiryhmää 1970-luvun alkupuolella. Sivenius korostaa semiotiikan tärkeyttä. Semiotiikassa nähtiin potentiaalia yleiseksi tieteelliseksi pohjaksi, yleisenä merkien kielenä. Hannu Siveniuksen & Pia Siveniuksen haastattelu 21.9.2023. Eero Tarasti oli suomalaisen semiotiikan suurmies ja maahantuoja. Tarasti kertoo muistelmissaan ”intellektuaalisesta heräämisestä” keväältä 1970, jolloin hän löysi Lévi-Straussin, strukturalismin ja lopulta myös semiotiikan. Tarasti 2021, 145.

¹⁰⁰ Martti Silvennoinen & Esa Sironen, Tanskan herkkuja, *Jyväskylän Ylioppilaslehti* 27.4.1983.

keskustelutilaisuuksia, esitelmiä pihanurmikolla, ”älykkömaaotteluita”, alkoholitarjoilua ja kiireetöntä tieteen tekemistä. Samaisessa artikkelissa toimittaja Vesa-Matti Lahti haastatteli kesäkokoukseen viidennettä kertaa saapunutta nuorta sosiologia Soile Veijolaa, jonka into oli käsinkosketeltavaa:

”NSU on inspiraationsuikula, johon verrattuna suomalaiset yliopistot ovat hylättyjä poraustorneja”, Veijola perustelee intoaan.

”NSU ei ole leipääntynyt hierarkkinen, passiivinen, kuivettunut, latteaa, epäaistillinen, pompösi eikä – nyt tarkkana – TYLSÄ!”¹⁰¹

Artikkeli sanallistaa ansiokkaasti aikakauden paradigmanmuutoksia, joissa yhden suuren tarinan, marxilaisuuden, tilalle NSU:ssa on tullut useita eriytyneempiä ajattelun ja tieteen suuntauksia ”kuten naistutkimusta, postmodernin pohdintaa, semiotiikkaa ja keskusteluanalyysia”. Jutussa mainitaan myös suomalaisia ”johtavia intellektuelleja”, jotka ovat saaneet oppia edeltävien vuosien NSU:n kokouksista. Osanottajalistaista löytyy sellaisia nimiä kuin Klaus Mäkelä, Jan-Otto Andersson, Elisabeth Helander, Mauno Koivisto, sekä tutkielmassani jo esiin nostetut Keijo Rahkonen, Esa Sironen ja Arto Noro.

Keijo Rahkosen mielestä NSU mahdollisti merkittäväällä tavalla eurooppalaisen intellektuaalisen ajattelun kirjon saapumisen suomalaisten ulottuville 1970-luvulla. Rahkonen itse osallistui NSU:n toimintaan kymmenen vuoden ajan ja hänen mukaansa kesäakatemia oli tärkein kansainvälinen aktiviteetti myös kollega Arto Norolle.¹⁰² Jyväskyläläinen Esa Sironen sen sijaan osallistui NSU:n toimintaan 1980-luvulla ja hänen mukaansa kesäakatemia tarjoamalla pohjoismaisilla väylillä oli olennainen rooli suomalaisen postmodernikeskustelun herättäjänä.¹⁰³ Kaiken tämän valossa ei ole kovin yllättävää, että Esa Sironen ja Jussi Kotkavirran vuonna 1985 toimittama *Moderni/postmoderni. Lähtökohtia keskusteluun* oli ”työstetty Pohjoismaisen kesäakatemia (NSU) moderniteetti- ja kulttuuripiirissä Jyväskylässä”.¹⁰⁴

2.3 Irtaantuminen marxilaisuudesta tai ”intellektuaalinen päivitys”

80-luvun alkuvuodet oli sitä aikaa, jolloin suomalaiset yhteiskuntatieteilijät irtaantuivat tavalla tai toisella marxismista. Toiset tekivät tiliä sen kanssa – tavallaan luopuivat omasta marxilaisuudestaan – ja sitten oli heitä, jotka eivät olleet olleet varsinaisesti marxilaisia, mutta olivat etsimässä ajan henkeä uudelleen. Oli hirveä määrä uusia nimiä

¹⁰¹ Vesa-Matti Lahti, Älymystön taivas, HS 11.8.1991.

¹⁰² Keijo Rahkosen haastattelu 13.9.2023.

¹⁰³ Esa Sironen haastattelu 10.7.2023.

¹⁰⁴ Kotkavirta & Sironen 1986, 5.

ympäri maailmaa – siis tämmöisiä ajattelijoita, joilla oli myös oma tilintekonsa marxismiin – ja sitä varmaan on tämä *Aikalaisia*-sarja omalta osaltaan.¹⁰⁵

Heikki Hellman kuvailee 1980-luvun maailmankatsomuksellista murrosta, jota uudet ranskalaiset keskustelut olivat tulleet vauhdittamaan. Jos 1970-luvun loppupuolisko oli pitänyt sisällään pluralistisen yliopistomarxilaisuuden nousun marxismi-leninismille, 1980-luku tuli merkitsemään marxilaisuuden kriisiytymistä sen kaikissa muodoissaan. Kimmo Lind kiteyttää marxilaisuuden ongelmaksi sen, että yhteiskunnan taloudellisen liikelain paljastamiseen keskittyneen Marxin katsottiin suhtautuneen väheksyvästi kulttuurin merkitystä kohtaan. Marxin makroteoreettinen lähestymistapa oli yhteensovittamaton uusien yhteiskunnallisten liikkeiden kanssa, eikä se huomionnut monipuolistuneiden kysymystenasettelujen elementtejä kuten psyykettä, kieltä tai puhdasta sattumaa. Kriisin keskellä kipuilevat henkilöt joutuivat myöntämään, ettei marxilaisuudesta enää saanut eheää itsenäistä kokonaisuutta, vaan se täytyi liittää tai sisällyttää johonkin. Marxilaisuus alettiin nähdä vain yhtenä hiipuvana muunnelmana modernin metanarratiiveista eli suurista kertomuksista.¹⁰⁶

Toinen Hellmanin sanallistama kiinnostava huomio liittyy uusien ajattelijoiden, tässä yhteydessä nimenomaan *Aikalaisia*-sarjan intellektuellien, henkilöhistoriaan ja tilintekoon marxilaisuudesta. Hellmanin näkemyksen mukaan kaikki valikoidut ajattelijat olivat jossain suhteessa ”kriittiseen koulukuntaan”.¹⁰⁷ Ajattelijoiden joukosta on mahdollista löytää kirjava radikaalivasemmistolainen painotus, jolle ominainen antikolonialismi, antikapitalismi ja antimerialaisuus toivat Roger Scrutonin mukaan oman leimansa kokonaiselle sukupolvelle. Scruton kirjoitti *Thinkers of the New Left* (1985) -teoksessa ”uudesta vasemmistosta” viitatessaan vallitsevaa järjestystä vastustavaan sotien jälkeiseen uusmarxistiseen vasemmistoälymystöön, jolle tyypilliseksi piirteeksi oli tullut länsimaisten tapojen, instituutioiden ja politiikan vastustaminen, vastarinta.¹⁰⁸

Jälkistrukturalisteista Jean-François Lyotard vaikutti ennen eroaan yli vuosikymmenen ajan (1950–1963) kapitalisminvastaisessa anarkososialistisessa ryhmittymässä *Socialisme ou Barbarie*, Sosialismi vai barbarismi.¹⁰⁹ Michel Foucault kuului Ranskan kommunistiseen

¹⁰⁵ Heikki Hellmanin haastattelu 4.10.2021.

¹⁰⁶ Lind 1998, 123–129.

¹⁰⁷ Heikki Hellmanin haastattelu 4.10.2021.

¹⁰⁸ Scruton 1985, 2.

¹⁰⁹ Pulkkinen 1986, 137.

puolueeseen, vaikka suhtautuikin kriittisesti puolueen edustamaan dogmaattiseen marxismi-leninismiin ja kääntyi lopulta sitä vastaan. Myöhemmin Foucault sanoi ammentavansa kriittisen suhteensa valtaan ja sen ilmentymiin ”äärivasemmistolaisesta anarkismista” ja ”nietzscheläisestä kommunismista”.¹¹⁰ Baudrillard piti itseään radikaalina vasemmistolaisena, Deleuze kuvasi itseään marxilaiseksi, Frankfurtin kunnan ajattelijat muodostivat oman lukunsa ja listaa voisi jatkaa. Aikakauden ilmapiirille oli kuitenkin ominaista myös erittäin voimakas reaaliosialismin kritiikki, ja marxilaisuuden kriisi ilmeni eri painotuksin ajasta ja paikasta riippuen. ”Uuden vasemmiston” tapa kommentoida marxilaisuutta oli sekoitus kriittistä teoriaa, strukturalismia ja jälkistrukturalismia.

Tuomas Nevanlinna paikantaa suomalaisen postmodernikeskustelun alun siihen, kun marxilaisuus myös pluralistisessa ja vapaassa muodossaan kriisiytyi.¹¹¹ Vaikka murroksen vaikutukset alkoivat näkymään filosofian ja kulttuurin kentillä, kipuilu marxilaisuuden roolista näkyi kiistatta selvimmin yhteiskuntatieteissä ja sosiologiassa, jotka Kimmo Lindin mukaan olivat voimakkaimmin kiinnittäneet marxilaisuuden tieteenalaidentiteettiinsä.¹¹² Helsingin yliopiston sosiologian laitoksella Franzénissa merkittävä Marx-tutkija Jukka Gronow kirjoitti marxilaisuutta arvostelevan väitöskirjan *On the Formation of Marxism* (1986), joka kuvasti paradigmanmuutosta. Nevanlinna tiivistää väitöskirjan sisällön vitsaillen, että johtopäätöksenä Marx todettiin marxistiksi ja sen jälkeen aika oli kypsä postmodernikeskustelulle. Kyseessä oli Franzénian implisiittinen irtisanoutuminen marxilaisuuden kehikosta: ”Marx ei riitä!”¹¹³

Myös Kimmo Lind yhdistää Jukka Gronowin väitöskirjan tutkijaliittolaisen yliopistomarxismin tilinpäätökseen.¹¹⁴ Lindin mukaan intellektuaalinen kriisi oli ollut nähtävissä jo vuosia aiemmin Tutkijaliiton sisäisissä jännitteissä, joissa vastakkain olivat tutuksi tulleeseen tapaan marxistileninistit ja vapaampaa marxilaisuutta edustavat franzénialaiset. Kiistanalaiset aiheet liittyivät esimerkiksi periaatteellisiin näkemyseroihin Tutkijaliiton poliittisesta profiilista sekä demokraattisen sentralismin kaltaisten vanhentuneiden sääntökäytänteiden muuttamisesta. Organisaatiomuutoksia käsitelleessä

¹¹⁰ Pyykkönen 2015, 193.

¹¹¹ Tuomas Nevanlinnan haastattelu 7.6.2023.

¹¹² Lind 1998, 92. Lind myös muistuttaa, että marxilaisuus eri muodoissaan ei hegemoniastaan huolimatta kyennyt korvaamaan sosiologian moniulotteista traditiota.

¹¹³ Tuomas Nevanlinnan haastattelu 7.6.2023.

¹¹⁴ Lind 1998, 126.

Tutkijaliiton hallituksen kokouksessa vuonna 1984 Ilkka Norros kohdisti pisteliään kritiikkinsä fränzénialaisiin, jotka olivat hänen mukaansa suistaneet Tutkijaliiton täydelliseen teoreettiseen sekavuustilaan ja toimintakyvyttömyyteen.¹¹⁵

Ankaran vastustuksen vuoksi Tutkijaliiton sääntömuutokset runnottiin läpi vasta kaksi vuotta myöhemmin vuonna 1986, jonka jälkeen Tutkijaliiton tarkoitukseksi nimettiin tieteen tekemisen tukeminen huomattavasti aikaisempaa laiveammalla spektrillä. Uudet säännöt olivat vanhoihin verrattuna hyvin epäpoliittiset ja vastasivat paremmin Tutkijaliitossa jo 1980-luvun alkupuoliskon ajan enemmistössä ollutta avoimempaa linjaa.¹¹⁶ Samoihin aikoihin keskustelut *Tiede & edistys* -lehdessä kääntyivät enenevässä määrin modernin ja postmodernin ympärille. Lindin mukaan postmodernikeskustelu merkitsi toisaalta marxilais-leninistisen ortodoksian käänteiskuvaa, mutta samalla kyse oli uusien teoreettisten näkökulmien avaamista haasteista ja mahdollisuuksista. Kyseessä ei siis ollut pelkästään marxismin jälkipyykkiä, vaan myös sen jälkeistä luovaa terapiaa.¹¹⁷ Tuija Pulkkinen samasta aiheesta:

Hyvin vahvasti Suomessa tämä ranskalaisten, joita myöhemmin kutsuttiin sit postmoderneiksi, lukeminen liittyy marxismista pois siirtymiseen. Oli niin vahva ideologinen tai intellektuaalinen hegemonia tällä marxilaisuudella. Se [postmoderni] oli se, joka tarjosi tarpeeksi korkeatasoisen intellektuaalisen haasteen, niin että semmoinen teoriaorientoitunut jengi, joka oli hautautunut siihen omaan marxilaisten tekstien lukemiseen ja tulkitsemiseen, ja kävi niistä kauheen implikaatteja keskusteluja – ”mikä nyt on Lukácsia ja mikä on sitä ja tätä” – sai yhtä vaikeita tekstejä pureskeltaviksi. Se on aika iso asia.¹¹⁸

Kimmo Sarje, joka kirjoitti vuoden 1969 poliittisen heräämisen tehneen hänestä ”militantin marxilaisleninistin” ja kapinallisen nuoren,¹¹⁹ ei muista kokeneensa 1980-luvun murrosvaihetta ”intellektuaalisena kriisinä”. Hänen kokemuksessaan sana ”kriisi” on liian voimakas kuvaamaan prosessia, joka muistutti enemmänkin ”intellektuaalista päivittämistä.” Kyseessä oli intellektuaalinen ongelma, joka tuli ratkaista – ja vuosia kestäneen marxilaisorientaation jälkeen ilmassa oli avointa uuden etsimistä. Tässä yhteydessä useat entiset marxilaiset aktivistit ikään kuin unohtivat tai halusivat unohtaa marxilaisen menneisyytensä, josta oli muodostunut ”dismeriitti”. Toisaalta lukuisille pluralistisen

¹¹⁵ Lind 1998, 100–101.

¹¹⁶ Ibid., 131.

¹¹⁷ Ibid., 100–101.

¹¹⁸ Tuija Pulkkinen haastattelu 10.8.2023.

¹¹⁹ Sarje 2005, 21.

yliopistomarxismien edustajille, kuten Arto Norolle, tapahtunut murros oli vain keskustelujen jatkamista uusilla elementeillä, ”ranskalaisilla kerroksilla”.¹²⁰

Sosiologi Arto Noro tarkastelee tekstikokoelmassaan *Postfranzenia. Tekstejä itsepäisestä lapsesta postmodernin muukalaiseen* (1993) sekä omaa että suomalaisen sosiologian suhdetta ylioppilasliikkeeseen, yliopistomarxismiin ja sitä seuranneeseen jälkimoderniin kulttuurimurrokseen. Alun perin *Sosiologia*-lehdessä vuonna 1983 julkaistussa artikkelissa ”Marx kävi täällä” Noro kirjoittaa, että sosiologit kerta kaikkiaan kuluttivat Marxin loppuun. Noro haluaa kuitenkin muistuttaa, että jos Marx ei olisi ”käynyt heidän päässään”, sosiologit eivät nyt keskustelisi kulttuurisen ja symbolisen merkityksestä samalla tavalla. Marxin kuolemasta oli kulunut tasan sata vuotta, mutta marxilaisuuden renessanssijuhlat alkoivat olemaan ohitse, ja Marx oli nyt **todella** kuollut ja kulutettu loppuun – se oli kuitenkin ollut tuottavaa kulutusta.¹²¹

Osa entisistä marxilaisista etsi postmodernikeskustelun avulla uudenlaista teoreettista viitekehystä, joka täyttäisi intellektuaalisen tyhjiön. Keijo Rahkosen mielestä kyse oli nimenomaan tästä: postmoderni ”tarjosi lohtua” heille, joiden utopiat marxilaisuudesta olivat romahtaneet – illuusoiden loppu oli koittanut. Rahkosen mukaan postmodernismin etu ”isminä” oli sen läpi kulttuurin tunkeutuvassa luonteessa: eri aloilla, erityisesti taiteissa, oli umpikujia, joihin postmodernin kautta pyrittiin etsimään jotain uutta.¹²² Tämä *uuden etsiminen* on haastatteluissa jatkuvasti toistuva teema. Hellman kuvaili avoimuuden ilmapiiriä ovien avaamisen ajanjaksoksi, jossa kriittisen teorian ja Marxin osuus vaihtuu ”toisilla feminismiin, toisilla luonnonsuojeluun ja ties mihin”.¹²³ Taideorientoitunut Kimmo Sarje mainitsee tärkeänä seikkana myös ”eurooppalaistumisen”, kiinnittymisen eurooppalaiseen keskusteluun.¹²⁴ Suomalaisten reaktiota postmoderniin on usein verrattu 1920-luvun Tulenkantajien kaipuuseen avata ikkunat Eurooppaan päin. Näyttääkin siltä, että eurooppalaistumisen pyrkimys on tasaisin väliajoin toistuva suomalainen ilmiö.

¹²⁰ Kimmo Sarjen haastattelu 8.10.2021.

¹²¹ Noro 1993, 17. Teksti julkaistu alun perin *Sosiologia*-lehden numerossa 1/1983. Arto Noro puhui myös neomarxismien (ranskalainen strukturalistinen marxismi ja saksalainen idealismi) kuolemasta. Noro 1991, 11.

¹²² Keijo Rahkosen haastattelu 13.9.2023.

¹²³ Heikki Hellmanin haastattelu 4.10.2021.

¹²⁴ Kimmo Sarjen haastattelu 8.10.2021.

On kuvaavaa, millaisilla käsitteillä, nyansseilla ja sanavalinnoilla aikalaiset tarkastelevat marxilaisuudesta irtautumista tai yleisemmin 1980-luvun taitteen maailmankatsomuksellisia murroksia. Lacanilaisesta psykoanalyysistä kiinnostunut Pia Sivenius kuvasi marxilaisesta kehikosta poistumista: ”Oltiin hyvinkin marxilaisia Hannun [Pia Siveniuksen veljen] kanssa, itsekin, silloin 70-luvun alkupuolella, niin kuin kaikki suunnilleen olivat. Sitten siitä toivuttuamme, aloin lukea Freudia.”¹²⁵ ”Toipuminen” ja Hellmanin edeltävästi mainitsema ”tilinteko” ovat esimerkkejä konnotaatioltaan negatiivissävyisistä ilmaisuista, joiden voi tulkita heijastelevan ajatusta ”dismeriitistä” tai ulkoa päin tulevasta stigmasta.

Tässäkään asiassa ei voi puhua yleistäen, vaan yksilöiden kokemukset vaihtelevat – intellektuaalisen murroksen lähtökohdat ovat henkilökohtaisia, samoin lopputulemat. Jotkut tutustuivat jälkistrukturalistisiin teorioihin soveltaakseen niitä filosofiaan, kirjallisuuteen tai yhteiskuntateoretisointeihin. Toiset taas ottivat uutta postmodernia maailmankatsomusta vastaan täyttääkseen vanhan paradigman jälkeensä jättämän tyhjiön. Murrokseen saattoi liittyä tilintekoa, toipumista, dismeriittiä ja stigmaa, mutta samaan aikaan intellektuaalista päivittämistä, terapiaa, avoimia ovia, stimuloivaa uutuudenviehätystä ja eurooppalaistumista. Toisaalta myös kriittinen marxilaisuus tarjosi edelleen ammennettavaa. Vaikka uudet kysymyksenasettelut laajensivatkin perspektiivejä, kiinnostus postmodernikeskusteluihin ei automaattisesti tarkoittanut irtautumista vanhoista frankfurtilaisista ajattelijoista.

1980-luvulle astuminen merkitsi useille aikalaisille kevyttä vapautumisen tunnetta – jyrkän poliittisen vuosikymmenen jälkeen kaikenlaista sitoutumista haluttiin välttää.

Vaihtoehtokulttuurit yleistyivät, ja uusvasemmistolainen poliittinen toiminta hajaantui erilaisiin järjestöihin ja liikkeisiin, kuten rauhanliikkeisiin, feministisiin liikkeisiin ja Vihreään liikkeeseen. Postmodernikeskustelut saapuivat tähän aaltoon: teemoiltaan ja teoreettisilta lähtökohdiltaan moninaiset keskustelut postmodernista herättivät mielenkiintoa osana uutta etsivää kulttuuridiskurssia.

¹²⁵ Hannu Siveniuksen & Pia Siveniuksen haastattelu 21.9.2023.

3 Importöörien postmoderni

3.1 Opintopiirit, kretsit ja seminaarit

Mä olin semmosessa piirissä, meillä oli kauheesti erilaisia piirejä – niin kuin vieläkin on – joissa varsinainen vaikuttaminen tapahtuu. Eli siis kokoonnutaan opintopiireihin.¹²⁶

Tyypillistä tälle ajalle oli nää ryhmät. Joku gruppi – vähän semmosta, että kuuluuko siihen vai eikö, siinä pidettiin vähän rajaa. Jotkut olis halunnu olla jonkun ryhmän jäsen, mutta ei päässyt siihen. Sit niillä oli aina sovitut kokoontumisajat ja sit siellä istutaan. Ensín joku pitää esitelmän ja sitten puhutaan ja keskustellaan ja sit mennään kapakkaan sen jälkeen ja jatketaan keskustelujä.¹²⁷

Pia Sivenius ja Tuija Pulkkinen kertovat yleisesti jaetusta kokemuksesta, joka liittyi aikakauden lukupiirikulttuuriin. Opiskelijoiden lukupiirit vapaamuotoisimpine kapakkakeskusteluineen olivat älyllisen tiedonvaihdon ja sosiaalisen kanssakäymisen ytimessä aikana, jolloin internetin tarjoamat rajattomat keskusteluväylät eivät olleet vielä saatavilla. Lukupiirit ja opintopiirit olivat luonteeltaan moninaisia: avoimia, suljettuja, strukturoituja, löyhiä. Verkostojen ja kontaktien syntymisen kannalta niiden merkitys oli aivan oleellinen. Tässä alaluvussa käsitellään *Aikalaisia*-sarjaa edeltäneiden helsinkiläisten verkostojen muotoutumista ruohonjuuritasolla, intellektuellihistoriallisen vivahteen kautta.

Verkostojen yhteistoimintaa tutkiva metodologinen lähestymistapani hyödyntää Jukka Sarjalan tutkimuksen *Turun romantiikka. Aatteita, lukuvimmaa ja yhteistoimintaa 1810-luvun Suomessa* (2020) kaltaista menetelmää, jossa tutkimuskysymyksiä lähestytään aktiivisten toimijoiden muodostaman ydinjoukon ja heidän verkostojensa kautta. Jäsenten välisistä keskinäisistä erimielisyyksistä huolimatta kysymys oli ennen kaikkea jaetuista kiinnostusten kohteista ja pyrinöistä. Yhteistoiminnan historiaa korostava metodologinen lähestymistapa on sovellettavissa myös *Aikalaisia*-sarjan verkostoon: vaikka jäsenet eivät kulkeneetkaan järjestäytyneenä joukkona yhteisten tunnusten alla, Sarjalaa mukailleen ajattelen, että toiminnan vaikutusmuodot olivat yhteisöllisiä.¹²⁸

¹²⁶ Hannu Siveniuksen & Pia Siveniuksen haastattelu 21.9.2023.

¹²⁷ Tuija Pulkkinen haastattelu 10.8.2023.

¹²⁸ Sarjala 2020, 19. Turun romantiikka oli lyhytkestoinen, mutta varsin kiihkeä filosofispoliittinen ilmiö, jossa Keisarillisen Turun yliopiston opiskelijat ja nuoret maisterit innostuivat uusista filosofisista virtauksista aiheuttaen toiminnallaan jännitteitä akatemiseen ympäristöönsä.

Turun romantiikan liikehdinnässä oli paljon samankaltaisuutta 1980-luvun kipinöivään suomalaiseen postmodernikeskusteluun. Molemmat saapuivat Suomeen yleiseurooppalaisen kehityksen tuulahduksena ja suhtautuivat kriittisesti valistuksen rationaalisuuteen ja hyötyajatteluun. Kimmo Sarje, yksi suomalaisen postmodernikeskustelun käynnistäjistä, oli havahtunut postmoderniin romantiikantutkimuksen tarjoaman komplisoidun ja stimuloivan analogian kautta: romantiikan reaktio valistukseen vastasi postmodernin reaktiota moderniin. Vaikka postmodernia reaktiota ei voisi palauttaa pelkäksi uusromantiikaksi, 1980-luvun kulttuuria ja taidetta värittivät osittain romantiikalle tyypilliset ilmiöt kuten subjektivismi, intuition korostaminen ja pyrkimys moninaisuuteen.¹²⁹

Molemmat kulttuurimurrokset olivat luonteeltaan varsin akateemissävyyisiä ja tieteellisiä, minkä takia ”harrastajat” pysyttelivät pienissä sosiaalisissa piireissä, yliopiston teoriahenkisissä kuppilissa. Molemmat herättivät kiinnostusta erityisesti nuorissa opiskelijoissa ja muutamassa varttuneemmassa opettajassa, kun taas vanhempi polvi ja professorit olivat yleisemmin epäilevämpiä ja varovaisempia. Lisäksi molempiin liittynyt kiihkeäkin innostus oli reaktiota kuohuviin maailmantapahtumiin ja näkyi konkreettisesti esimerkiksi lukupiirien muodostumisena, uudenaikaisena yliopistoaktivismina ja kenties jopa vastarintana.¹³⁰

1980-luvulla toimineiden lukupiirien jäsenten ja verkostojen risteyskohtia tarkastelemalla tutkimukseen on siis mahdollista saada intellektuellihistoriallinen ulottuvuus. Yksilöiden väliset kohtaamiset, suhteet ja kokemukset heijastetaan isompaa kuvaa vasten ja rakennetaan yksityiskohtaisempaa käsitystä *Aikalaisia*-sarjan synnystä ja postmodernikeskustelujen dynamiikasta. Tutkielmani verkosto muodostuu *Aikalaisia*-sarjan neljästätoista kirjoittajasta, heidän lähimmistä kollegoistaan, ystävistään, lukupiireistään sekä erilaisista institutionaalisista siteistä, joita henkilöt muodostivat esimerkiksi muiden kaupunkien yliopistoihin tai erilaiseen julkaisuutoimintaan. Postmodernikeskusteluille oli ominaista tieteenalojen rajat ylittävä yhteistyö: verkostoon mahtui sosiologeja, filosofeja, kirjallisuustieteilijöitä, historioitsijoita, taiteilijoita ja toimittajia, joiden tulokulmat postmoderniin tai postmodernismiin vaihtelivat yksilö- ja tapauskohtaisesti. Lasken myös kriittiset ja vastustavat äänenpainot osaksi keskusteluympäristöä, joten tutkielmani akateeminen verkosto ei koostu ainoastaan myötämieleisesti suhtautuvista ”postmodernisteista”.

¹²⁹ Kimmo Sarjen haastattelu 8.10.2021; Sarje 1989, 7.

¹³⁰ Sarjala 2020, 12-13, 28-36.

Aikalaisia-sarjan kirjoittamiseen osallistuivat artikkelien julkaisujärjestyksessä Pasi Falk, Pia Sivenius, Tuija Pulkkinen, Keijo Rahkonen, Arto Noro, Tiina Arppe, J.P. Roos, Riitta Korhonen ja Martin Kusch, Tapani Hietaniemi, Tuomas Nevanlinna, Erkki Vainikkala, Sami Santanen ja Hannu Sivenius. Jokaisen artikkelin loppuun oli lisätty lyhyet kirjoittajien esittelyt, jotka löytyvät sellaisenaan lähdeluettelon *Aikalaisia*-osiosta. Samaisesta luettelosta löytyy myös lista *Aikalaisia*-sarjan esittelemistä intellektuelleista.¹³¹

Tutkimukselleni on leimallista tietynasteinen Helsinki-keskeisyys, sillä *Aikalaisia*-sarjan kirjoittajat olivat pääasiallisesti Helsingin yliopiston opiskelijoita, valmistuneita tai silloista opetushenkilökuntaa sosiologian ja filosofian laitokselta. Samalla lukuisat tärkeät foorumit, kuten *Taide-lehti*, *Helsingin Sanomat* sekä Tutkijaliitto, toimivat nimenomaan Helsingistä käsin. Tutkielman verkostot ulottuvat ystävyysuhteiden ja ammatillisen yhteistoiminnan kautta myös esimerkiksi Jyväskylään, Tampereelle ja Turkuun, mutta tutkimusaineistoni rajauksen vuoksi kyseisten kaupunkien intellektuaaliset murrosvaiheet jäävät vähäisemmälle huomiolle. Tutkimukseni tärkein yksittäinen tila sekä aikana että paikkana on silloinen Helsingin yliopiston sosiologian laitos Franzénia, jossa järjestetyt seminaarit, kurssit ja keskustelutilaisuudet vetivät puoleensa opiskelijoita poikkitieteellisesti eri oppiaineista. Nämä kohtaamiset taas olivat olennaisen tärkeitä, kun eri tieteenalojen edustajat verkostoituivat lukupiireihin, jakoivat ajatuksiaan ja ystäväystyivät keskenään.

1980-luvulla aktiivisesti toimineet lukupiirit olivat pirstaleinen ja risteävä ihmissuhteiden verkostojen kokonaisuus, jossa yksi henkilö saattoi helposti kuulua useampaan eri teemoja käsittelevään lukupiiriin. Seminaareissa ja lukupiireissä syvennyttiin kaikkeen maan ja taivaan välillä semiotiikasta seksuaalisuuteen ja Hegelistä Derridahan. Tyypillisesti lukupiirin ydinjoukko koostui yhteisen pääaineen opiskelijoista, mutta joillakin henkilöillä oli esimerkiksi sivuainevalintojen tai yhteisten ystävien kautta verkostoja yhdistävä sillanrakentajan rooli. Tutkimukseni kannalta kaksi tärkeintä verkostoa ovat Franzénian piiri, joka oli sosiologian avainhahmojen muodostama ydinporukka, sekä Helsingin yliopiston mannermaiseen filosofiaan orientoitunut ryhmittymä, joka sittemmin organisoitui ensin Derrida-piiriksi ja on lopulta toiminut aina tähän päivään saakka kantaen nimeä Lacan-piiri.

¹³¹ Luettelo kirjoittajista ja intellektuelleista sivulla 89–90.

Sanoittamani ”Franzénian piiri” ei ollut selvärajainen organisoitu sosiologien ryhmittymä vaan pikemminkin erimuotoisten virallisten ja epävirallisten seminaarien, luentosarjojen ja kapakkakeskustelujen kokonaisuus, johon eri taustan omaavat ihmiset pystyivät helpostikin osallistumaan. Ymmärryksen mukaan franzénialaiset aikalaiset eivät itse käsitteellistäneet omaa toimintaansa minkään ryhmänimikkeen alle. Sen sijaan käsitteet kuten ”Franzénian piiri” tai ”Franzénian jengi” ovat jälkikäteen rakennettuja yrityksiä niputtaa tärkeimpiä toimijoita sekä kuvata Franzénian ympärillä vaikuttanutta stimuloivaa intellektuaalista avoimuuden ilmapiiriä.¹³² Kimmo Sarje, jolla itsellä ei ole sosiologitaustaa, kuvaili Kalliossa sijainneen Franzénian tunnelmia:

Tää Franzénian kärkijoukko, paitsi että ne istui siellä Kallion kapakoissa niin sitten ne istui hyvin usein myös tuolla Kaivopihan takahuoneessa. Se oli sellainen paikka, josta ne melkoisella varmuudella löysi. Mulle tää oli journalistinen piirre: oli erittäin informatiivista osallistua niihin keskusteluihin milloin mitenkään karpäsenä katossa, koska mukana oli monia erittäin akateemisia ja lukeneita henkilöitä. Sitä pääsi sellaiseen informaatioon käsiksi, joka olis ollut muuten paljon vaikeampaa.¹³³

”Kärkijoukon” muodostivat vuosina 1945–1950 syntyneet väitöskirjatutkijat ja opettajat, jotka asemansa ja ikänsä vuoksi muodostivat piirin ylimmän tason. Franzénian jonkinlaisena ”henkisenä johtohahmona” voi pitää jo edellä useaan otteeseen mainittua Arto Noroa, jonka maine oli huomattavasti hänen akateemista assistentin asemaansa suurempi.¹³⁴ Kimmo Lind nimeää merkittävien franzénialaisten vaikuttajien joukkoon vielä Keijo Rahkosen, Pasi Falkin sekä Jukka Gronowin, joista viimeisin ei kuulunut *Aikalaisia*-sarjan kirjoittajiin.¹³⁵ Myös J.P. Roos, joka toimi *Tiede & edistyksen* päätoimittajana vuosina 1993–1996, kuului tähän arvostettujen franzénialaisten kerrokseen. Franzénian piiriä ei kuitenkaan ole syytä typistää pelkkiin avainhahmoihin, vaan sitä voi tarkastella jonkinlaisena sosiologien ja opiskelijoiden kudelmana, joka keräsi myös eri koulutustaustaisia ihmisiä mukaan hedelmälliseen keskusteluun ja älylliseen ajatuksenvaihtoon.

Mannermaisesta filosofiasta kiinnostunut ”Siveniuksen jengi” muodosti toisen tärkeän intellektuellien sosiaalisen ryhmittymän.¹³⁶ Helsingin yliopiston filosofian laitoksella opettanut Hannu Sivenius piti uusista ranskalaisista ajattelijoista luentosarjoja, jotka vetivät

¹³²Franzenian jengistä puhuivat Heikki Hellman ja Tuija Pulkkinen. Franzenian piiristä Kimmo Sarje.

¹³³ Kimmo Sarjen haastattelu 8.10.2021.

¹³⁴ Heikki Hellmanin luonnehdinta. Hellmanin mukaan Arto Norolla oli legendaarinen maine puhujana ja yllyttäjänä. Heikki Hellman haastattelu 4.10.2021.

¹³⁵ Lind 1998, 183.

¹³⁶ ”Siveniusten jengi” oli Tuija Pulkkinen käyttämä termi. Tuija Pulkkinen haastattelu 10.8.2023.

puoleensa nuoria aihepiiristä kiinnostuneita opiskelijoita. Siveniuksen ranskalaisten teorioiden tuntemus ei jäänyt huomaamatta myöskään Franzéniassa, jossa hänen asiantuntijuuttaan ihailtiin ja arvostettiin. Yksi Siveniuksen opiskelijoista oli Tuija Pulkkinen, joka muistelee, että keskustelut Siveniuksen ja opiskelijoiden kesken jatkuivat usein pitkään luentojen jälkeen – jopa viinilasin äärellä läheisissä kapakoissa.¹³⁷

Pulkkinen uskoo, että hänen oman ystäväporukkansa ja Siveniusten sisarusten kohtaamisella oli varhainen roolinsa *Aikalaisia*-sarjan verkoston syntyhistoriassa. Filosofiaa sivuaineenaan opiskelleet Tuija Pulkkinen, Tapani Hietaniemi, Jussi Kotkavirta (1954–2021) ja Risto Heiskala (1956–) osallistuivat syksyllä 1979 Hannu Siveniuksen Immanuel Kantia, Hegeliä ja saksalaista idealismia käsittelevälle kurssille.¹³⁸ Pian tämän jälkeen Pulkkinen ja Sivenius alkoivat seurustelemaan ja Siveniusten lähipiiri alkoi tulla tutummaksi. Esimerkiksi Bataille-artikkelin kirjoittanut Sami Santanen oli Hannu Siveniuksen pitkäaikaisena ystävänä tiiviisti osana filosofiaorientoitunutta porukkaa. Pulkkinen muistelee Pia ja Kaisa Siveniuksen opettaneen tuolloin hänelle ranskaa ja kuvailee kyseistä ajanjaksoa seitsemän vuoden ”intellektuaaliseksi tripiksi”, joka piti sisällään paljon keskustelua saksalaisesta idealismista ja alkavasta postmodernista.¹³⁹

Toinen verkostojen yhteen muovautumisen kannalta kenties vielä merkittävämpi tapahtuma oli Tuija Pulkkinen mukaan vuosina 1981 tai 1982 tapahtunut NSU:n historianfilosofiaa käsittelevän opintoryhmän käynnistyminen Franzéniassa:

Mä en tiedä kuka sitä oli perustamassa, että oliko toi Rahkonen siinä... mut Franzénian jengi. Meidän [Tuija Pulkkinen, Risto Heiskalan, Tapani Hietaniemen ja Jussi Kotkavirran] tietoon täällä keskustakampuksella tuli jotenkin, että ne on perustanu tämmösen NSU:n kretsin historianfilosofiasta. Me oltiin kaikki heti että joo! Sitten siellä on nää *Tiede & edistys* -jengin tyypit, niin kuin Noro ja Gronow ja kaikki nämä. Me oltiin ihan että uskalletaanko me mennä sinne! Ne oli kauhean vanhoja ja arvokkaan tuntuksia ja sitten me varovasti mentiin... uskallettiin mennä.¹⁴⁰

¹³⁷ Ibid.

¹³⁸ Jussi Kotkavirta ja Risto Heiskala eivät kuuluneet artikkelisarjan kirjoittajiin, mutta osallistuivat aktiivisesti keskusteluihin modernista ja postmodernista. Jussi Kotkavirta esimerkiksi toimitti yhdessä Esa Sirosen kanssa teoksen *Moderni/postmoderni* (1986).

¹³⁹ Tuija Pulkkinen haastattelu 10.8.2023.

¹⁴⁰ Tuija Pulkkinen haastattelu 10.8.2023.

Historianfilosofian kretsinä¹⁴¹ alkaneesta opintoryhmästä tuli seuraavan teeman myötä ”subjektiviteetikretsi”, ja käsiteltävät teemat pysyivät liikkeessä. Opintopiirin synty mahdollisti tulevien vuosien jatkumon: ”ison intellektuaalisen tapahtuman”, jossa helsinkiläiset intellektuellit eri tieteenaloilta pääsivät verkostoitumaan ja keskustelemaan samoissa saleissa Franzénialla. Näin rakennettiin myös yhteyksiä eteenpäin, esimerkiksi Tuija Pulkkinen kohdalla *Tiede & edistuksen* toimituskuntaan.¹⁴² Verkostoja yhdistivät myös sillanrakentajina toimineet henkilöt, jotka liikkuvat risteävästi ja lomittain eri ryhmien välillä. Tapani Hietaniemi on tästä erinomainen esimerkki, sillä hän opiskeli pääaineenaan historiaa, mutta oli samaan aikaan äärimmäisen kiinnostunut sekä saksalaisesta sosiologiasta että filosofisista kysymyksistä. Hänet tunnettiin hyvin niin Franzénialla kuin filosofiireissa. Lisäksi esimerkiksi Pia Sivenius ja Risto Heiskala olivat sosiologiopiskelijoita, joiden kautta Franzénian uutiset kulkeutuivat Kalliosta keskustakampuksen piireihin.

Näkemyserot eivät kuitenkaan aina kohdanneet kitkattomasti, vaan ongelmakohdat olivat ilmeisiä. Hannu Sivenius muistaa, että franzénialaisten 1980-luvun alun opintopiiriä olisi kutsuttu ”Modernipiiriksi” ja hän kävi siellä toisinaan pitämässä alustuspuheita käsiteltävistä aiheista kuten Sartresta tai Lyotardista. Siveniuksen mukaan vastakkainasettelu oli nähtävissä esimerkiksi suhtautumisessa psykoanalyysiin, joka oli yksi hiertävistä rajakysymyksistä. Jürgen Habermasin kommunikatiivisen toiminnan teoriasta hurmioituneet ja valistuksen projektia ajaneet franzénialaiset suhtautuivat epäilevästi esimerkiksi tiedostamattoman itsenäiseen olemassaoloon tai lacanilaiseen ymmärrykseen psykoanalyysistä.¹⁴³

Hannu Sivenius perusti myöhemmin vuonna 1988 Derrida-piirin, jossa keskityttiin vajaan vuoden ajan Jacques Derridan grammatologiaan. Konseptia muutettiin vuonna 1989 Lacan-piiriksi, jolloin esimerkiksi Pia Sivenius ja Merja Hintsa liittyivät mukaan.¹⁴⁴ Pia Siveniuksen mukaan piiristä ei haluttu muodostaa ”salaseuraa”, vaan seminaarien piti olla avoimia kaikille.¹⁴⁵ Jussi Backman kuvailee Lacan-piiriä mannermaisesta ajattelusta kiinnostuneiden

¹⁴¹ Kretsi on synonyymi NSU:n opintopiirille. Ks. Keijo Rahkonen, NSU – 30 vuotta kriittistä yhteispohjoismaista tutkimusta, *Tiede & edistys* 3/1980, 61–63.

¹⁴² Tuija Pulkkinen haastattelu 10.8.2023.

¹⁴³ Hannu Sivenius luonnehti Modernipiiri-nimitystä koomiseksi, mutta ei tarkemmin selittänyt asiaa. Siveniuksen mukaan Jukka Gronow oli piirin muodollinen vetäjä ja Arto Noro oli keskeisenä hahmona. Mukana olivat myös Pasi Falk, Keijo Rahkonen ja harvemmin J.P. Roos. Hannu Siveniuksen ja Pia Siveniuksen haastattelu 21.9.2023.

¹⁴⁴ Pia Siveniuksen haastattelu 21.9.2023. Merja Hintsa on mm. kirjoittanut dekonstruktion ja psykoanalyysin kohtaamisesta kirjassaan *Mahdottoman rajoilla. Derrida ja psykoanalyysi* (1998) ja suomentanut Derridan kirjoituksia teokseen *Platonin apteekkia* (2003).

¹⁴⁵ Pia Siveniuksen haastattelu 21.9.2023.

vapaamuotoiseksi yhteenliittymäksi, joka on ollut yhtäjaksoisesti toiminnassa aina tähän päivään saakka. Backmanin mukaan Lacan-piirin myötävaikutuksesta Suomeen on kutsuttu esitelmöimään useita mannermaisen filosofian kansainvälisiä huippunimiä.¹⁴⁶

Aikalaisia-sarjan kirjoittajien piirit olivat pienet, mistä kertoo sekin, että esimerkiksi Keijo Rahkonen tunsi kirjoittajista kaikki Jyväskylässä vaikuttaneita Erkki Vainikkalaa, Martin Kuschia ja Riitta Korhosta lukuun ottamatta. Sami Santasen Rahkonen tunsi jo ”Norssin” lukiovuosilta ja yliopistossa hän opiskeli osittain samanaikaisesti esimerkiksi Hannu Siveniuksen, Pasi Falkin ja Tuija Pulkkinen kanssa. Keijo Rahkosen mielestä Siveniusten ympärille kerääntynyt filosofiaorientoitunut porukka muodosti selkeästi suurimman ryhmittymän *Aikalaisia*-sarjan kirjoittajista.¹⁴⁷ ”Siveniuksen jengin” nuoremman kerrostuman muodostivat vuosina 1956–1961 syntyneet opiskelijat, joista nuorimpaan aaltoon kuuluivat Tuomas Nevanlinna ja Tiina Arppe.¹⁴⁸

Aikalaisia-sarjan Jyväskylä-kytköksen taustalla oli ainakin Kimmo Sarjen yhteydet Esa Siroseen ja Martin Kuschiin¹⁴⁹, sekä Jussi Kotkavirran poismuutto Helsingistä 1980-luvun puolivälin paikkeilla. Postmodernikeskustelujen herättäjiin kuulunut Jussi Kotkavirta muutti avioliiton myötävaikutuksesta Jyväskylään, jossa hän toimi vuosikymmenien ajan tutkijana ja opettajana Jyväskylän yliopistossa.¹⁵⁰ Kotkavirran, Siroseen ja Erkki Vainikkalan perheet tulivat hyvin läheisiksi keskenään, koska heidän lapsensa olivat kutakuinkin samanikäisiä, ja he viettivät kesiä yhdessä. Esimerkiksi antologia *Moderni/postmoderni* (1986) oli ollut kolmikön yhteinen ”kesätyö”, vaikka Vainikkala ei osallistunut johdannon kirjoittamiseen, vaan keskittyi esittelytekstiinsä Fredric Jamesonista.¹⁵¹

Helsinkiläiset myös matkustivat Jyväskylään seminaareihin. Pia Sivenius muistaa esimerkiksi Jyväskylän yliopistossa professorina toimineen Risto Eräsaaren ja hänen silloisen puolisonsa

¹⁴⁶ Backman 2006, 55–56.

¹⁴⁷ Keijo Rahkosen haastattelu 13.9.2023.

¹⁴⁸ Tiina Arppe on sosiologian dosentti, jonka erityisalana on ranskalainen yhteiskuntateoria. Arppe kirjoitti Baudrillardin esittelytekstin *Moderni/postmoderni* -antologiaan sekä kuului *Aikalaisia*-sarjan kirjoittajiin. Arppe on myös kääntänyt esimerkiksi Baudrillardin, Bataillen, Bourdieun ja Derridan tekstejä suomeksi.

¹⁴⁹ Martin Kusch on saksalaistaustainen filosofi, joka opetti mannermaista filosofiaa ensin Jyväskylässä ja sitten Oulussa. Vuonna 1993 hän julkaisi kirjan *Tiedon kentät ja kerrostumat. Michel Foucault'n tieteen tutkimuksen lähtökohdat*. Kusch auttoi Sarjea saksantamaan tämän suomenkielisiä kirjoituksia. Kimmo Sarjen haastattelu 8.10.2021; Tuija Pulkkinen puolestaan oli Kuschin kanssa samassa Foucault-teemaisessa lukupiirissä. Tuija Pulkkinen haastattelu 10.8.2023.

¹⁵⁰ Tuija Pulkkinen haastattelu 10.8.2023.

¹⁵¹ Esa Siroseen haastattelu 10.7.2023.

Leena Eräsaaren vieraanvaraisuuden keväältä 1985, jolloin joukko helsinkiläisiä intellektuelleja matkasi Keski-Suomeen osallistumaan avoimeen seminaariin. Hannu Sivenius puhui Georges Bataillesta, Pia Sivenius oli valmistellut puhetta Julia Kristevasta ja mukana olivat myös Tiina Arppe, Tuomas Nevanlinna ja Tuija Pulkkinen – kaikki heistä osallistuivat muutama kuukausi myöhemmin *Aikalaisia*-sarjan kirjoittamiseen.¹⁵²

3.2 *Aikalaisia*-sarja ja Erkon pulju

Intellektuelli ei kirjoita välttämättä ajankohtaista tilannetta varten, Michel Foucault on sanonut ja jatkaa: mutta aina sen yhteydessä. Ajattelijat ja filosofit ovat aikalaisiamme.

Uusi sarja, *Aikalaisia*, tutustuttaa mannermaisiin ja kaukaisempiinkin ajattelijoihin, jotka ovat jatkuvasti esillä niin eurooppalaisessa kuin yhä useammin myös suomalaisessa keskustelussa. Esittelijät ovat suomalaisia nuoremman polven akateemisia keskustelijoita.¹⁵³

Näillä sanoilla avattiin *Helsingin Sanomien* kolmetoistaosainen artikkelisarja *Aikalaisia*, jonka kirjoitukset julkaistiin kulttuuriosiossa pääosin keskiviikkoisin ja lauantaisin 9.11.1985–2.2.1986.¹⁵⁴ Kussakin kirjoituksessa esiteltiin yksi ”aikalaiseksi” määritelty merkittävä intellektuelli, jonka ajatukset, teoriat ja teokset liitettiin osaksi 1980-luvun nykyaikakeskustelua. Tämän poikkeuksellisen artikkelisarjan tekstit olivat luonteeltaan akateemissävyyisiä ja laajuudeltaan noin puolen sivun laajuisia (kuva 1). *Aikalaisia*-sarjan ansioksi voi laskea sen, että siinä nostettiin ensimmäistä kertaa valokeilaan monet suurelle yleisölle tuntemattomat jälkistrukturalistiset ja postmodernit ajattelijat. Tässä alaluvussa tarkastelen artikkelisarjan syntymekanismia sekä kirjoittajien ja intellektuellien valintaa. Millaiset seikat vaikuttivat artikkelisarjan taustalla ja kuinka se päättyi *Helsingin Sanomien* kulttuurisivuille?

Aikalaisia-sarjan julkaisuaikaan *Helsingin Sanomien* kulttuuritoimituksen uutispäällikkönä ja varaesimiehenä toimi tamperelainen Heikki Hellman, joka oli työskennellyt lehden toimittajana jo vuodesta 1980. Hellman oli sosiologitaustansa takia ”tiukasti kiinnittynyt” teoreettiseen keskusteluun ja tämä näkyi myös hänen työssään: ”Mä seurailin aika lailla mitä

¹⁵² Pia Siveniuksen Kristeva-puheenvuoro jäi lopulta pitämättä aikataulujen viivästymisen takia. Hannu Siveniuksen & Pia Siveniuksen haastattelu 21.9.2023.

¹⁵³ Pasi Falk, *Aikalaisia* I: Michel Foucault – Kyseenalaistamisen mestari, HS 9.11.1985.

¹⁵⁴ Ainoastaan viimeinen artikkeli Jacques Derridasta julkaistiin sunnuntaina 2.2.1986. Toisinaan kirjoituksia julkaistiin kaksi viikossa, toisinaan vain yksi tai ei yhtään.

tää niin sanottu Franzénian jengi teki ja toin heidän tekemisiään julki Hesarin palstoilla sen minkä ehdin ja jaksoin.”¹⁵⁵ Hellman oli jo 1980-luvun alusta alkaen kirjoittanut kirja-arvioita kriittisten yhteiskuntateoreetikoiden teoksista, kuten edellä mainitun kiittävän arvostelun Michel Foucault’n teoksesta *Tarkkailla ja rangaista* (1980).¹⁵⁶

Myös Kimmo Sarjella oli *Aikalaisia*-sarjaa edeltäviä yhteyksiä *Helsingin Sanomiin*. Sarjen puoliso Anu Uimonen oli Hellmanin kollega ja työskennellyt kulttuuritoimituksen toimittajana vuodesta 1979. Sarje itse aloitti vuonna 1983 kulttuuritoimituksen kuvataideavustajana kirjoittaen lehteen viikoittain lyhyitä taidenäyttelyitä käsitteleviä kritiikkejä. Vaikka Sarje ja Hellman tunsivatkin toisensa pääasiallisesti työkuvioiden ja *Helsingin Sanomien* kautta, he olivat Sarjen mukaan olleet tekemisissä myös Franzénian seminaareissa ja marxilaisissa ympyröissä. Erilaisista taustoista ja asemistaan huolimatta molemmat jakoivat yhteisen kiinnostuksen uusiin intellektuelleihin, minkä vuoksi *Aikalaisia*-sarjasta muodostui kaksikon yhteinen projekti.¹⁵⁷

Jos puhutaan nimenomaan ”postmodernin” tai ”postmodernismin” käsitteistä (eikä esimerkiksi jälkistrukturalismista tai dekonstruktioista), monet haastateltavat mainitsivat Kimmo Sarjen roolin eräänlaisena uranuurtajana. Esimerkiksi Keijo Rahkonen muistaa keskustelleensa ensimmäistä kertaa ”postmodernista” Kimmo Sarjen kanssa tuopin äärellä joskus 1980-luvun alkupuolella.¹⁵⁸ Sarje myös kirjoitti postmodernista 1980-luvun alkupuolella *Taide*-lehteen, jonka pitkäaikainen toimitussihteeri Jaakko Lintinen (1933–2023) suhtautui avoimesti uusiin ranskalaisiin ajattelijoihin.¹⁵⁹ Postmodernikeskustelujen kannalta Sarjen merkittävin julkaisu oli kuitenkin toimittamansa Taidehallin *Postkulttuuri* (1984), jonka alkusanoissa Sarje kirjoitti:

Postkulttuuri? Mitä se on? Se on kulttuuria jonkin jälkeen, johon ei enää lähimainkaan varauksettomasti uskota. Se on kulttuuria modernin jälkeen.

Tämän *Taidehalli*-lehden jotkut kirjoittajat ovat ohjelmallisia postmodernisteja, jotkut eivät. Joidenkin kanta on horjuvan myönteinen joidenkin kielteinen, periaatteellisen modernistinen. Lehti ei vain manifestoi postkulttuuria vaan myös

¹⁵⁵ Heikki Hellman haastattelu 4.10.2021.

¹⁵⁶ Heikki Hellman, Kuri, rikos ja rangaistus, HS 6.7.1980.

¹⁵⁷ Heikki Hellmanin haastattelu 4.10.2021; Kimmo Sarjen haastattelu 8.10.2021.

¹⁵⁸ Keijo Rahkosen haastattelu 13.9.2023.

¹⁵⁹ Lintinen kirjoitti vuonna 1989 viime aikojen ranskalaisista kielifilosoifeista, jotka ”ovat olleet tärkeitä virikkeiden antajia”. Hänen mukaansa postmodernikeskustelun tärkein anti oli nähdä moderni uudessa valossa. Lintinen 1989, 8. Lintinen toimi *Taide*-lehden toimitussihteerinä 1970–1990 sekä päätoimittajana 1990–1995. Hän oli merkittävä verkostojen taustalla vaikuttanut henkilö, ja haastateltavistani hänet tunsii ainakin Kimmo Sarje ja Hannu Sivenius. Lisäksi Raija Sironen (Esa Sirosen puoliso) suomensi paljon tekstejä *Taide*-lehteen.

ilmentää kirjoittajien moninaista suhtautumista 1980-luvun murrokseen kulttuurissa. Kuitenkin lehti ilmestymisellään julistaa postmodernin aikakauden alkaneeksi Euroopan koilliskolkassa, Suomessa.¹⁶⁰

Kyseisestä teemanumerosta löytyi lukuisia postmodernia ja postmodernismia käsitteleviä kirjoituksia, mukaan lukien myös aiemmin julkaistuja tekstejä, kuten ranskalaisessa *Traverses*-aikakauslehdessä vuonna 1984 julkaistu Lyotardin ”Salatun ilmentäminen maalaustaiteessa postmodernilla aikakaudella – Baruchello.”¹⁶¹ Kirjoittajiksi puolestaan oli valikoitunut esimerkiksi *Tiede & edistyksen* vastaavana päätoimittajana 1981–1983 toiminut Sakari Hänninen sekä postfilosofian luonnetta omassa artikkelissaan käsitellyt Hannu Sivenius.¹⁶² *Postkulttuuria* tituleerattiin tuoreeltaan helmikuussa 1985 *Helsingin Sanomissa* Markku Valkosen sanoin ”yhdeksi viime aikojen tärkeimmistä kulttuuriteoista”. Kimmo Sarjea hän luonnehti auguuriksi, joka on ”ryhtynyt luomaan henkistä elintilaa postmodernismille”.¹⁶³

Tällaisista lähtökohdista Sarje ja Hellman alkoivat jalostamaan Sarjen muutaman vuoden takaista ideaa kulttuuriolosuhteissa julkaistavasta intellektuellien sarjasta. ”Orkesterin kokoaminen” eli kirjoittajien valinta ja struktuurityö tapahtui pääasiallisesti Sarjen suhteilla, mutta yksityiskohdat ja tarkasteltavat intellektuellit herättivät keskusteluja puolin ja toisin. Kirjoittajien ja intellektuellien valinnoilla haettiin ”laajaa eksperttiä”, ja kun luettelo oli valmis, Sarje alkoi ”kauppaamaan sitä Hesariin”.¹⁶⁴ Hannu Sivenius kertoo oman näkemyksensä kirjoittajien valintaan liittyvästä prosessista:

Tämän artikkelisarjan, *Aikalaisia*, synnystä ja taustasta mulla on se käsitys, että siinä yhtenä pääasiallisena tekijänä ja vaikuttavana hahmona oli Kimmo Sarje, jolla oli silloin yhteyksiä Hesariin hyvinkin paljon. Hänen vaimonsa Anu Uimonen oli vakituinen kulttuuritoimittaja Hesarissa. Kimmo antoi mulle tehtäväksi koota tuolta filosofian puolelta ihmisiä kirjoittamaan tähän artikkelisarjaan. Ja toinen henkilö, joka sitten taas

¹⁶⁰ Sarje 1984, 4.

¹⁶¹ Alkuperäinen teksti on ilmestynyt maaliskuussa 1984 *Traverses*-aikakauslehdessä n:o 30–31. Tekstin suomentajaksi mainitaan Tarja Djateu.

¹⁶² Artikkelissaan Sivenius yhdistää postfilosofisen ajattelun läheisesti poststruktuurismiin: erillistä postfilosofiaa ei ole olemassa, mutta postkulttuurissa filosofia erityisenä tieteenalana häviää yhdeksi ääneksi muiden joukkoon. Postfilosofiaan kuuluu tieteellis-systemaattisten projektien (kuten strukturalismin ja semiotiikan) toteaminen mahdolliseksi, koska kielipelien takana ei ole mitään yleistä struktuuria. Sivenius 1984, 39–43. Myös Tuomas Nevanlinna käsittelee postfilosofiaa *Aikalaisia*-artikkelissaan. Tuomas Nevanlinna, *Aikalaisia* 10: Richard Rorty – Filosofia ei ole koko totuus, HS 4.1.1986.

¹⁶³ Markku Valkonen, Taidehallin ajan antenni, HS 24.2.1985.

¹⁶⁴ Kimmo Sarjen haastattelu 8.10.2021.

sosiologian puolelta sai tehtäväkseen koota henkilöitä kirjoittamaan, oli Keijo Rahkonen.¹⁶⁵

Kimmo Sarje muistaa Keijo Rahkosen kanssa käydyt keskustelut, sillä hänen mukaansa Rahkonen ei ollut halukas osallistumaan projektiin ilman suostuttelua. Rahkonen oli suhtautunut penseästi *Helsingin Sanomiin*: ”Mitä sitä Erkon puljua tukemaan!”¹⁶⁶ Suomen ja Pohjoismaiden suurin sanomalehti oli vallan käyttäjänä aivan omassa luokassaan 1980-luvun Suomessa. Valta-asemansa puitteissa *Helsingin Sanomat* väistämättä ohjailisi ja määrittäisi kulttuuridiskurssien suuntaviivoja toimituksellisilla ratkaisuillaan.

Närkästystä herätti esimerkiksi *Helsingin Sanomien* kulttuuritoimituksen uutispäällikkönä vuosina 1985–1989 toiminut Pekka Tarkka, joka oli Keijo Rahkosen mukaan jatkuva pilkan kohde tutkija- ja kirjailijapiireissä. Nuorempi kriitikkopolvi katsoi Tarkan kirjallisuuskonseptin olevan vanhentunut, ”kauhean perinteistä, kirjailijaelämästä lähtevää tulkintaa”.¹⁶⁷ Myös Markku Eskelinen kuului Pekka Tarkan arvostelijoihin jo 1980-luvulla. Eskelisen ja Jyrki Lehtolan esseessä ”Katatonia, Katatonia – kirjallisuuskritiikin vainoharhat” Pekka Tarkkaa ja kirjallisuuskritiikin tasoa arvostellaan vanhentuneeksi, yksinäiseksi ja teoriavastaiseksi. *Helsingin Sanomien* kriitikot, ”nuo tarkat kuin porkkanat ja muut vihannekset”, rinnastetaan esseessä Pekka Tarkkaan, joka oli tuolloin Suomen johtava kirjallisuuskriitikko.¹⁶⁸

Vuonna 2018 julkaistuissa *Onnen Pekka* -muistelmissaan Pekka Tarkka mainitsee anekdootinomaisesti ”Hellmanin kokoaman Aikalaisia-sarjan” luvussa, jossa käsitellään kulttuuritoimituksen toimintakulttuurin muutoksia.¹⁶⁹ Pekka Tarkan osuus artikkelisarjan kokoamisessa oli tosiaan varsin vähäinen, sillä Heikki Hellman muistaa Tarkan antaneen hänelle hyvin vapaat kädet:

Mielestäni Pekka luotti muhun tässä asiassa aika paljon. Olin toimituksessa se editori, joka oli tän asian kimpussa. Pekka saattoi puuttua johonkin kieliasioihin, että olisihan tämän voinut sanoa ”suomeksikin”, mutta oli aika avoin tälle ja sillä lailla liberaali, vaikka varmaan tässä sarjassa esitetyt ajattelijat eivät olleet hänelle millään lailla

¹⁶⁵ Hannu Siveniuksen & Pia Siveniuksen haastattelu 21.9.2023.

¹⁶⁶ Kimmo Sarjen haastattelu 8.10.2021. Rahkonen viittaa lehtikustantaja Aatos Erkkoon, joka oli *Helsingin Sanomien* päätoimittaja 1961–1970, Sanoma-osakeyhtiön toimitusjohtaja 1965–1976 ja Sanoma-yhtymän suurimpana yksittäisenä omistajana erittäin vaikutusvaltainen henkilö.

¹⁶⁷ Keijo Rahkosen haastattelu 13.9.2023. Palaan Pekka Tarkkaan vielä myöhemmin tarkastellessani postmodernikeskustelun sisällään pitämiä vihamielisiä reaktioita.

¹⁶⁸ Eskelinen & Lehtola 1987, 139–150.

¹⁶⁹ Tarkka 2018, 525.

varsinaisesti tuttuja. Mutta kyllä hän salli tämän – kulttuuritoimituksen vapaamielisiä perinteitä kunnioittaen.¹⁷⁰

Kimmo Sarje luonnehti Heikki Hellmania Pekka Tarkan suosikiksi:

Tarkka oli esimies siihen aikaan. Heikki Hellman oli Tarkan suosikki ja kun Heikillä oli tämä sosiologinen koulutustausta niin mä tiesin, että Heikki voi tästä innostua. Ja hän otti tän tehtävän kunnianhimoisesti ja hän käytti paljon aikaa editointiin.¹⁷¹

Sarje ja Hellman suunnittelivat *Aikalaisia*-konseptin pohjalta myös laajennetun kirjamuotoisen *Näkökulmia postmoderniin* -artikkelisarjan toimittamista. Sarjen mukaan projektia varten tavoiteltiin monipuolisesti kirjoittajia eri kaupungeista ja taustoista kuten Esa Sirosta Jyväskylältä ja Tampereen yliopistolla filosofiaa opettanutta Lauri Mehtosta.¹⁷² Tarkoituksena oli esitellä myös neuvostoliittolaisia kirjoittajia, mitä varten Sarje oli käynyt alustavia keskusteluja aatehistorioitsija Vesa Oittisen kanssa, mutta johdantotekstit jäivät lopulta kirjoittamatta ja kirjan julkaisu puolitiehen. *Aikalaisia*-intellektuellien esittelytekstit kirjoitettiin siis vain *Helsingin Sanomia* silmällä pitäen.¹⁷³

Artikkelisarjan otsikointi *Aikalaisia* viittaa meneillään olleeseen kulttuurimurrokseen ja ”aikalaisdiagnoosin” tarpeeseen. Heikki Hellman muistaa otsikoinnin olleen Kimmo Sarjen kynästä ja jatkaa, että käsite ”aikalaisdiagnoosi”¹⁷⁴ oli erityisesti Arto Noron hellimä termi. Noro puhui usein aikalaisdiagnoosista ja ajattelijoista, jotka tekivät merkittäviä diagnooseja aikakaudestamme – ei pelkästään 1980-luvusta vaan laajemmin 1900-luvusta, kapitalismin kehityksestä ja sen ymmärtämisestä kulttuurisena ilmiönä.¹⁷⁵ Kimmo Sarje ajattelee otsikoinnin pätevän juuri siitä syystä, että artikkelisarja oli ”yritystä ymmärtää sitä aikaa mitä elimme”. Samalla otsikointi oli myös journalistiselta näkökulmaltaan sen mukainen, millä filosofisen esittelyn voi saada läpi sanomalehteen.¹⁷⁶ Myös Heikki Hellman ajattelee jälkikäteen, että artikkelisarjan julkaisu ei ollut mikään itsestänselvyyksi:

¹⁷⁰ Heikki Hellmanin haastattelu 4.10.2021.

¹⁷¹ Kimmo Sarjen haastattelu 8.10.2021.

¹⁷² Lauri Mehtonen oli tärkeä keskustelija ja vaikuttaja ensiksi Turussa, Jyväskylässä ja sittemmin Tampereella, jossa hän opetti filosofiaa. Lauri Mehtonen kuului verkostojen taustalla vaikuttaneisiin avainhahmoihin, ja hänen nimensä nousi usein haastatteluissa esille. Esimerkiksi Hannu Sivenius mainitsee, että Mehtosen piiriin tulivat he, jotka eivät olleet dogmaattisia marxilaisia. Hannu Siveniuksen & Pia Siveniuksen haastattelu 21.9.2023.

¹⁷³ Kimmo Sarjen haastattelu 8.10.2021.

¹⁷⁴ Noron mukaan aikalaisdiagnoosi tarkastelee omaa aikaansa ja keitä me olemme. ”Diagnoosi” on lääketieteellisenä terminä kuvaavampi kuin tieteellinen ”analyysi” tai arvottava ”kriittikki”. Diagnoosit voivat todeta ”potilaan myös terveeksi”. Käsitteen alkuperä *Zeitdiagnose* on saksalaisesta traditiosta, jossa mm. Ulrich Beck on hyödyntänyt termiä puhuessaan riskiyhteiskunnasta 1980-luvulla. Noro 2000, 321–329.

¹⁷⁵ Toisaalta Hellmanin mielestä on myös hupaisaa kuinka vanhoja ajattelijoita ”aikalaisten” joukkoon laskettiin. Osa intellektuelleista on jopa 1800-luvun puolella syntyneitä. Heikki Hellman haastattelu 4.10.2021.

¹⁷⁶ Kimmo Sarjen haastattelu 8.10.2021.

Minusta on silleen kiinnostava kattoo, että tällaisia pystyttiin julkaisemaan 1980-luvun puolivälissä – voi olla, että 2020-luvun alussa ei sellaisia julkaistaisi. Välillä Hesarissa on pitkiä ja vaikeita juttuja tai esseitä filosofian kirjoista ja muuta. Mutta siihen aikaan 80-luvulla vapaamielisyys ja tämmöinen sallivuus oli aika suurta. Toleranssit oli korkealla.¹⁷⁷

Vaikka *Aikalaisia*-sarja tarjosi myös suurelle yleisölle mahdollisuuden tutustua uusiin intellektuelleihin ja kysymystenasetteluihin, sarjan pääasiallinen kohdeyleisö oli lukeneempi väki. Artikkelisarjan perimmäinen tarkoitus ei siis ollut postmodernin popularisointi. Heikki Hellman huomioi, että kyseessä kuitenkin oli vaikeaa kieltä käyttäviä ”selkeästi akateemisia tekstejä”.¹⁷⁸ Kimmo Sarje toivoi *Aikalaisia*-sarjan tavoittavan lukevaa yleisöä laajemmin Suomessa. Tällöin sarjalla voisi olla vaikutusta intellektuaaliseen ilmapiiriin: ”pienessä maassa joutuu ajattelemaan, että mikä olisi yleisesti ottaen tarpeellista täällä”. Postmoderni oli marginaalissa, piirit pieniä ja vaikutus sisäistä. Sarjelle *Aikalaisia*-sarja oli ”myös sellainen intellektuelleille suunnattu juttu”, joka voisi parhaimmillaan tuoda muutosta tilanteeseen.¹⁷⁹

3.3 Kokoajat ja hajottajat

Hyvin voi sanoa, että näitä kaikkia yhdistää se, että jokainen toi käsitteitä, joista syntyi postmoderni diskurssi. Ne olivat älyllisesti stimuloivia ja kutkuttavia käsitteitä, jotka joskus onnistuivat hyvinkin antamaan muotoa sille kulttuuriselle murrokselle, mikä oli tapahtumassa. Se oli itseymmärryksen kannalta palkitsevaa ja kyllähän se mielenkiintoisella tavalla kytki sitä kotimaista keskustelua eurooppalaiseen keskusteluun – eurooppalaistumista oli myös.¹⁸⁰

Edellä Kimmo Sarje pohtii *Aikalaisia*-sarjaan valikoituneita intellektuelleja yhdistäviä tekijöitä. Sarjassa esiteltävät intellektuellit olivat julkaisujärjestyksessä Michel Foucault (1926–1984), Luce Irigaray (1930–), Jean-François Lyotard (1924–1998), Gilles Deleuze (1925–1995), Norbert Elias (1897–1990), Jean Baudrillard (1929–2007), Pierre Bourdieu (1930–2002), Hans-Georg Gadamer (1900–2002), Jürgen Habermas (1929–), Richard Rorty (1931–2007), Fredric Jameson (1934–2024), Georges Bataille (1897–1962) ja Jacques Derrida (1930–2004).¹⁸¹ Tässä alaluvussa *Aikalaisia*-sarjaa tarkastellaan siinä esiteltyjen intellektuellien, tärkeimpien teemojen ja avainkäsitteiden valossa. Koska artikkelit edustavat kirjoittajiensa tulkintoja intellektuelleista, tätä lukua tulee tarkastella tulkintojen tulkintana.

¹⁷⁷ Heikki Hellman haastattelu 4.10.2021

¹⁷⁸ Ibid.

¹⁷⁹ Kimmo Sarjen haastattelu 8.10.2021.

¹⁸⁰ Ibid.

¹⁸¹ Täydellinen luettelo artikkeleista ja niiden kirjoittajista löytyy lähdeluettelosta.

Kuten luettelo osoittaa, ”aikalaiseksi” määritellyt intellektuellit edustivat mannermaista filosofiaa hyvin laajalla otannalla. Intellektuellit eivät muodostaneet yhteistä konsensusta, vaan heidän teoriansa olivat jopa räikeästi ristiriidassa keskenään. *Aikalaisia*-sarja ei myöskään esitellyt ainoastaan maineikkaita jälkistrukturalisteja tai postmodernisteja, vaan loi laajemman katsauksen 1900-luvun yhteiskuntateoreettiseen ja filosofiseen keskusteluun.¹⁸² Intellektuellien joukossa oli kahdeksan ranskalaista, kolme saksalaista ja kaksi yhdysvaltalaista; filosofiaa, sosiologiaa, kirjallisuustiedettä ja psykoanalyysiiä; kaikuja Nietzschestä, Marxista, Freudista ja monesta muusta.¹⁸³

Norbert Elias, Georges Bataille ja Hans-Georg Gadamer olivat syntyneet vuosisadan taitteessa aikavälillä 1897–1900, mutta loput intellektuelleista syntyivät kymmenen vuoden ryppäänä vuosina 1924–1934. ”Aikalaisista” nuorin Fredric Jameson oli artikkelisarjan julkaisuhetkellä 51-vuotias, ja yhä elossa heistä olivat kaikki paitsi vuonna 1962 kuollut Bataille sekä edellisen vuoden kesäkuussa aidsin komplikaatioihin menehtynyt Michel Foucault.¹⁸⁴ *Aikalaisia*-sarjan luonne oli voimakkaan sukupuolittunut ja miespainotteinen. Feministinen filosofi Luce Irigaray oli intellektuelleista ainoa nainen, mutta hänen kauttaan tutkimukseen tulee myös sukupuolikysymykset huomioiva ulottuvuus.¹⁸⁵

Intellektuelleja yhdisti kritiikki länsimaisen, kapitalistisen ja jälkiteollisen yhteiskunnan tuottamaa kulttuuria kohtaan. Kriittisyyden painopiste oli korostuneesti sorron kulttuurisissa ja rakenteellisissa ulottuvuuksissa – ja vielä tarkemmin sanottuna kielessä. Yksi tärkeimmistä kysymyksenasetteluista liittyi nimenomaan valtamekanismien rakentumiseen kielellisten prosessien kautta. Tällainen perspektiivi mahdollisti länsimaisen tieteen, metafysiikan, historian ja itseymmärryksen kyseenalaistamisen uudenlaisilla työkaluilla ja vivahteilla.

¹⁸² Länsimaisesta perspektiivistä *Aikalaisia*-sarjan esittelyt tulivat myöhäisessä vaiheessa. François Dossen mukaan strukturalismin alamäki oli alkanut Ranskassa jo 1970-luvun puolivälissä, kun huomio oli alkanut palaamaan rakenteista ja järjestelmistä yksilöihin ja toimijoihin. 1980-luvun alussa alamäkeä vauhditti monen mestariajattelijan kuolema (Barthes 1980, Lacan 1981, Foucault 1984, Althusserin eristäytyminen 1980). Dosse 2018, 445–461.

¹⁸³ ”Ranskalaisella” tarkoitan ranskankielistä tai Ranskassa vaikuttanutta. Esimerkiksi Derrida oli Algeriassa syntynyt juutalainen ja Irigaray oli taustaltaan belgialainen.

¹⁸⁴ Michel Foucault kuoli maineensa huipulla 57-vuotiaana kesken *Seksuaalisuuden historian* (1998) kirjoitusprosessin vuonna 1984. Kuolema järkytti monia ja sai paljon mediahuomiota. Foucault oli Ranskassa ensimmäinen HIV-tartunnan vuoksi menehtynyt julkisuuden henkilö. Dosse 2018, 460–461.

¹⁸⁵ On tavallaan ironista, että *Aikalaisia*-sarjaan ei otettu mukaan useampaa naisteoreetikkoa, vaikka samaan aikaan useat artikkelisarjan miesintellektuelleista korostivat valtarakenteiden ympärikääntämisen tarvetta sekä sorrettujen ja vähemmistöjen emansipaatiota.

Avainteemoja, joihin kuuluivat suuret kysymykset kuten kieli, valta, subjekti(viteetti), järki ja tieto, käsiteltiin toisinaan provokatiivisellakin puheella ruumiillisuudesta, järjen terrorista, puheen ylivallasta, seksualiteetista ja niin edespäin.

Intellektuellien yhtäläisyyksiä ja eroja hahmottaessani hyödynnän *Aikalaisia*-sarjan tarjoamia sanavalintoja ja tulkintoja, jotta aikalaiskeskustelijoiden kokemukset tulevat näkyvämmäksi. Tätä tarkoitin tulkinnan tulkinnalla: tarkoitukseni ei ole arvottaa tai analysoida *Aikalaisia*-sarjan intellektuelleista tehtyjen tulkintojen oikeellisuutta. Aluksi tuon esille toistuvan näkökulman, jossa *Aikalaisia*-sarjan intellektuelleja jaoteltiin *kokoajiin* ja *hajottajiin*. Sarjassa puhuttiin useasti intellektuelleista, joilla oli hajottamisen tendenssi, ja tyypillisesti tämä piirre yhdistettiin erityisesti jälkistrukturalisteihin. Esimerkiksi Tiina Arppe pitää Baudrillard-artikkelissaan ajattelutottumuksien hajottamista jälkistrukturalisteille ominaisena piirteenä:

Baudrillard voidaan lukea samaan ranskalaisten ns. jälkistrukturalistien joukkoon kuin esimerkiksi Michel Foucault, Jean-François Lyotard ja Jacques Derrida. [–]

Jälkistrukturalistien tavoin ei Baudrillard niinkään pyri rakentamaan uusia Totuuksia tai Vaihtoehtoja kuin hajottamaan vakiintuneita ajattelutottumuksia ja ”kivijalkoja”.¹⁸⁶

Saman asian vielä hitusen värikkäämmiin ilmaisee Tuomas Nevanlinna Rorty-artikkelissaan:

Puhtaasti postmoderni ajattelija Rorty ei siis ole. Hän on pikemminkin pyrkinyt etsiytymään saksalaisten rakennusmestarien (Gadamer, Apel, Habermas) ja ranskalaisten pomminheittäjien (Foucault, Derrida, Lyotard, ...) välisellä alueella, jossa tosin on – kuten Rorty itsekin antaa ymmärtää – pelkkää ilmaa.¹⁸⁷

Tapani Hietaniemen Habermas-artikkelissa vastakkain asetetaan nimenomaan kokoajat ja hajottajat.¹⁸⁸ Tämä oli yksinkertaistava, mutta käyttökelpoinen tapa jäsentää *Aikalaisia*-sarjaan valittuja intellektuelleja.

Jälkistrukturalismiin yhdistetty hajottamisen ja purkamisen pyrkimys edusti jotain aikaisemmasta erottautuvaa, perinteisiin käsityksiin kajoavaa. Hajottajien ajatuksille oli ominaista tietynlainen myyttien ja illuusoiden purkaminen: järki tai tiede ei ollut auttanut ihmistä kehittymään hegeliläisittäin dialektisesti ristiriitojen kautta kohti vapaampaa ja itsensä täydemmin tiedostavaa elämää ja yhteiskuntaa. Hajottajat rakensivat oman tutkimustyönsä

¹⁸⁶ Tiina Arppe, *Aikalaisia* 6: Jean Baudrillard – Kritiikki vaihtuu ironiaksi, HS 27.11.1985.

¹⁸⁷ Tuomas Nevanlinna, *Aikalaisia* 10: Richard Rorty – Filosofia ei ole koko totuus, HS 4.1.1986.

¹⁸⁸ ”Kokoajat ja hajottajat” tuodaan esille väliotsikossa, joten sanavalinnat voivat olla myös toimituksen kynästä. Tapani Hietaniemi, *Aikalaisia* 9: Jürgen Habermas – Järjen viimeinen linnake? HS 18.12. 1985.

sellaiseen lähestymistapaan, jossa kyseenalaistettiin tieteellisten diskurssien sääntöjä ja ruokittiin moniselitteisyyttä, ristiriitoja ja paradokseja. Tähän kriittisyyteen yhdistetään usein Jacques Derridan kehittämä dekonstruktio, joka Hannu Siveniuksen Derrida-artikkelissa merkitsi ”kohteen hajottamista osiin ja sen rakentamisesta uudelleen.”¹⁸⁹

Hietaniemen sanallistamiin ”hajottajiin” voi näin laveasti määriteltynä laskea jälkistrukturalistisia vaikutteita saaneista tai metodeja käyttävistä ainakin Derridan, Foucault’n, Lyotardin, Baudrillardin, Deleuzen, Irigarayn ja jälkistrukturalismin kanssa flirttailleen Rortyn. ”Kokoajien” joukkoon voi laskea ainakin ”ymmärtämisen filosofi” Gadamerin, marxilaisen Jamesonin, sivilisaatioprosessia tutkineen Eliaksen sekä erityisesti saksalaisen sosiologin Habermasin, joka argumentoi kiivaasti ranskalaisia jälkistrukturalisteja vastaan.¹⁹⁰ ”Habermasilaiseksi” ajattelijaksi luonnehdittu Tapani Hietaniemi kirjoitti Habermas-artikkelissaan ylistävään sävyyn:

Jürgen Habermas (s. 1929) varmaan jäisi järjen viimeiseksi linnakkeeksi siinäkin tapauksessa, että kaikki muut hänen rinnaltaan hukkuisivat postmodernin hajanaisuuden ja merkityssotkun mereen. Habermas etsii yhteistä säveltä, punaista lankaa.¹⁹¹

Frankfurtin koulukunnan uutta polvea edustanutta Habermasia pidettiin jo 1980-luvulla yhtenä postmoderniväitteiden merkittävistä kriitikoista. Habermasin ja Jean-François Lyotardin välillä käydyt (post)moderniteettiin liittyvät debatit olivat tästä kuuluisa esimerkki. Theodor W. Adornon oppilas Habermas tuli tärkeäksi osaksi myös suomalaista postmodernikeskustelua jättimäisellä pääteoksellaan kommunikatiivisen toiminnan teoriasta *Theorie des kommunikativen Handelns* (1981), jossa hän kuvaili ajatuksiansa universaalipragmatiikasta ja kielen varaan rakentuvasta toimintojen koordinoinnin

¹⁸⁹ Hannu Sivenius, Aikalaisia 13: Jacques Derrida – Derridada ja kielen leikit, HS 2.2.1986. Derrida itse kuvasi vuonna 1977, että ”[d]ekonstruktio ei ole kriittinen operaatio. Kriittisyys on dekonstruktion kohde”. Sivenius 1984, 77.

¹⁹⁰ Jako on yksinkertaistava. Harmaalla alueella ovat Georges Bataille ja Pierre Bourdieu. Georges Bataille oli ilmaisutavaltaan filosofiaa ja kaunokirjallisuutta yhdistävä nietscheläinen intellektuelli, jolla oli suuri vaikutus häntä seuranneeseen sukupolveen kuten Foucault’hon ja Derridaan. Pierre Bourdieu, joka strukturalistina korosti rakenteiden voimaa, ei puolestaan antanut suuresti tilaa yksilön kyvyille. Pierre Bourdieu oli Michel Foucault’n tavoin korkean profiilin vaikutusvaltainen julkisintellektuelli. J.P. Roos, Aikalaisia 7: Pierre Bourdieu – Pelikenttien sosiologi, HS 4.12.1985. Ks. myös Lecarpentier 2015, 21–22.

¹⁹¹ Tapani Hietaniemi, Aikalaisia 9: Jürgen Habermas – Järjen viimeinen linnake? HS 18.12.1985.

mekanismista.¹⁹² Habermasille leimallisia olivat myös puheet keskeneräisestä modernin projektista, valistuksen projektista.¹⁹³

”Hajottajat” ovat kuitenkin tutkimukseni kannalta olennaisempia kuin ”kokoajat”, joten tutkielmani painottuu heitä käsitteleviin artikkeleihin. Ranskalainen filosofi Jean-François Lyotard oli avainasemassa juuri ”postmodernin” käsitteen vakiinnuttamisessa. Lyotard julkaisi vuonna 1979 Quebecin yliopistolle tilaustyönä tuotetun ja runsaasti huomiota herättäneen teoksen *La condition postmoderne*, suomennettuna *Tieto postmodernissa yhteiskunnassa* (1985). Teos oli ensimmäinen yritys sanallistaa postmodernia tilaa tai postmodernia (tieto)yhteiskuntaa yksien kansien sisään. Tuija Pulkkinen kuvaili artikkelissaan Lyotardia ”postmodernin ajan erittelijäksi” ja kirjoittaa suurten kertomusten, *metanarratiivien*, murenemisesta:

Postmoderni on Lyotardille tila, jossa ei enää uskota suuriin kertomuksiin. Niitä ovat esim. kristinuskon kertomus lankeemuksesta ja pelastuksesta, spekulatiivinen tarina kaiken todellisen järjellisydestä ja marxilainen kertomus työläisten voitosta ja vallankumouksen viimeisestä tuomiosta. Niitä ovat myös kertomus parlamentaarista demokratiasta, joka suuntautuu kansalta kansalle, sekä kertomus taloudellisesta liberalismista mekanismeista, joka tuottaa häiriintymättä vaurautta.¹⁹⁴

Länsimaisten yhteiskuntien perinteisiin ”kivijalkoihin” ei siis postmodernissa tilassa voinut enää luottaa – tämä on yhteiskuntatieteellisen ja filosofisen postmodernikeskustelun lähtöasetelma. Lyotard katsoi, että Auschwitzin ja stalinismin kaltaisten näyttöjen jälkeen ”modernin projektilta” ei voinut enää odottaa eteenpäin kehittyvää ja ihmisen emansipaatioon tähtäävää luonnetta. Tiede ei pyrkinyt totuuteen vaan tehokkaaseen toimivuuteen. Usko, luottamus ja pyhä olivat poissa pakanallisessa maailmassa, joka koetteli rajojaan. Päämäärien dekadenssi, työn dekadenssi ja toden dekadenssi olivat vallinneet jo pitkään, eikä Lyotard Pulkkinen mukaan nähnyt asiassa mitään pahoittelemista.¹⁹⁵ Myös Tuomas Nevanlinna kuvaili postmodernia tilaa Rorty-artikkelissaan:

Ranskalaisille jälkistrukturalisteille postmoderni tila ilmaisee valistusfilosofian itsetuhoa: valistus tappoi Jumalan, mutta nosti epäjohdonmukaisesti tilalle Järjen,

¹⁹² Universaalipragmatiikallaan, eli opilla ymmärtämiseen tähtäävän puheen yleisistä ehdoista, hän pyrki rakentamaan perusteltavuuteen nojaavaa kommunikaatiomallia, joka haastoi jälkistrukturalistista käsitystä kielipeleistä kommunikaatiolle haitallisina tekijöinä. Tapani Hietaniemi, *Aikalaisia 9: Jürgen Habermas – Järjen viimeinen linnake?* HS 18.12.1985.

¹⁹³ Habermas 1986, 95–113.

¹⁹⁴ Tuija Pulkkinen, *Aikalaisia 3: Jean-François Lyotard – Moderni on pakanallinen*, HS 16.11.1985.

¹⁹⁵ *Ibid.*; Pulkkinen 1986, 139.

Tieteen tai Emansipaation – uuden Jumalan. Postmodernissa tilassa kaikki Jumalat on otettu hengiltä. Näin se jää ilman keskusta ja hajoaa kielipelien moninaisuudeksi.¹⁹⁶

Lyotardin ohella toinen yleisesti postmodernina pidetty intellektuelli oli ranskalainen kulutuskulttuuria tutkinut sosiologi Jean Baudrillard, jonka ajattelussa keskeistä oli teoria *simulaatiosta*. Baudrillard ajatteli, Tiina Arppen mukaan, että moderni oli haihtumassa jäljittelyyn ja jäljennökseen, joka oli itseään mustan aukon lailla kiihdyttävä voima. Itseensä viittaavan merkin moninkertaistuminen johtaa viittauskohteen katoamiseen, ja todellisuutta, kopion kopiota, ei voi enää erottaa omasta mallistaan. Simuloiva järjestelmä kurjistaa jatkuvasti itseään ja luo todellisuuden tilalle *hyperreaalisen tilan*, joka tekee kaikesta yhdentekevää, eroamatonta ja arvotonta. Simulaation yhteiskunnassa myös tulkinnasta tulee simulaatiota: hypoteesit ovat pelkkiä oletuksia eivätkä johda Totuuteen tai Olemukseen – siksi niiden sisältö on hajotettava. Ainoaksi vaihtoehdoksi jää ”teoreettinen väkivalta”: ”On kasattava viettelyn ja rivouden vaikutuksia, kiihdytettävä simulaatiota”, Arppe kirjoitti.¹⁹⁷

Tämän kaltaiset nietzscheläiset aikalaisanalyysit ja tulevaisuudenkuvat olivat postmoderneille ja jälkistrukturalistisille ajattelijoiden tyypillisiä. ”Modernin kolmiyhteydestä” – Marx, Freud ja Nietzsche – erityisesti Nietzschen perintö oli alati läsnä niin käsitteistössä, tematiikassa kuin kirjoitustavassakin.¹⁹⁸ Sovinnaisuuden rajoja koeteltiin ironian, ivallisuuden, rivouden ja monitulkintaisuuden kautta. Subjektiivinen kokemus nostettiin jalustalle. Aihepiirit käsittelivät punastelematta kaikkea politiikasta pornoon, liikalihavuuteen, ruumiiseen, eritteisiin, haluun sekä kieltojen ja rajojen kumoamiseen. Itse kirjoittaminenkin tuli rinnastaa ”virraksi virtojen joukkoon” – kuten ”paskan, sperman, puheen, toiminnan, erotismin, rahan, politiikan jne.” virtoihin. Ei ollut mitään selitettävää, ymmärrettävää tai tulkittavaa.¹⁹⁹

Keijo Rahkosen Deleuze-artikkelin otsikointi ”Nietzsche on sankari” on siis tässä suhteessa kuvaava. Deleuzen mukaan filosofian tehtävä oli käsitteiden luominen, mutta hän suhtautui kriittisesti ”virallisiin” filosofeihin, joita hän pitää ”sorron edustajina”. Deleuze tuli tunnetuksi erityisesti lacanilaisen psykoanalyytikon Félix Guattarin kanssa kirjoitetusta kaksiosaisesta

¹⁹⁶ Tuomas Nevanlinna, Aikalaisia 10: Richard Rorty – Filosofia ei ole koko totuus, HS 4.1.1986.

¹⁹⁷ Tiina Arppe, Aikalaisia 6: Jean Baudrillard – Kritiikki vaihtuu ironiaksi, HS 27.11.1985; Arppe 1986, 183.

¹⁹⁸ ”Modernin kolmiyhteys” oli Rahkosen mukaan Deleuzen luonnehdinta. Pasi Falk puhui Foucault-artikkelissaan ”suurten taustahahmojen maagisesta kolmiosta.” Keijo Rahkonen, Aikalaisia 4: Gilles Deleuze – Nietzsche on sankari, HS 20.11.1985; Pasi Falk, Aikalaisia 1: Michel Foucault – Kyseenalaistamisen mestari., HS 9.11.1985.

¹⁹⁹ Rahkosen artikkelissa Deleuzen mukaan kirjoittamisella ei ollut etuoikeuksia suhteessa muihin virtoihin. Keijo Rahkonen, Aikalaisia 4: Gilles Deleuze – Nietzsche on sankari, HS 20.11.1985.

teoksesta *Kapitalismi ja skitsofrenia* (2007), jonka ensimmäinen osa *Anti-Oidipus* on yksi 1900-luvun suurista filosofian klassikoita.²⁰⁰ Vaikealukuisessa teoksessa yhdistetään Deleuzen eron, *différencen*, filosofiaa Guattarin pyrkimykseen kyseenalaistaa perinteinen tulkintakeskeinen psykoanalyysi. Keijo Rahkonen kuvaili teosta ”nietzscheläiseksi projektiksi”:

Projektia voi kutsua nyt ”halun mikropolitikaksi”. Kyseessä on halun (*désir*) vapauttaminen, modernin ihmisen käsittäminen ”haluavaksi koneeksi”.

Jo varhaisemmissa teoksissaan Deleuze esitti filosofian diskurssiksi, joka järjen nimissä muodostaa ansan halulle. Järki puhuu koko ajan halun ulkopuolelta. Järki rajaa, käsitteellistää ja jälkirationalisoi halun. Kulttuuri merkitsee laajassa mielessä Deleuzelle halun tukahduttamista, sortoa.²⁰¹

Rahkosen mukaan tarkoituksena oli siis vapauttaa halu, jota erilaiset diskursiiviset rakenteet tukahduttivat. Deleuzelle marxilaisuus ja freudilaisuus olivat aikamme kaksi perusbyrokratiaa: ensimmäinen oli julkisen ja valtion byrokratiaa, jälkimmäinen yksityisen ja perheen. Tätä haluja rajoittavaa kokonaisuutta pidettiin yllä ”modernin papin” eli psykoanalyytikon avulla. Deleuzen ja Guattarin kehittämä *skitsoanalyysi* edusti Rahkosen sanoin ”modernin ihmisen jakomielisyyden solidaarista analyysiä”, joka psykoanalyysistä poiketen antoi halulle sen yhteiskuntakriittiset ja yksilöä vapauttavat mahdollisuudet. Michel Foucault kutsuikin *Anti-Oidipusta* ”johdatukseksi ei-fasistiseen elämään” ja tällä hän Rahkosen mukaan tarkoitti historiallisen fasismien lisäksi ”meissä kaikissa olevaa jokapäiväistä fasismia, joka saa meidät rakastumaan valtaan, haluamaan sitä mikä hallitsee ja riistää meitä.”²⁰²

Deleuzen ystävällä Michel Foucault’lla oli suuri vaikutus siihen, että ”vallasta” tuli yksi postmodernikeskustelun tärkeimpiä avainkäsitteitä. Mielisairauden ja vankilajärjestelmän diskursseja ja historiaa tutkinut Michel Foucault kohdisti dekonstruktiivisen tutkimustapansa subjektiin, historiaan ja tieto/valta-mekanismeihin, joista myös Pasi Falk kirjoitti Foucault-artikkelissaan:

Moderni valtateknologia ei alista annettuja subjekteja, vaan tuottaa ne. Diskursiiviset ja ei-diskursiiviset käytännöt kiteytyvät tieto/valta-mekanismiksi, joka kohdistuu

²⁰⁰ Tapani Kilpeläinen käänsi teoksen osana Tutkijaliiton Paradiigma-sarjaa. Alkuperäisteokset *Capitalisme et Schizophrénie* julkaistiin 1972 ja 1980.

²⁰¹ Keijo Rahkonen, Aikalaisia 4: Gilles Deleuze – Nietzsche on sankari, HS 20.11.1985.

²⁰² Ibid.

ihmisruumiiseen ja rakentaa sen ympärille mittojen mukaisen vankilan: sielun (minuuden).²⁰³

Foucault puhuu sekä järjestelmän instituutioista että diskursseista ja episteemeistä, kulttuurin rakenteista, jotka vallitsevat kunakin aikakautena määrittäen ja uusintaen kyseisen aikakauden todellisuutta. Yksilö ei välttämättä käsitä olevansa rakenteiden vankina, eikä hän ymmärrä tai osaa havainnoida häneen suhteessa olevia monimutkaisia valtasuhteita, jotka ilmenevät kaikissa arkisissakin tilanteissa. Yhteiskunta esimerkiksi ohjaa ihmisiä sille suotuisiin lokeroihin kuten kuuliaisiksi kansalaisiksi palkkatöihin ja normatiiviseen ydinperheeseen. Foucault oli myös kiinnostunut tiedon rakentumisen ehdoista ja ihmisen kaksinaisasetelmasta tiedon subjektina ja objektina. Kun esimerkiksi humanistia tieteitä tarkasteltiin tieto/valtasuhteen kautta diskurssina muiden diskurssien joukossa, historiallinen tieto oli nähtävä uudenaikaisessa kriittisemmässä valossa.

Toinen hajottamisen rinnalla kulkenut teema käsitteli *vastarintaa*, jota voi tulkita intellektuellien jakaman vasemmistolaisen maailmankatsomuksen marxilaisena perinteenä ja retoriikkana. Vastarintaa kohdistettiin sekä konkretian tasolla – esimerkkinä vaikkapa nyrkki pystyssä kuvatun Luce Irigarayn kansalaisvaikuttaminen feministisessä liikkeessä – että intellektuaalisella tasolla kriittisen teorian hengessä. Pasi Falk kirjoitti artikkelissaan, että Michel Foucault'n ”vastarinnan strategiaan” kuului tuottaa ”strategista tietoa niille, jotka voivat sitä käyttää”. Foucault oli myös haastattelussa kommentoinut, ettei ollut kirjoittanut teoksiaan vapautusliikkeitä tai ajankohtaista tilannetta varten vaan sen yhteydessä.²⁰⁴

”Todellisuus pakenee, mutta keskustelu ja militantti vastarinta labyrintissa jatkuu”, kirjoitti puolestaan Tuija Pulkkinen Lyotard-artikkelissaan. Erilaisten rinnakkaisten puhetapojen ja diskurssilajien nousua verrattiin vähemmistöihin suhteessa ”imperialistiseen konsensukseen”.²⁰⁵ Vähemmistöryhmät olivat yksi väline vastarinnan manifestoitumisessa. Rahkonen kirjoitti Deleuze-artikkelissaan, että Lyotardille marginalisoitujen ihmisten ryhmät

²⁰³ Usein Michel Foucault'n työ jaetaan kahteen ajanjaksoon, joista ensimmäinen oli tiedon arkeologinen kausi ja jälkimmäinen vallan genealoginen kausi. Käsitteistössä näkyy jälleen Nietzschen vaikutus: Nietzschen käyttämällä ”genealogialla” tarkoitetaan jonkin ilmiön historiallista rakentumista. Pasi Falk, Aikalaisia 1: Michel Foucault – Kyseenalaistamisen mestari, HS 9.11.1985.

²⁰⁴ Michel Foucault kuului niihin (jälki)strukturealisteihin, jotka nousivat vuoden 1968 opiskelijaliikkeen johtohahmoiksi ja hyötyjiksi. Foucault asettui mielenosoittajien puolelle. Dosse 2018, 150–151. Pia Sivenius, Aikalaisia 2: Luce Irigaray – Nainen on aina kaksi, HS 13.11.1985; Pasi Falk, Aikalaisia 1: Michel Foucault – Kyseenalaistamisen mestari, HS 9.11.1985.

²⁰⁵ Tuija Pulkkinen, Aikalaisia 3: Jean-François Lyotard – Moderni on pakanallinen, HS 16.11.1985.

merkitsivät ”vastarinnan tilkkutäkkiä”, joka ei alistunut yläpuolella olevalle auktoriteetille.²⁰⁶

Ote Pulkkinen Lyotard-artikkelista:

Lyotard vastustaa politiikassa järjen terroria ja puolustaa äärimmäistä moniarvoisuutta. Jos politiikassa voisi olla jokin ohjelma (vaikkei sellaista hänen mielestään voi olla), se olisi saada jokainen enemmistö vähemmistöksi.

Lyotard puolustaa kansallisia vähemmistöjä yhtenäiskulttuuria vastaan. Hän on aina moninaisuuden puolella ykseyttä vastaan, pluralismin puolella totalitaarisuutta vastaan, vähemmistöjen puolella enemmistöä vastaan.

Viimeisenä haluan tuoda esille *Aikalaisia*-sarjan ainoan naisteoreetikon ja Lacanin belgialaistaustaisen oppilaan Luce Irigarayn, jonka tärkeimpänä tutkimuskohteena oli sukupuolieron toiminta kielessä. Irigaray osallistui aktiivisesti ranskalaisen feministiliikkeen toimintaan ja ennusti kirjassaan *Sukupuolieron etiikka* (1996), että sukupuoli tulisi todennäköisesti muodostamaan meidän aikakautemme suuren kysymyksen.²⁰⁷ Ennusteessa oli tietynlaista kaukokatseisuutta, sillä sukupuolikysymysten merkitys on korostunut viimeisten vuosikymmenten aikana. *Aikalaisia*-sarjan kirjoituksissa sen sijaan nämä teemat eivät vielä nousseet suureen rooliin.

Psykoanalyysistä, kielitieteestä ja dekonstruktioista vaikutteita saanut Irigaray kritisoi sekä Freudin että Lacanin tulkintaa psykoanalyysistä, jossa nainen määritellään aina ”miehestä käsin, miehestä eroavaksi, yhden toiseksi”. Pia Siveniuksen artikkelissa tämä pätee länsimaiseen ajatteluun kokonaisuudessaan:

Artikkelikokoelmassaan *Puhuminen ei ole koskaan neutraalia* (1985) Irigaray tutkii sukupuolieron toimintaa kielessä. Mies-ihminen on eläin, jolla on puheenlahja, Hän on aina edustanut ainoata mahdollista kielen subjektia. Ja hänen kielensä näyttää olevan suorastaan yleisinhimillinen kieli.²⁰⁸

Irigarayn mukaan ”naiseksi” ja ”mieheksi” tullaan kielen omaksumisen kautta, mutta naisen sukupuolisuus ei ole kiinnitettävissä mihinkään muotoon. Hän ei myöskään pyri etsimään naisen kieltä, sillä se merkitsisi paluuta ykseyteen – alistumista miehelle kielelle tyypillisiin pyrkimyksiin luoda yksiselitteisiä esityksiä, tuloksia. Kaikenlaiset dikotomiat ja länsimaiselle ajattelulle tyypilliset vastakohtaparit, joiden merkityksiä Derridakin käsitteli, eivät Siveniuksen Irigaray-artikkelissa ilmene naiselle yhtä mielekkäinä kuin miehelle. Toisaalta on

²⁰⁶ Keijo Rahkonen, *Aikalaisia* 4: Gilles Deleuze – Nietzsche on sankari, HS 20.11.1985.

²⁰⁷ Irigaray 1996, 21. Alkuperäisteos *Éthique de la différence sexuelle* julkaistiin vuonna 1984. Teoksen suomensi Pia Sivenius.

²⁰⁸ Pia Sivenius, *Aikalaisia* 2: Luce Irigaray – Nainen on aina kaksi, HS 13.11.1985; Sivenius 1984, 45.

syytä huomata, että Irigarayn essentialistiseksi tulkittu käsitys naisesta tai sukupuolten eroista ei edusta tämän päivän sukupuolentutkimuksen määritelmiä sukupuolen moninaisuudesta.²⁰⁹

3.4 Postmodernia vai postmodernismia?

Poststrukturalismi sitten on, tai nämä mainitut kymmenkunta [*Aikalaisia*-sarjan] filosofia tai tutkijaa... kaikkien vaikutus on erilainen eri aloilla. Jos yhteiskuntatieteet haluaa sitten määritellä ne johonkin omaan kategoriaansa, niin se on aivan eri kategoria kuin se mitä esim. taiteentutkimuksessa käytetään. Viime kädessä ajattelen sen sillä tavalla, että postmodernismi kiteytyy joissakin tietyissä teoksissa ihan niin kuin modernismikin kiteytyy joissain vain tietyissä paradigmaattisissa teoksissa. [–] Minusta on ihan selvää, että yhteiskuntatieteiden postmodernismilla ei ole mitään tekemistä, jos puhutaan kirjallisuudentutkimuksen postmodernismin kanssa. Ne on käsitteenä samoja sanoja, mutta konteksti on niin erilainen, että se ei voi tarkoittaa samaa.²¹⁰

Edellä kirjallisuudentutkija Markku Eskelisen näkemyksiä käsitteiden monitulkintaisuudesta ja kontekstisidonnaisuudesta. Postmodernikeskustelujen monitieteellisen ja kulttuurikenttiä ylittävän luonteen takia samoihin käsitteisiin liitettiin usein toisistaan poikkeavia merkityksiä. Asiaa ei helpottanut se, että postmodernin ja postmodernismin käsitteitä kohdeltiin usein synonyyminkaltaisina ilmiöinä jälkistrukturalismin kanssa. Tämä närkästytti myös Hannu Siveniusta ja Pia Siveniusta, joiden mukaan keskustelut mannermaisesta filosofiasta saivat helposti postmodernileiman ylleen. Pia Sivenius korosti, että jälkistrukturalismin sijaan olisi kuvaavampaa puhua jälkistrukturalismeista monikossa, jotta sateenvarjon alle niputettujen intellektuellien moninaisuus korostuisi.²¹¹ Olen tutkielmassani joutunut jatkuvasti miettimään, kenen postmodernikeskustelua oikeastaan tutkin ja kenellä on oikeus määritellä käsitteille *oikeat* sisällöt.

Käsitteiden määrittelyyn ei ole yhtä oikeaa tapaa, joten myös aikalaisten luonnehdinnat 1980-luvun suomalaisista postmodernikeskusteluista vaihtelivat haastatteluissa. Esimerkiksi kysymys ”postmodernin” ja ”postmodernismin” eroista ei välttämättä ollut kaikille haastateltavilleni olennaisen tärkeä. Keskusteluista kävi ilmi, että kädenvääntö käsitteiden merkityksestä ei ole laantunut vielä näinkään monen vuosikymmenen jälkeen. Pidän

²⁰⁹ Australialaisen filosofin Elizabeth Groszin mukaan essentialismiin sisältyy uskomus, että naisten olemukseksi määritellyt piirteet ovat yhteisiä kaikille naisille kaikkina historian aikoina. Tämä johtaa oletukseen pysyvien piirteiden, annettujen ominaisuuksien ja historiattomien toimintojen olemassaolosta ja rajoittaa mahdollisuuksia muutokseen. Ks. Elizabeth Grosz, Sukupuoliero ja essentialismin ongelma, *Niin & näin* 3/2013, 62.

²¹⁰ Markku Eskelisen haastattelu 29.6.2023.

²¹¹ Hannu Siveniuksen & Pia Siveniuksen haastattelu 21.9.2023.

kuitenkin kirjallisuudentutkija Markku Eskelisen lähestymistapoja ja käsitelmäritelmiä johdonmukaisina, havainnollistavina ja ennen kaikkea tutkimukseni kannalta käyttökelpoisina. Tässä alaluvussa esitän siis yhden tavan, Eskelisen näkökulman, suomalaisten postmodernikeskustelujen jäsentelyyn. Samalla tulkiten myös *Aikalaisia*-sarjan suhdetta ”postmodernin”, ”postmodernismin” ja ”jälkistrukturalismin” käsitteisiin.

Markku Eskelinen lukeutuu niihin haastateltaviini, jotka eivät kuuluneet *Aikalaisia*-sarjan kirjoittajiin tai edellä käsiteltyjen verkostojen vakiokasvoihin. Eskelinen nousi nopeasti julkisuuden hahmoksi Jyrki Lehtolan kanssa vuonna 1987 julkaistulla *Jälkisanat. Sianhoitopas* -esseekokoelmallaan, joka oli ensimmäinen postmodernismia ja jälkistrukturalismia kirjoitustavassaan soveltanut teos Suomessa. *Jälkisanojen* teoreettiset keinot ja viittaukset olivat tuolloin monille kriitikoille vieraita, ja kirjan vastaanotto vaihteli riemastuneen ja raivostuneen välillä. Paitsi metodeiltaan kirja oli poikkeuksellinen myös siinä herjaavassa tavassa, jolla se kohteli korkeassa arvossa pidettyä suomalaista kulttuurieliittiä. Anna Hellen *Jälkisanoja* käsittelevän väitöskirjan mukaan teoksen merkitys 1980-luvun jälkistrukturalismikeskustelulle oli kiistaton: aikaisemmin katveeseen, ainakin kirjallisuuden puolella, jääneet teoriat nousivat näkyvästi julkisuuteen.²¹²

Eskelinen jakaa 1980-luvulla käydyt keskustelut painotuksiltaan ainakin kolmeen eri kategoriaan: keskustelut jälkistrukturalismista, moderni/postmoderni-dikotomiasta sekä postmodernismista. Keskusteluilla oli yhtymä- ja leikkauskohtansa, mutta Eskelisen mukaan eri tutkimusalojen määritelmiä ja diskursseja ei pitäisi niputtaa saman sateenvarjokäsitteen eli ”postmodernikeskustelun” alle. Perusteeksi ei riitä, että niitä osittain yhdistivät ajallinen samanaikaisuus sekä kiinnostus jälkistrukturalistisiin ja postmodernistisiin intellektuelleihin.²¹³ Olen pyrkinyt väistämään tällaiset ongelmat puhumalla monikossa ”postmodernikeskusteluista”, joiden katson pitävän sisällään nämä toisistaan eriävät keskustelumuodot.

²¹² Helle 2009, 248.

²¹³ Markku Eskelisen haastattelu 29.6.2023. Eskelinen katsoo osallistuneensa jälkistrukturalismista ja postmodernismista käytävään keskusteluun, mutta ei laske näitä ”postmodernikeskusteluksi”. ”Postmodernin” käsite oli yhteiskuntatieteilijöiden aluetta ja Eskelinen ei käytä kyseistä sanaa. Eskelinen ajattelee, että ”postmoderni” on löyhästi määritelty termi, jolla pyrittiin kuvaamaan kuviteltua paradigmanmuutosta tai periodia esimerkiksi yhteiskuntatieteissä.

Ensiksi Eskelisen mukaan käynnistyi 1980-luvun taitteessa jälkistrukturalismikeskustelu, joka puolestaan liittyi laajempaan keskusteluun mannermaisesta filosofiasta ja sen jatkumosta, kytköksistä.²¹⁴ Kirjoitin jälkistrukturalismikeskustelun varhaisista vaiheista ensimmäisessä käsittelyluvussa – ikään kuin eräänlaisena postmodernikeskustelujen esinäytöksenä. 1980-luvun alkupuolella keskustelua tosin käytiin vielä edellisen paradigman eli strukturalismin tai jopa semiotiikan käsitteillä, sillä puheet poststrukturalismista tai jälkistrukturalismista kantautuivat Suomeen vasta 1980-luvun puolivälin aikoihin.²¹⁵

Toiseksi Eskelinen luokitteli moderni/postmoderni-dikotomian ympärille rakentuneen keskustelun, jota käytiin korostetusti yhteiskuntatieteiden sisällä.²¹⁶ Yhteiskuntatieteissä keskusteltiin tyypillisesti juuri ”postmodernista”, eikä siis postmodernismista isminä, vaikka sitäkin tapahtui. Suomalaisen sosiologian postmodernikeskustelua tutkinut Kimmo Lind kirjoittaa kyseessä olleen postmarxilainen ja postrevolutionistinen väylä modernin rakenteellisten ja kulttuuristen muutosten yhteiskuntatieteelliseen tarkasteluun ja nykyaikakeskusteluun.²¹⁷ Tulkintani mukaan *Aikalaisia*-sarjan kirjoitusten painotukset edustivat pääasiallisesti tätä postmodernikeskustelujen haaraa. Vaikka mukana oli myös tekstiteoreettista pohdintaa jälkistrukturalismista ja dekonstruktioista, yhteiskuntatieteellinen painotus oli mielestäni ilmeinen.

Kolmas haara oli taiteiden keskustelu postmodernismista. Markku Eskelinen pitää postmodernismia taiteiden sisäisenä ilmiönä, jopa niin että esimerkiksi arkkitehtuurin tai kuvataiteen postmodernismi eroaa kirjallisuuden postmodernismista.²¹⁸ Tämä on perusteltua: koska kaikkia taiteenalueita kattavaa estetiikkaa ei ole mahdollista löytää, postmodernismista ei voi puhua täsmentämättä minkä taidemuodon postmodernismista on kysymys.

Arkkitehtuurin ja kuvataiteen postmodernismiin yhdistetään usein pyrkimys vapautua modernismin jämähtäneisyydestä. Suomalaisen arkkitehtuurin postmodernismikeskustelua väitöskirjassaan *Kuritonta monimuotoisuutta* (2014) tutkinut Anni Vartola hahmottaa postmodernismin vastareaktiosta alkunsa saaneeksi asenteeksi, jonka ilmaisunvapaus ja puhuttelevuus pyrki irtautumaan kaavamaisesta ja dogmaattisesta, uudistusmielisen

²¹⁴ Markku Eskelisen haastattelu 29.6.2023.

²¹⁵ Helle 2009, 49.

²¹⁶ Markku Eskelisen haastattelu 29.6.2023.

²¹⁷ Lind 1998, 130–135.

²¹⁸ Markku Eskelisen haastattelu 29.6.2023.

ideologiansa unohtaneesta modernismista.²¹⁹ Kuvataiteilija Kimmo Sarjelle postmodernismi merkitsi työvälineitä ”täysmodernismin” dekonstruktioon.²²⁰ Mirja Sassi puolestaan kuvaili ”jälkimodernin kulttuuriasenteen” vaikutusta arkkitehtuuriin, kuvataiteeseen ja muotoiluun teoksessaan *Modernismi murtuu* (1985) seuraavalla tavalla:

Ihminen etsii nyt keinoja, joiden avulla sietää saavutettua tilaa. Tämä merkitsee uutta joustavuutta, sietokyvyn kasvua, mutaatiota ja sopeutumista vastakohtien avulla tilanteeseen, jonka järki, tiede, tekniikka, teho ja yhä lisääntyvä kaupallisuus ovat saaneet aikaan. Runollisen, ilmauksellisen, elämyksellisen, irrationaalisen ja aisteihin vetoavan osuus tulee kasvamaan, myös arkkitehtuurissa, muuten ihminen ei jaksa.²²¹

Kirjallisuudessa postmodernismia ilmenee modernismista eroavien tai modernismia rikastavien kirjallisten ja tyyllillisten keinojen painotuksissa – siis kirjoittamisen tavassa, jonka itsetarkoituksellinen pyrkimys ei kuitenkaan ole dikotominen irti kytkeytyminen modernismin traditiosta.²²² Brian McHale on pyrkinyt teoretisoimaan postmodernistisen fiktion keinovalikoimia, joiden joukkoon voi laskea esimerkiksi, mutta ei ainoastaan, postmodernismin ontologisuuden (vastinparina modernismin epistemologisuuteen) sekä metafiktiivisyyden.²²³ Teos voi pyrkiä kuvaamaan postmodernia aikaa tai postmodernia yhteiskuntaa, mutta jos siinä ei käytetä postmodernistista keinovalikoimaa, ei teosta voi sanoa postmodernismiksi tai postmodernistiseksi. Postmodernistinen kirjallisuus ei myöskään ole synonyymi nykykirjallisuudelle, eikä postmodernistisen taiteen pidä odottaa artikuloivan postmodernia yhteiskuntaa tai sen ongelmia.²²⁴

Eskelinen ajattelee, että postmodernikeskusteluiden kategorioista pitkäkestoisin ja vaikutukseltaan merkittävin on ollut keskustelu jälkistrukturalismista. Eskelinen tarkentaa tämän ilmenevän esimerkiksi mannermaisen filosofian vaikutuksen leviämässä yliopistojen tutkintovaatimuksiin.²²⁵ Julkaisutoiminnaltaan aktiivisin oli 1980-luvun yhteiskuntatieteellisfilosofinen moderni/postmoderni-keskustelu, jossa resurssien riittävyys heijastui aihepiiriä käsittelevän kirjallisuuden määrään. Eskelisen mukaan (kirjallisuuden)

²¹⁹ Vartola 2014, 236.

²²⁰ ”Täysmodernismilla” tai ”puhtaalla modernismilla” Sarje tarkoitti ”ensisijaisesti välineeseen pitäytyvää esteettistä asennetta”. Sarje 1989, 8.

²²¹ Sassi 1985, 9.

²²² Markku Eskelisen haastattelu 29.6.2023.

²²³ Toisaalta myös modernistinen teos voi hyödyntää esimerkiksi metafiktiota. Ks. Brian McHale: *Postmodernist Fiction* (1987); Eskelisen ajatuksia ”standardipostmodernistitulkinnoista” ks. Eskelinen 2016, 525–527.

²²⁴ Helle 2009, 21; Markku Eskelinen, Ennen ja jälkeen postmodernismin, HS 28.3.1999.

²²⁵ Oletan, että Eskelinen puhui kirjallisuustieteistä, mutta jälkistrukturalismin vaikutus on kiistatta nähtävissä kulttuurintutkimuksessa, yhteiskuntatieteissä ja humanistisissa tieteissä laajemmin. Markku Eskelisen haastattelu 29.6.2023.

postmodernismikeskustelu sen sijaan ei oikein päässyt edes kunnolla vauhtiin sen kohtaaman vastustuksen ja sivuuttamisen vuoksi.²²⁶ Palaan postmodernin ja postmodernismin kohtaamaan kritiikkiin ja ankaraan vastustukseen seuraavassa käsittelyluvussa.

Aikalaisia-sarjan yhteiskuntatieteelliset painotukset heijastelivat kirjoittajiensa taustoja. Jos suomalaisia postmodernikeskusteluja tarkastelisi ainoastaan *Aikalaisia*-sarjan kautta, voisi syntyä virheellinen tulkinta, että kysymyksessä oli ennen kaikkea yhteiskuntatieteellis-filosofinen kulttuurimurros. Jälkistrukturalismia käsiteltiin usein välineellistettynä yhteiskuntateoretisointeihin ja filosofispoliittisiin kysymyksiin. Poikkeuksien joukkoon voi laskea esimerkiksi Hannu Siveniuksen Derrida-artikkelin, joka oli luonteeltaan enemmän tekstiteoreettinen kuin yhteiskuntateoreettinen. Kaikista vähimmälle huomiolle jäivät postmodernismin taiteelliset painotukset ja metodologiset ulottuvuudet – saati että artikkeleita olisi kirjoitettu postmodernistiseen tyyliin.

Aikalaisia-sarjan vastaanotto jäi siltä osin vaisuksi, että vastineita ei kirjoitettu. Artikkelisarja herätti kuitenkin kiinnostusta kulttuurikeskustelua seuranneen yleisön keskuudessa. Sosiologi Keijo Rahkosen mukaan suomenkielisellä esittelytekstien sarjalla oli varmasti vaikutusta kulttuuriosion aktiivisiin lukijoihin: ”ennen muuta toimittajat, sivistyneistö, nuoret lukiolaiset, opiskelijat”. Habermas tunnettiin perin pohjin, mutta monille opiskelijoille sarja tarjosi ensimmäisen katsauksen ”tuomittavampiin” ajattelijoihin.²²⁷ Sarje puolestaan kuvaili artikkelisarjan vastaanottoa taidepiireissä rauhalliseksi ja uteliaaksi.²²⁸ Markku Eskelinen ajattelee 1980-luvun puoliväliä ikään kuin välivaiheena, jonka aikana oltiin vasta siirtymässä intellektuellien esittelyteksteistä kohti laajempia suomennoksia – joita saatiin odottaa vielä 1990-luvun puolelle.²²⁹ *Aikalaisia*-sarjaan tuleekin suhtautua vain osana laajempaa ja monisäikeistä diskurssien kokonaisuutta, jossa suomalaiset tutustuivat uusiin intellektuaalisiin suuntauksiin.

²²⁶ Markku Eskelisen haastattelu 29.6.2023. Ks. myös Markku Eskelisen vierailu *Jarkko Tontti* -podcastissa 11.4.2023. Keskustelua mm. jälkistrukturalismin ja postmodernismin varhaisvaiheista Suomessa. Podcastissa Eskelinen tunnustaa varastaneensa 1980-luvulla Akateemisesta Kirjakaupasta Derridan englanninnoksen *Writing and Difference* (1978).

²²⁷ Keijo Rahkosen haastattelu 13.9.2023.

²²⁸ Kimmo Sarjen haastattelu 8.10.2021.

²²⁹ Markku Eskelisen sähköpostikeskustelusta 25.6.2023.

4 Modernin ja postmodernin rinnakkaiselo

4.1 Postmoderni-syndrooma – marginaalista muutisanaksi

Täytyy myöntää, että olen tällä hetkellä hieman ymmälläni. [–] Siinä vaiheessa, kun *Tiede & edistyksessä* ryhdyttiin puhumaan ”postmodernista”, ja siitä on jo aikaa, ajattelin, että jotain on tapahtumassa. Mutta kun täytyi hetki, jolloin Helsingin Sanomien jokaikisessä sunnuntainumerossa ruvettiin puhumaan postmodernista, oli jo pakko tajuta, että jotain on tapahtunut. Eteeni nousee kysymysmerkkien metsä. Ilmassa on jotain, mutta mitä se täsmällisesti ottaen oikein on? Väliaikaista vai pysyvää? Olenko auttamattomasti pudonnut kelkasta? Edustanko konservatiivista radikalismia vai radikaalia konservatismia? Onko vuoden 1968 sukupolvi haudattu – eri hautoihin? ²³⁰

Tiede & edistyksen perustamisvaiheen päätoimittaja Seppo Toiviainen hämmästeli postmodernikeskustelun äkillistä nousua artikkelissaan ”Suuri projekti ei ole ohi” (1986).²³¹ *Helsingin Sanomien* tarjoaman näkyvyyden vuoksi ”postmodernia” ei pystynyt enää sivuuttamaan pelkkänä pienten akateemisten piirien harrastuneisuutena. Ilmiötä voi tulkita jonkinlaisena postmodernikeskustelujen intellektuaalisena medioitumisena: nuoret suomalaiset ajattelijat murtautuivat mediaan luomaan postmodernia kulttuuria. Postmodernin terminologia levisi 1980-luvun puolivälissä osaksi julkisuudessa käytyjä diskursseja taiteesta, yhteiskuntateoriasta ja filosofiasta. Voidaanko sanoa, että lopulta käsite arkipäiväistyi, kaupallistui ja alkoi kadottamaan alkuperäisiä merkityksiään?

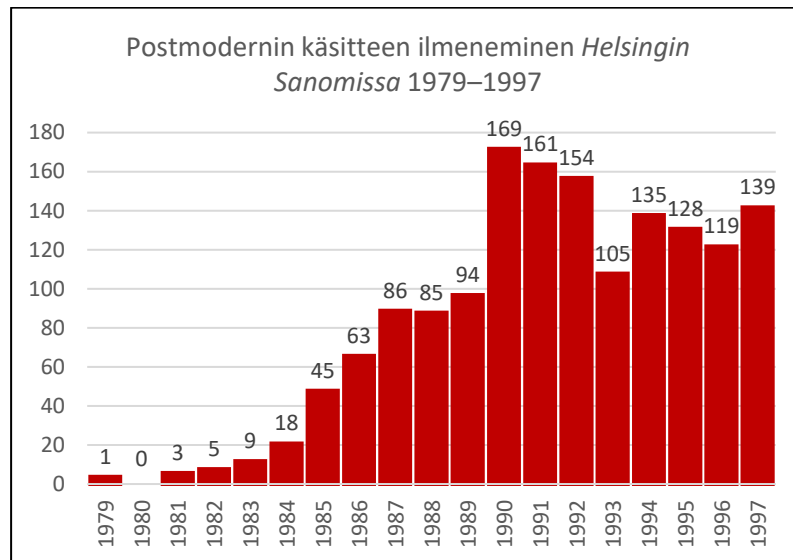
Seppo Toiviaisen havainto ”postmodernin” käsitteen yleistymisestä *Helsingin Sanomissa* on myös laskennallisesti osoitettavissa. Kuva 2 visualisoi postmodernin käsitteen käyttötrendejä *Helsingin Sanomissa* 1970-luvun lopusta 1990-luvun jälkimmäiselle puoliskolle. Sähköisen arkiston hakukoneen mukaan ”postmodernin” käsitettä käytettiin ensimmäistä kertaa kirjallisuuskriitikko Harry Forsblomin toimesta elokuussa 1979. Virginia Woolfin *Aallot* romaania käsittelevässä artikkelissaan Forsblom mainitsi sanan ohimennen avaamatta sen merkityksiä: ”On olemassa myös postmoderneja maailmankuvia.”²³² 1980-luvun alkupuolen satunnaiset maininnat osoittavat, että kansainväliset postmodernikeskustelut olivat

²³⁰ Seppo Toiviainen, Suuri projekti ei ole ohi, *Tiede & edistys* 2/1986, 82. Keijo Rahkonen uskoo, että Toiviainen viittasi ”jokaikisellä sunnuntainumerolla” mahdollisesti myös *Aikalaisia*-sarjaan. Keijo Rahkosen haastattelu 13.9.2023.

²³¹ On hyvä muistaa, että Seppo Toiviaisen päätoimittajavuosina 1976–1978 *Tiede & edistys* oli julkilausutusti marxilaisleninistinen julkaisu. Kimmo Lindin mukaan postmodernikeskustelu edusti alkuvuosien tutkijaliittolaisen marxismin toista ääripäätä, edistysuskoksen ja hybrisen modernin täydellistä negaatiota. Lind 1998, 172.

²³² Harry Forsblom, Kulku taivaan poikki, HS 5.8.1979.

hivuttautuneet myös aihepiiristä kiinnostuneiden suomalaisten pariin. Käsite alkoi kuitenkin yleistymään vasta vuosikymmenen puolivälissä ja korkeimmillaan käyttö oli vuonna 1990.

Kuva 2. *Helsingin Sanomat* on arkistoinut Aikakone-nimiseen verkkopalveluun lähes kaikki paperilehdet vuosilta 1889–1997. Aikakoneella voi etsiä osumia hakusanojen mukaan. Hakusanalla ”postmodern” löytyi 1519 osumaa (kuten postmoderni, postmodernismi, postmodernisti ja niin edespäin). Numeerinen data ei tarjoa lisätietoa sanan käyttöyhteydestä, mutta havainnollistaa käsitteen merkittävää yleistymiskehitystä. ”Jälkistrukturalismi”, ”poststrukturalismi” ja sen johdannaiset yltivät vain 43 osumaan. ”Dekonstruktio” saa 170 osumaa. Hakukoneen tulokset ovat suuntaa antavia. Esimerkiksi väliviivan käyttö rivin vaihtuessa saattaa toisinaan estää sanan löytymisen hakukoneesta. Lähde: Aikakone, *Helsingin Sanomat*.

Mannermaista ajattelua, jälkistrukturalismia, postmodernia ja postmodernismia käsittelevien kirjoitusten ja teosten määrä kasvoi tasaiseen tahtiin. Luettelen muutaman esimerkin vuosilta 1984–1987: Kimmo Sarjen toimittamassa artikkelikokoelmassa *Postkulttuuri* (1984) julistettiin alkaneeksi postmoderni aikakausi; Pia Sivenius käsitteli dekonstruktioita sekä jälkistrukturalistisia naisteoreetikoita kirjassaan *Avautua solmuun* (1984); Lyotardin *Tieto postmodernissa yhteiskunnassa* julkaistiin Leevi Lehdon suomentamana 1985; Outi Pasasen toimittamassa *Synteetin* Derrida-teemanumerossa 3/1985 käsiteltiin laajasti dekonstruktioita; *Helsingin Sanomien* Aikalaisia-sarja julkaistiin 1985–1986; jälkistrukturalistisen kirjallisuudentutkijan Roland Barthesin *Valoisa huone* suomennettiin 1985²³³; *Moderni/postmoderni. Lähtökohtia keskusteluun* -antologia julkaistiin vuonna 1986; Markku Eskelisen ja Jyrki Lehtolan jälkistrukturalistisia ja postmodernistisia keinoja käyttävä esseekokoelma *Jälkisanat. Sianhoito-opas* julkaistiin vuonna 1987.

²³³ Roland Barthesin *La chambre claire: Note sur la photographie* (1980) käännöstyötä olivat tekemässä Martti Lintunen, Leevi Lehto ja Esa Sironen.

Postmodernit ja jälkistrukturalistiset intellektuellit tarttuivat ajankohtaisiin kysymyksenasetteluihin, joihin lukeutuivat uudenlaiset näkökulmat kolonisaatioon, vähemmistöihin ja sukupuolten tasa-arvoon. Ihmiset innostuivat uusista ajattelijoista ja sukelsivat monimutkaisiin teorioihin. Ilmapiirissä oli vapautuneisuuden tuntua. Poliittinen toiminta pirstaloitui erilaisiin liikkeisiin, kuten Vihreään liikkeeseen ja feministisiin liikkeisiin. Samoihin aikoihin tapahtunut pienkustantamoiden aktivoituminen johti tilanteeseen, jossa kriittisinä pidettyjen intellektuellien teoksia oli tarjolla aikaisempaa enemmän. Postmodernikeskusteluun julkisesti profiloituneet ajattelijat saivat kutsuja erilaisiin tapahtumiin puhumaan ja esitelmöimään. Tällaisia kutsuja mainitsevat saaneensa ainakin Keijo Rahkonen sekä postmodernin puolesta äänekkäästi puhuneet Tuija Pulkkinen ja Kimmo Sarje. Ensimmäinen sitaatti on Pulkkinen, jälkimmäinen Sarjen:

Siinä vaiheessa mä varmaan koin, että olin oikein semmoinen saarnaaja suurin piirtein. Mä kävin pitämässä julkisia esitelmiä, joita mut kutsuttiin pitämään, ja sit tuli ihmisiä, jotka tuli sanomaan, että ”wau, mä nään nyt ihan eri tavalla asiat!” Semmoista tapahtui jonkun verran silloin ja se oli niitä kohtia, joissa tuntui, että vaikuttaa ihmisten ajatteluun jollakin tavalla jopa.²³⁴

80-luvulla ilman muuta postmodernista keskusteltiin joka paikassa mun mielestä. Usein kutsuttiin joihinkin, milloin mihinkin, tilaisuuteen selvittämään sitä käsitettä. Postmodernin käsitteeseen ja postmoderniin taiteeseen suuntautui erittäin suuri uteliaisuus.²³⁵

”Näinkö koittaa Suomen vuoro käydä keskusteluun postmodernismista?” otsikoitiin näyttävästi *Helsingin Sanomien* kulttuuriosion postmodernia käsittelevällä sivulla helmikuussa 1985.²³⁶ Marraskuussa samana vuonna *Turun Sanomiin* kirja-arvosteluja kirjoittanut Simo Alitalo puolestaan sanallisti ajan henkeä: ”Postmodernista on tullut 1980-luvun avainsana. Tänään siihen törmää kaikkialla.”²³⁷ Samalla alkoivat myös spekulatiot muodinomaisuudesta – olisiko kyseessä ainoastaan ohimenevä muoti-ilmiö? Seppo Toivianen tavoin myös Alitalo pohdiskeli postmodernin väliaikaisuutta helmikuussa 1987:

Mistä postmodernissa itseasiassa on kysymys? Onko kulttuurissa tapahtunut jokin perustava muutos, mikä antaa oikeuden puhua modernin lopusta? Vai onko kyseessä pelkkä muoti-ilmiö mikä ei ansaitse sen kummempaa huomiota? *Moderni/postmoderni*

²³⁴ Tuija Pulkkinen haastattelu 10.8.2023.

²³⁵ Kimmo Sarjen haastattelu 8.10.2021.

²³⁶ Postmodernia ja postmodernismia käsittelevällä sivulla arvioidaan esimerkiksi Taidehallin julkaisua *Postkulttuuri* (1984) sekä Mirja Sassin teosta *Modernismi murtuu* (1985). Näinkö koittaa Suomen vuoro astua keskusteluun postmodernismista? HS 24.2.1985.

²³⁷ Simo Alitalo, Postmodernia filosofiaa, *Turun Sanomat* 29.11.1985.

kirjan tekijöiden mukaan peruskysymys kuuluu, kuinka olla ajan tasalla antautumatta sen vietäväksi.²³⁸

Alitalon artikkeli oli otsikoitu kuvaavasti ”Nykyaikaa etsimässä”, mikä viittasi kirjan *Moderni/postmoderni* (1986) saatetekstiin. Tunnelma oli kokonaisvaltainen: ”Tässä kirjassa ollaan nykyaikaa etsimässä – historianfilosofisesti, yhteiskuntateoreettisesti, esteettisesti, kokemuksellisesti.”²³⁹ *Moderni/postmoderni* ei ollut kannanotto postmodernin puolesta, vaan modernista käytävän keskustelun syventämistä. Teos otettiin vastaan kiinnostuksella, ja siitä kirjoitettiin suomeksi ja ruotsiksi lukuisia arvosteluja suomalaisiin sanoma- ja aikakauslehtiin. Kirjassa esiteltiin frankfurtilaisia kriittisen koulukunnan edustajia (Benjamin, Adorno ja Habermas), mutta myös postmoderniin yhdistettyjä intellektuelleja (Lyotard, Baudrillard ja Jameson).²⁴⁰ Johdantotekstissä pohdittiin, voisiko postmoderni merkitä uutta tietoisuutta modernista, ”toista modernia.” Samalla tunnustettiin mahdolliseksi, että postmoderni voi olla vain ”muoti muotien joukossa.”²⁴¹

Myös Kimmo Lind on luonnehtinut tutkijaliittolaista postmodernikeskustelua luonteeltaan nopeaksi ”muodinomaiseksi invaasioksi”, joka oli jatkumoa akateemisen marxilaisuuden rajojen paljastumiselle.²⁴² Vaikka uteliaita oli paljon, Keijo Rahkosen mukaan sosiologian ”valtavirta” ei juurikaan kiinnostunut postmodernin kysymyksistä. Franzénialaisten suhtautuminen postmoderniin oli kriittistä, mutta ei kieltävää: ”itseymmärrys ei ollut postmoderni.”²⁴³ Kiinnostavaa oli myös se, että *Sosiologia*-lehdessä ei oikeastaan syntynyt suurta postmodernidebattia – toisin kuin *Tiede & edistyksessä*.²⁴⁴ Postmodernin haasteeseen vastattiin, mutta varauksellisesti. Kimmo Lindin mukaan ainoa franzénialainen, joka jossain määrin itseironisesti tunnustautui postmodernistiksi, oli Arto Noro.²⁴⁵

²³⁸ Simo Alitalo, Nykyaikaa etsimässä, *Turun Sanomat* 1.2.1987.

²³⁹ Kotkavirta & Sironen 1986, 5. Anekdootina: Tulenkantajissa vaikuttanut Olavi Paavolainen julkaisi 1929 kirjan *Nykyaikaa etsimässä*. Tulenkantajien ja postmodernin välinen analogia on toistuva. Myös *Jälkisanat*-kirjan päättävä osio on nimeltään ”Nykyaikaa etsimässä”.

²⁴⁰ Fredric Jameson oli marxilainen – ei siis postmodernisti. Jameson kuitenkin osallistui postmodernikeskusteluihin kirjallisuudentutkijan näkökulmasta. Jameson pyrki yhdistämään ranskalaisperäistä semiotikkaa marxilaisuuteen. Ks. Vainikkala 1986, 207–225.

²⁴¹ Kotkavirta & Sironen 1986, 28–29. Sironen kuvailee teoksen kirjoitustyyliä ”korkealentoiseksi”. Hänen mukaansa aikakauden nuorten suomalaisten intellektuellien akateemiseen tyyliin kuului ”salaviisuus”: ”Puhutaan niin korkealentoisesti, että kun kukaan ei ymmärrä, niin ollaan oikein tyytyväisiä.” Esa Sironen haastattelu 10.7.2023.

²⁴² Lind 1998, 132, 171.

²⁴³ Keijo Rahkosen haastattelu 13.9.2023.

²⁴⁴ Kimmo Lindin mukaan tutkijaliittolainen postmodernikeskustelu ei merkinnyt ideologista kannanottoa postmodernismin puolesta modernismia vastaan, vaan keskustelun valtalinja kulki modernin perinteen sisällä – modernin samanaikaisena kritiikkinä ja puolustuksena. Postmodernikeskustelujen aiheuttama paradigmanmuutos oli näkyvimmin Yrjö Hailan päätoimittajakaudella 1987–1993. Lind 1998, 142–143, 171–173.

²⁴⁵ Ibid., 158–159.

Noron kuvaukset postmodernista ovat erittäin kiinnostavia. Vuonna 1993 julkaistussa kirjoituskokoelmassaan *Postfranzenia* Arto Noro kuvaili postmodernia Georg Simmeliin viitaten ”muukalaiseksi”, joka tulee tänään ja jää huomenna, ei ole meikäläisiä eikä heikäläisiä, vaan rikkoo vanhat intellektuaalipoliittiset asetelmat. Hän kirjoitti kiusallisesta sairaudesta ”postmoderni-syndroomasta”, johon oli ”ehkä” sairastunut itsekin. Norolle postmoderni tarkoitti tietynlaista historianfilosofista ja kulttuurifilosofista asennetta, perspektiiviä tai positiota, ”valistusmodernin itsekritiikkiä”, joka oli mahdollista pitkälle kehittyneessä ja omilla jaloillaan seisovassa modernissa kulttuurissa.²⁴⁶ Yleisradion Radioateljeen äänidokumentissa *Modernia etsimässä* (1988) Noro toteaa postmodernin olevan ”modernin täydellistymistä”:

Siis tää postmodernikeskustelu, johon vois sopia silloin nämä käsitykset, että ihmiset... tai semmoiset diagnoosit maailman ja kulttuurin tilasta, jossa ihmisiltä, niin kuin sanotaan hienosti, metafysiikan tarve vähenee... Ihmisten ei tarvitse turvautua kiemuraisiin syyllisyyden ja angstin kuvioihin ja ne ei hae turvapaikkaa, sitä referenssiä tai selkänöjää, vaan ne ottavat asiat sellaisina kuin ne on... hyväksyvät ja ovat maailmaan heitettyjä, taikka pelureita... Mutta tällainen klassinen valistusihanneihminen heti sanoo, että ”tämä on pinnallista!” taikka ”voi kauheaa, tämä on kyynistä, tämä ei ole syvällistä!” Mutta toisaalta pelurinkin pitää tietää pelin historia.²⁴⁷

Postmodernista tuli 1980-luvun jälkipuolella muodikas ilmiö, muotisana, joka alkoi herättämään myös kasvavaa närkästystä. Turun yliopiston kielitieteen apulaisprofessorina toiminut Esa Itkonen kirjoitti *Helsingin Sanomiin* lokakuussa 1986 poststrukturalismista ja postmodernismista kuvaten tätä ranskalaisperäistä ”oppijärjestelmää ja maailmankatsomusta” ”muotifilosofiaksi” ja ”pinnalliseksi city-kulttuuriksi”.²⁴⁸ Esa Sironen puolestaan kertoi *Keskisuomalaisen* haastattelussa helmikuussa 1988, että postmodernikeskustelu oli ”ärsyttänyt” myös lähipiirin tutkijajäystäviä: ”Taasko tuotu meille jokin muotikeskustelu, sisäpiirin salasanoja?”²⁴⁹ Uuden termin vieraus herätti kysymyksen, mihin tätäkin nyt tarvitaan? Eikö vanhoillakin termeillä olisi vielä pärjätty?²⁵⁰

²⁴⁶ Noro 1993, 140.

²⁴⁷ *Radioateljee: Modernia etsimässä. Akustinen rihmasto*. 5.2.1988. Kaksiosainen radiodokumentti oli Keijo Rahkosen ja Harri Huhtamäen projekti, jossa ääneen pääsivät Arto Noro, Markku Koski sekä Jean Baudrillard. Äänitiedosto on kuunneltavissa tutkimuskäyttöä varten Ylen Pasilan arkistossa.

²⁴⁸ Esa Itkonen, City-kulttuuriin on syynsä, HS 27.10.1986; Esa Itkonen, Muotifilosofia vaikuttaa, HS 22.11.1986.

²⁴⁹ Vuorosanoja postmodernismista: Mitä tahansa voidaan yhdistellä, *Keskisuomalainen* 14.2.1988. Esa Sironen lähettämässä lehtileikkeestä ei näkynyt toimittajan nimeä. Artikkelit löytyy kulttuuriosiosta.

²⁵⁰ Sironen vertaa ilmiötä tänä päivänä yleisesti esiintyvän vierasperäisen sanan ”intersektionaalinen” aiheuttamaan ärsytykseen. Esa Sironen haastattelu 10.7.2023.

Rahkonen otti kantaa keskusteluun postmodernin muodinomaisuudesta *Sosiologia*-lehden kirja-arvostelussa vuonna 1987 otsikolla ”Muotia tai ei”. Ruotsissa oli edellisenä vuonna julkaistu *Moderni/postmoderni* antologian kaltainen esittelyteos *Postmoderna tider?* (1986), joten Rahkonen arvioi molemmat yhdellä kertaa. Rahkonen suositteli arvioimiaan teoksia johdatukseksi myös ”leveälahkeisissa farkuissa kulkevalle keski-ikäistyneelle uusestablishmentille”, joka oli hänen mukaansa karsastanut kansainvälisiä tuulia. Rahkonen alleviivasi ilmiön pysyvyyttä – olivathan keskustelut jatkuneet jo yli vaatetusmuodin sesonkivaihteluiden sekä taiteen tyyli muutosten.²⁵¹

Mediakäytössä käsitteet kuitenkin arkipäiväistyivät, kaupallistuivat ja kulutettiin puhki, kunnes niiden merkityssisällöt kaikkosivat eikä niiden katsottu enää tarkoittavan mitään. Haastateltavat kuvasivat kehitystä käsitteiden ”banalisoitumiseksi” ja ”popularisoitumiseksi”. Markku Eskelisen mukaan virhetulkinnat johtivat siihen, että ”melkein mitä tahansa kriittistä eletä saatettiin sittemmin luonnehtia dekonstruktioksi, mitä tahansa mutkikasta artikulointia, verkostoa tai rakennetta rihmastoksi ja suurten kertomusten kohtaloa myös kaunokirjallisuutta koskevaksi.”²⁵² Eskelisen mielestä on selvää, että postmodernismi ja postmoderni valjastettiin markkinoinnin käyttöön:

Ihan samalla tavalla kuin aikanaan sanottiin, että avantgarde popularisoitui muodissa, niin tässä on vähän samaa: postmodernismi tai postmoderni popularisoituu markkinoinnissa ja tuotteiden brändäämisessä. Milloin mikäkin ilmiö, joka oli mukamas uusi, olikin yllättäen sitten postmoderni. Siitä tuli oikeastaan uutuuden synonyymi sillä tavalla, että sillä voitiin houkuttaa johonkin tai myydä jotakin.²⁵³

Rahkosen mielestä käsitettä viihteellistettiin. Syvemmistä merkityksistään irrallisena postmodernin käsitteestä muotoutui ennen kaikkea journalistinen kulttuuriviihteen ilmiö, mikä oli tutuksi tullut kehityskulku jo aikaisemmillekin sosiologisille ja filosofisille keskusteluille. Tällä perusteella voi Rahkosen mielestä olla perusteltua jopa ajatella, että postmodernikeskustelu tuotiin Suomeen juuri journalistisesti:

Se [postmoderni] oli kuitenkin tällainen välivaihe, kun ei ollut parempaa sanaa. Sehän oli aika pitkälle myös – jos aattelee tällaista Hesarin kirjoittelua, en tarkoita tätä

²⁵¹ Keijo Rahkonen, Muotia tai ei, *Sosiologia* 2/1987, 145–146.

²⁵² Esimerkkinä käsite ”rihmasto”, jonka käyttö yleistyi merkittävästi *Aloha!* 5/1986 numeron jälkeen. Lehti piti sisällään Jussi Vähämäen suomennoksen Deleuzen & Guattarin kirjoituksesta ”Rihmasto”. ”Se edusti jotain kompleksista, jota ei ymmärrä.” Markku Eskelisen haastattelu 29.6.2023.

²⁵³ Markku Eskelisen haastattelu 29.6.2023. Myös François Cusset kirjoitti dekonstruktion leviämisestä jopa sarjakuviin ja puutarhamainoksiin. Cusset 2008, 121.

Aikalaisia-sarjaa, mut muuten – sellaista viihdettä. Kulttuuriviihdettä nämä keskustelut, lukijalle, puoliälyllistä viihdettä. Kyllähän siitä tuli myös vähän sellainen vitsi joissakin piireissä, etenkin niissä, jotka suhtautui negatiivisesti siihen.²⁵⁴

Tällaiset kehityskulut tyypistävät postmodernin käsitteen pelkäksi journalistiseksi verhoiluksi, leimaksi tai ”brändiksi”. Arto Noro pohti postmodernin kohtaloa juppi-analogian kautta. Käsite juppi, englanniksi yuppie (*young urban professional*), oli yhdysvaltalaisen kaupallisen kulutustutkimuksen rakentama määritelmä nuoresta hyvin toimeentulevasta kulutusorientoituneesta aikuisesta. Jupit olivat luksustuotteista nauttivaa, vanhempiaan paremmin toimeen tulevaa ja kaupungissa asuvaa uutta keskiluokkaa 1980-luvulla. Markkinoijille jupit olivat kuluttajia, antropologeille juppikulttuuria, sosiologeille luokkasäätyä ja kun kaikkien eri asiantuntijaryhmien määritelmät päättyivät median kautta populaarikeskusteluun, mylly alkoi pyörimään, kunnes alkuperäiseen referenssiin ei ollut enää yhteyttä.²⁵⁵ Postmodernille oli siis käynyt jotain vastaavaa, siitä oli tullut klisee.

4.2 Nihilismia, relativismia, irrationalismia, luopuruutta!

Analyttiset filosofit piti sitä [postmodernia] relativismina. Vanhat marxilaiset piti sitä luopuruutena ja menemisenä mukaan myöhäiskapitalismille ominaiseen ideologiaan – joka ei ollut itse asiassa täysin väärä analyysi sinänsä! Muistan, että Juha Koivisto Tampereelta esitti tällaisen kritiikin... Ehkä tälleen mä jakaisin kahteen: joko oli se tällainen marxilainen vastareaktio tai sitten tosiaankin filosofit, jotka eivät sitten kuuluneet näihin ”ranskisten” seuraajiin. Kuittasi sen vanhana, oppikirjarelativismin tyyppisin vasta-argumentein.²⁵⁶

Tuomas Nevanlinna pohtii postmodernin aiheuttamia vastareaktioita.²⁵⁷ Erilaisista konteksteistaan huolimatta postmodernikritiikin kahden haaran perustelut olivat usein hyvin yhteneväisiä. Tyypilliset syytökset koskivat jälkistrukturalismiin ja postmoderniin liitettyjä mielikuvia relativismista, irrationalismista ja nihilismista. Vastustuksesta voi nähdä, että uusien ajattelutapojen vaikutusta alettiin pitämään potentiaalisena uhkana – ei kukaan vaivautuisi painokkaasti vastustamaan täysin vähäpätöisenä pitämäänsä asiaa. Tässä luvussa

²⁵⁴ Keijo Rahkosen haastattelu 13.9.2023.

²⁵⁵ Noro 1993, 62.

²⁵⁶ Tuomas Nevanlinnan haastattelu 7.6.2023. Nevanlinna käsitteli uusiin ajattelutapoihin kohdistettua kritiikkiä ja ”marinaa” omassa Rorty-artikkelissaan jo tammikuussa 1986. Richard Rortya Nevanlinna luonnehti postmodernin ajattelijan sijasta ”postfilosofiseksi ajattelijaksi,” joka kritisoi sukukronikkana ja historiallisena dynastianäpitämäänsä perinteistä länsimaista filosofiaa. Tuomas Nevanlinna, *Aikalaisia* 10: Richard Rorty – Filosofia ei ole koko totuus, HS 4.1.1986.

²⁵⁷ Esimerkiksi Tuija Pulkkinen ja Markku Eskelinen lähestyivät asiaa samanlaista karkeaa jakoa hyödyntäen.

käsittelen postmodernikeskusteluissa esiintyviä vastareaktioita ja kritiikin taustatekijöitä 1990-luvun taitteeseen tultaessa.

Kenties yleisin postmoderniin ajatteluun suunnattu kritiikki kohdistui syytöksiin relativismista, kaiken suhteellisuudesta ja tulkinnallisuudesta. Relativismisyytöksiä ruokkinut tekijä oli postmodernin filosofian tai asenteen pyrkimys perustahakuisuudesta luopumiseen. Relativismikritiikkiä kuului niin filosofian kuin marxilaistenkin piireistä, mutta aloitetaan ensin jälkimmäisistä. Postmodernia asennetta jo 1980-luvulta alkaen puolustanut Tuija Pulkkinen törmäsi jatkuvasti marxilaisen sukupolven vastustukseen ja syytöksiin relativismista.²⁵⁸ Pulkkinen muistelee esimerkiksi ystävänsä ja opiskelijakaverinsa Tapani Hietaniemen kanssa käytyjä keskusteluja, joissa kaksi erilaista maailmankuvaa eivät täysin ymmärtäneet toisiaan:

Sen mä muistan tästä postmodernikeskustelusta hirveen hyvin, et se oli semmoinen paikka, jossa jatkuvasti joka keskustelu päättyi siihen, että – mä olin tää postmodernityyppi ja sit Tapani Hietaniemi oli habermasilainen – Tapani suunnilleen juoksee ovesta ulos ja laittaa oven kiinni: ”Totuus menee, totuus katoaa! Millään ei ole mitään väliä!” [*naurua*] Se oli jatkuva kiista siitä totuuden olemassaolosta.²⁵⁹

Perustahakuisuudella Pulkkinen tarkoittaa ajatusta, että todellisuus *on* ja *pysyy* ja se voidaan paljastaa – se on mitä se on ja siinä ei ole mitään epäiltävää. Pulkkinen kuvailee marxilaista totuusperustan kaipuuta uskonnon kaltaiseksi elementiksi, joka tuntui olevan ihmiselle jotenkin tärkeää ja välttämätöntä. Pulkkinen yritti korostaa, että totuuden merkitys kielipelinä ei postmodernin myötä katoaisi mihinkään: ”Me voidaan käyttää totuuskäsitystä ja puhua, että jokin on todempi ja joku vähemmän todempi täysin olettamatta sitä, että on olemassa yksi ja ainoa oikea kuvaus maailmasta. On ääretön määrä oikeita kuvauksia.” Pulkkinen mukaan tällainen ajatus ei ollut millään tavalla yhteensovitettavissa suomalaisen perustahakuisen intellektuaalisen maailman – analyttisen filosofian tai marxilaisuuden – kanssa: ”Siitä tuli emotionaalista huutoa vastaan hirveen pitkään.”²⁶⁰

Marxilaisuuden kohdalla voitiin puhua myös, Nevanlinnan sanoin, ”luopuruudesta.” Yhä useammat entiset marxilaiset ”lähtivät postmodernistien riveihin” ja jatkoivat ilman

²⁵⁸ Tuija Pulkkinen on käyttänyt sanaa ”postmoderni” nimenomaan perustahakuisuudesta luopumisen merkityksessä. Pulkkinen mukaan moderni riisuu kerroksia paljastaakseen ytimen tai alastoman totuuden, kun taas postmodernissa kiinnostus on kerroksissa. Postmoderniin liittyy ajatus, että ei ole olemassa ydintä tai alastonta pohjaa, jonka voisi paljastaa kerrosten alta. Pulkkinen 1998, 46.

²⁵⁹ Tuija Pulkkinen haastattelu 10.8.2023.

²⁶⁰ Ibid.

poliittisesti kiusalliseksi käynnyttä ”Marx-pakkopaitaa.”²⁶¹ Seppo Toiviainen kutsui ilmiötä ”Marx-pakoisuudeksi” *Tiede & edistyksen* numerossa 2/1986:

Avoimuus olkoon sallittua. Sanon itse avoimesti, että minun on ollut vaikea ymmärtää nykyistä, suhteellisen voimakasta Marx-pakoisuutta. Ei nimittäin ole reilua sanoa, että Marxilta puuttuu tämä tai tuo kysymys, tuo tai tämä teoria, nainen, psyyke, elämismaailma, mikrovalta, kieli jne. Totta kai Marxilta puuttuu paljon, eihän hän koskaan sanonut: Tässä on kaikki, lopettakaa tieteellinen työ, propagoikaa minua ja menkää nukkumaan.²⁶²

Toiviainen ajatteli, että marxilaisuus oli uusienkin kysymystenasettelujen valossa edelleen käyttökelpoinen. Postmodernin jälkeen ei tulisi postpostmoderni vaan paluu moderniin, ”paluu valtatielle”. Toiviainen ei jakanut postmodernistien käsityksiä suurten kertomusten kuolemasta tai valistuksen projektin päättymisestä, sillä hänen mielestään modernin ”suuri projekti” oli parasta, mitä ihminen oli historiassaan tuottanut – yrittänyt ottaa kohtalon omiin käsiinsä. Hän tuntui ottavan raskaasti sen, kun tutkijatoverit vetäytyivät: ”[-] täältä ’edistyksen kentiltä’ katsellen on ollut surullista ja masentavaa seurata niin monen tutkijatoverin vetäytymistä, kyllästymistä, luopumista. Kuinka monta kertaa ovatkaan mieleeni tulleet vänrikki Jalovaaran sanat *Tuntemattomasta sotilaasta*: ’Aina parhaasta päästä!’”²⁶³

Analyyttinen filosofia suhtautui penseästi yrityksiin nostaa mannermaisena filosofian painoarvoa, ja tätä aihepiiriä sivusin jo ensimmäisessä käsittelyluvussa. Helsingin yliopistossa filosofiaa opettanut Hannu Sivenius kertoo perusasetteen olleen vihamielinen, vähintäänkin epäilevä ja epäluuloinen. Siveniusta pidettiin ranskalaisten ajattelijoiden tuntijana, ja hänelle postmodernit tai jälkistrukturalistiset intellektuellit tulivat vain osana laajempaa ”projektia”. Pyrkimykset filosofian laitoksella räikeästi vallinneen epäsuhtaan muuttamiseen johtivat hankauksiin: ”Aktiivisesti yritin jo 1970-luvun alkupuolella toimia tämän kuvion muuttamiseksi ja en siinä mitenkään toiminut taitavimmalla mahdollisella tavalla, että kyllä siinä vihamiehiä todellakin tuli – tunnelma ei millään lailla kovin miellyttävä ollut.”²⁶⁴

Markku Eskelisen näkemys on, että esimerkiksi dekonstruktio sivuutettiin Helsingin yliopistossa 1980-luvulla vaikutusvaltaisiin asemiin linnoittautuneiden ”analyyttisen

²⁶¹ Tuomas Nevanlinnan haastattelu 7.6.2023.

²⁶² Seppo Toiviainen, Suuri projekti ei ole ohi, *Tiede & edistys* 2/1986, 82.

²⁶³ Ibid., 85.

²⁶⁴ Hannu Siveniuksen & Pia Siveniuksen haastattelu 21.9.2023.

filosofian mahtihahmojen” toimesta: ”Se ilmeisesti haluttiin padota, koska se on vaikeatajuista, hankalaa ja romuttaa niitä käsityksiä, joita tämä virassa oleva akateeminen establishment on siltä kateederilta puhunut jo kenties parikymmentä vuotta. Se on jonkin tyyppinen shokki, jota pitää padota.” Eskelisen mukaan he ymmärsivät, että Derridan tai dekonstruktion lähempi tarkastelu olisi voinut johtaa melkein alalla kuin alalla monien itsestään selvinä otettujen lähtökohtien uudelleentarkasteluun. Kun *Jälkisanat* sitten julkaistiin vuonna 1987, myös kirjallisuusinstituutioiden vastustus tuli näkyvämmäksi:

Vasta-argumentit oli just sitä: sukupolvi, muoti, liian vaikeaa, ymmärrätkö edes itse mistä puhut... Ennen *Jälkisanaja* mä kävin Eino Leinon Seuran kokouksessa yhtenä puhujana käsittelemässä tätä *Jälkisanat*-juttua. Siellähän tuli näitä tosi vihamielisiä reaktioita, mistä sitten Mattiesko Hytönen kirjoitti Hesariin ison irrallisen jutun siitä, että millaista se oli. Siellä tuli just ihan suoraa huutoa: ”ymmärrätkö itsekään, mistä puhut, tämä on pelkkä muoti-ilmiö!”²⁶⁵

Helsingin Sanomien kulttuuritoimituksen esimiehenä vuosina 1985–1989 toimineen Pekka Tarkan kerrotaan julkisesti lausuneen vuonna 1987, että ”suomalainen kirjallisuus ei tule alistumaan dekonstruktiolle”.²⁶⁶ Tarkalla oli asemansa kautta paljon valtaa suomalaisessa kirjallisuusinstituutiossa ja häntä pidettiin ajan vaikutusvaltaisimpana kirjallisuuskriitikkona. Onkin perusteltua pohtia, missä määrin tällainen asennoituminen on vaikuttanut tai heijastunut *Helsingin Sanomien* kulttuurisivujen journalistisiin ja toimituksellisiin ratkaisuihin. Kirjallisuudentutkija Anna Hellen mukaan Pekka Tarkan kirjoittamat kritiikit kielivät heikkoa teorioiden tuntemusta ja jopa teoriavastaisuutta.²⁶⁷

Tästä esimerkkinä mainitaan Tarkan kirja-arvostelu joulukuulta 1985 – eli *Aikalaisia*-sarjan julkaisuajoilta. Tarkka kirjoitti kirjallisuudentutkimuksen olevan monessa maassa, varsinkin Ranskassa ja Yhdysvalloissa, ”hajaannuksen tilassa”. Erilaiset tutkimussuunnat, joiden yhteiseksi nimittäjäksi hän nimitti poststrukturalismin, olivat tulleet rikkomaan ”vanhaa ja vankkaa perinnettä.” Tarkka jatkaa bulgarialaisen filosofin Tzvetan Todorovin²⁶⁸ ajatuksiin nojaten kertomalla poststrukturalististen lukutapojen harhoista: ”[N]e irtoavat

²⁶⁵ Markku Eskelisen haastattelu 29.6.2023. Eskelinen viittaa Mattiesko Hytösen *Helsingin Sanomien* artikkeliin ”Eikan pumpun jäsentenväliset. Kirjallisen väen Eino Leinon seura täytti 40 vuotta ja kutsui juhlaherjaajakseen nuoren kirjailijanalun”. Paikalla ollut suomenruotsalainen kirjailija Ralf Nordgren havaitsee suomenkielisten leinolaisten ärsyyntymisen: ”se koira älähtää, johon kalikka kalahtaa”. Mattiesko Hytönen, Eikan pumpun jäsentenväliset, HS 31.10.1987.

²⁶⁶ Helle 2009, 156.

²⁶⁷ Ibid., 156–158.

²⁶⁸ *Jälkisanajoissa* Todorov-viittausta pidetään esimerkkinä Pekka Tarkan ”asiantuntemattomuudesta”: ”Pekka Tarkalle dekonstruktion kumoamiseen riittää kelkasta pudonneen strukturalisti-Todorovin artikkelin siteeraaminen.” Eskelinen & Lehtola 1987, 142.

kokemusperäisyydestä; ne ovat menettäneet yhteytensä historiaan, tieteeseen, järkeen, arvoihin ja etiikkaan: ne ovat *tyhjän loputonta nimeämistä ja uudelleennimeämistä*.”²⁶⁹

Edelleen Tarkka kirjoitti:

Noin vuoteen 1968 asti kaiken kirjallisuudentutkimuksen keskeinen kysymys oli: *Mitä tämä teksti merkitsee?* Mutta nykyään kysymystä pidetään usein triviaalina, ja siihen saatetaan vastata kahdella tavalla. *Dekonstruktionistit* sanovat: *Teksti ei merkitse mitään*. Ns. *pragmatistit* taas sanovat: *Teksti merkitsee mitä tahansa*.

Ranskalainen Jean-François Lyotard (esitelty *Aikalaisia*-sarjassa, HS 16.11.) on poststrukturalismin kärkihahmoja, yksi noista iloista tiedettä harrastavia kettuja, joiden mielestä maailmalla tai sen kuvauksilla ei ole merkityksiä.²⁷⁰

Eskelisen näkemyksen mukaan *Helsingin Sanomien* vastareaktiossa oli paljolti kysymys siitä, että toimituksen sisältö ei löytynyt kompetenssia uusien teorioiden tarkoituksenmukaiseen kohtaamiseen. Lopputuloksena oli torppaamista, sivuuttamista, vähättelyä ja väärintulkintaa eli ”muka-virheitä”, joita ei tosiasiaassa ole olemassakaan. Eskelinen viittaa myös Tarkan osittain jopa kouluttamiin kirjoittajiin, joiden valmius käsitellä ”mitään siitä valtavirrasta poikkeavaa oli olematon”.²⁷¹ Anna Hellen mukaan Pekka Tarkalla oli tosiaan tapana palkata *Helsingin Sanomiin* kriitikoita ja toimittajia, joille oli itse opettanut kritiikkien kirjoittamista Helsingin yliopistossa.²⁷²

Nimekkäitä postmodernismin vastustajia löytyi monesta eri suunnasta. Helsingin yliopiston teoreettisen filosofian professorina toiminut Ilkka Niiniluoto kiitti G.H. von Wrightia siitä, että tämä ei tunne mitään viehtymystä ”postmoderniin kyyniseen nihilismiin” ja esittää rohkeasti kantansa silloinkin, kun se on ristiriidassa muodikkaiden mielipiteiden kanssa.²⁷³ Suomen tunnetuimpiin yhteiskuntatietelijöihin kuulunut sosiologi Erik Allardt kirjoitti vuonna 1992 postmodernismista yleisen ja yhtenäisen teorian kieltävänä epämääräisenä asennoitumisten koostumana, joka oli aatteellisuuden menettäneiden ja kaiken pääläelleen kääntäneiden entisten marxilaisten pessimismistä.²⁷⁴ Turun yliopiston yleisen kielitieteen apulaisprofessorina toiminut Esa Itkonen oli myös yksi kovaäänisimpiä ”postmodernistien” vastustajia:

²⁶⁹ Pekka Tarkka, Evankeliumeista epäuskoon: Kirjallisuudentutkija tarkastelee kertomuksia Jeesuksesta, HS 15.12.1985. Hieman muokattuna tekstikokoelmassa *Lause lauseesta*. Tarkka 1994, 131–132.

²⁷⁰ Ibid., 131.

²⁷¹ Markku Eskelisen haastattelu 29.6.2023.

²⁷² Helle 2009, 157.

²⁷³ Ilkka Niiniluoto, Taistelevan pessimistin elämänviisaus: G.H. von Wright puhuu ihmisen ja järjen puolesta, HS 1.2.1987.

²⁷⁴ Lind 1998, 158.

[Edellisen vastikkeen kirjoittajat] Nieminen ja Kekäläinen eivät halua myöntää sitä, että postmodernistit kieltävät merkitykset. Kantaansa he perustelevat väitteellä, että postmodernistit ”näkevät merkitykset jopa niin reaalisisina, että vaivautuvat niitä purkamaan”. Mutta merkitysten purkaminen (eli ’dekonstruktio’) merkitsee juuri niiden kieltämistä. Niemisen ja Kekäläisen postmodernin logiikan mukaan pitäisi kai sanoa, että eläintieteen edustajille yksisarviset ovat jopa niin reaalisia, että he vaivautuvat kieltämään niiden olemassaolon.²⁷⁵

Edeltävä ote oli *Helsingin Sanomien* mielipidepalstalla 27.10.1986–22.12.1986 käydyistä debaateista, jonka Itkonen aloitti spekuloidulla postmodernistien ”haistelleen tuulia” ja luoneen city-ihmisen kaipaaman pinnallisen muotifilosofian. Itkonen oli huolissaan ”kirjallisuuden, kuvaamataiteiden ja elokuvan alalla ahertavien mielipiteenmuokkaajien” vaikutuksesta nuorten elämäntapaan. Itkonen piti valitettavana sitä, että monet sosiaalitieteilijät heittäytyivät näiden ”herrojen kelkkaan” ilman kriittisen ajattelun häivääkään – suomalainen tiedemies ei kerta kaikkiaan voi arvostella kansainvälisiä auktoriteetteja. Postmodernistien erikoislaatuinen suhtautuminen kieleen ja kielitieteeseen voisi Itkosen mukaan johtaa merkityskatoon ja saavutettujen tutkimustulosten mitätöintiin.²⁷⁶

Itkonen ei ollut yksin tällaisten ajatusten kanssa. Uusien kielikäsitteiden tulkittiin nakertavan erityisesti ihmistieteiden lähtöoletuksia. Kimmo Sarjen mukaan jotkut alkoivat profiloitumaan jopa ”antipostmodernisteina”: ”Monet kävi oikein kraivelista kiinni – että se herätti niin paljon tunteita.”²⁷⁷ Tuija Pulkkinen korostaa suhtautumisen olleen ”vihansekaista” erityisesti filosofian suunnalta. Postmodernia ajattelua pidettiin ”kerettiläisenä ajattelutapana”, joka hyökkäsi filosofiaa vastaan ja pyrki suorastaan kadottamaan filosofian. Pulkkisen mielestä postmodernista tulikin pian täysin olkiukkomainen vastustaja: ”Ne kamalat postmodernit ajattelijat, jotka vievät kaiken pohjan pois kaikelta ja moraalilta ja politiikalta ja muulta!”²⁷⁸ Markku Eskelinen puolestaan pohtii suomalaisen ”kirjallisuuseliitin” vastustusta tällaisen näkökulman kautta:

Taistolaiset oli tällainen valtaajasukupolvi jossain mielessä, että ne valtas tällaisia eturivin paikkoja ja professuureja ja tutkijapestejä, et cetera. Niin ehkä ne sit kuvitteli, että tällainen mellakoiva ryhmä, joka tulee heidän jälkeensä, vaikkei se mikään ryhmä

²⁷⁵ Esa Itkonen, Muotifilosofia vaikuttaa, HS 22.11.1986.

²⁷⁶ Esa Itkonen, City-kulttuuriin on syynsä, HS 27.10.1986; Esa Itkonen, Muotifilosofia vaikuttaa, HS 22.11.1986. Itkonen vastusti ajatusta, että ainoastaan sanojen ”pinta” tai ”muoto” olisi pysyvää. Itkosen mukaan ihminen on merkityksiä luova eläin, eikä mikään voi olla pelkkää muotoa, vaikka jokainen saakin antaa muodolle sen merkityksen, minkä haluaa.

²⁷⁷ Kimmo Sarjen haastattelu 8.10.2021.

²⁷⁸ Tuija Pulkkinen pohdiskeli myös tieteiden välisen rajanvedon merkitystä. Esimerkiksi Derridan kunniaatohtorin nimitys Cambridgen yliopistossa tapahtui vasta mittavan filosofien ja kirjallisuudentutkijoiden kiistelystä jälkeen. Tuija Pulkkisen haastattelu 10.8.2023.

ollutkaan, niin jotenkin pyrkii samaan. Siis siihen, että luodaan taas homogeenisesti joku pakko. [–] Siis tämä hallitsevuusulottuvuus korostu koko ajan – että onko tää nyt sitä, että poststrukturalistit pyrkii tekemään jonkun vallankumouksen tai postmodernistit pyrkii valtaan? Siis valtaan missä ja minkä takia? Kuka pitäis syrjäyttää?²⁷⁹

Eskelisen mielestä vastareaktio osoittaa, että suomalaisen kirjallisuuden seisahtunut yhtenäiskulttuuri ei ollut vastaanottavainen uusille vaikutteille. Häneen suhtauduttiin ikään kuin hän olisi tullut pakottamaan silloiselle kirjallisuuseliitille uusia dogmeja noudatettavaksi. Tällainen nurkanvaltausyritys, ”hostile takeover”, ei ollut missään vaiheessa hänen tarkoituksenaan. Eskelinen kuvailee tilannetta kummalliseksi, sillä uusien suuntausten tarkoituksena oli pikemminkin tarjota lisää ja täydentää – kenties sitä myötä väistämättä jotain myös muuttuisi. Kielteisen vastaanoton vaikutukset näkyivät Eskelisen mukaan kauaskantoisesti tulevana vuosikymmeninä esimerkiksi kustantamoiden halukkuudessa suomentaa postmodernistisia teoksia.²⁸⁰

4.3 Karkaaminen sateenvarjon alta

”Postmodernismilla – kuten millä tahansa ilmiöllä – on oma elinkaarensa. Nyt monet taiteilijat pyrkivät eteenpäin – kohti jotain uutta”, sanoi postmodernismin yksi keskeinen teoreetikko Iban Hassan elokuussa 1991, kun hän puhui Stuttgartissa järjestetyssä seminaarissa *The End of Postmodernism – New Direction*.

Vielä pidemmälle meni amerikkalaisfilosofi William H. Gass, joka väitti, että ”postmodernismi kuoli, kun siitä tuli yliopistollisten seminaarien ja kaikenkarvaisten seminaarien aihe”.

Postmodernismi ei kuitenkaan kuollut, vaikka suurin hyökyaalto taittui 1990-luvun myötä ja maihin löi enää laiska maininki. Liioin puhe postmodernismista ei ole laantunut: tyyntymistä saa odottaa vielä pitkään, sillä vesi kuohuu vieläkin myllerryksen jäljiltä.²⁸¹

Kuten *Helsingin Sanomien* kulttuuritoimittaja Jukka Petäjä kirjoitti maaliskuussa 1993, kansainvälisen tason spekulatiot postmodernismin kuolemasta alkoivat varsin varhaisessa vaiheessa 1990-luvun ensimmäisinä vuosina.²⁸² Viimeisessä alaluvussa tarkastelen, mitä hyökyaallon jälkeiset kuohunnat merkitsevät haastateltavien muistoissa, ja kuinka haastateltavani näkevät postmodernikeskustelujen vaikutuksen nykyhetkestä käsin. Onko

²⁷⁹ Markku Eskelisen haastattelu 29.6.2023.

²⁸⁰ Ibid.

²⁸¹ Kyseisen päivän lehdessä oli jälleen näyttävä postmoderniteemainen sivu, jonka kyljestä löytyi Heikki Hellmanin ja Jukka Petäjän kokoama ”Kuka kukin on?” -palsta. Palstalla esiteltiin lyhyesti seuraavat intellektuellit: Barthes, Baudrillard, Deleuze, Derrida, Foucault, Heidegger, Kristeva, Lacan ja Lyotard. Pekka Vuoren POST-kirjaimilla tehostetussa kuvituksessa esiintyy vakavakasvoinen Derrida ruumisarkun äärellä. Jukka Petäjä, Kirjailija on kuollut, eläköön diskurssi! Postmoderni romaani passitti eheän minän historiaan ja jätti jäljelle tyhjyyden, HS 31.3.1993.

²⁸² Seminaarissa ”The End of Postmodernism – New Direction” oli mukana kansainvälisesti tunnettuja kirjallisuuden postmodernisteja (artikkelissa mainittujen lisäksi esimerkiksi John Barth). Ziegler 1993, 5–10.

postmodernikeskustelujen perintöä ja jatkumoa mahdollista jäljittää tämän päivän kulttuuridiskursseista – siitäkkin huolimatta, että käsitteet ”postmoderni” ja ”postmodernismi” eivät ole enää lainkaan niin yleisessä käytössä kuin 1980- ja 1990-luvuilla? Kuinka haastateltavat kokevat ja sanoittavat omaa osallisuuttansa monen vuosikymmenen takaisin tapahtumiin?

Haastateltavista aistittava into osoittaa, että postmoderni puhututtaa edelleen. Suhtautuminen kulttuurimurrokseen ja niiden vaikutuksiin vaihtelee nostalgisesta lempeydestä pettymykseen ja hämmennykseen, ja niiden kaikkien sekoittumiseen. Monille postmodernin käsitteellä on taaksepäin katsova merkitys, jolla luonnehditaan erästä intellektuaalisen historian vaihetta. Joillekin postmodernikeskustelut olivat vanhojen keskustelujen jatkamista uusilla kerroksilla, kun taas toisille ne merkitsivät yritystä vaikuttaa vallitseviin olosuhteisiin. Tulkitsen jokaisen haastateltavistani kuitenkin ajattelevan, että kulttuurimurroksella oli vaikutuksia, jotka ilmenivät eri tahtiin eri alueilla. Haastateltavat näkevät postmodernikeskustelujen jälkiä sekä tieteellisen diskurssin tasolla että yleisemminkin keskustelukulttuurin muutoksissa.

Millaisia mielikuvia 1980-luvun postmodernikeskusteluihin sitten liitetään? Monet yhdistävät edelleen tietynlaisen pettymyksen ja hämmennyksen siihen tapaan, jolla postmoderniin ja postmodernismiin suhtauduttiin 1980-luvulla tai myöhemmin. Tuija Pulkkinen, joka esitelmöi postmodernista käänteestä aktiivisesti vuosina 1982–1989, muistaa olleensa pettynyt kulttuurimurroksen vaisuksi jääneeseen vaikutukseen akateemisella kentällä:

Enemmän hegemonisessa asemassa erilaiset perustaa hakevat ajattelut ovat kuin postmodernit. Ne ei voittaneet missään vaiheessa. Oli semmoinen momentti, semmoinen aika, jolloin ne oli mahdollisuutena esillä enemmän, mut se vastustus oli valtavan kiihkeää. [–] Siihen liittyi semmoinen iso joku kulttuurimurroksen ajatus, intensiivinen jakso, jossa tuntui itseltä myöskin, että muuttaa jotain, jotakin on yleisesti tapahtumassa. Kyllä mä olin sitten pettynyt siihen, miten suppealle määrälle se näkyi loppujen lopuksi. Että oliko se sittenkin omaa näköharhaa enemmänkin. Jotenkin mä ajattelin, että vähän enemmän kulttuurisesti muuttuisi asiat – että ei olisi niin vakavaa.²⁸³

Tuija Pulkkinen mielestä 1900-luvun viimeisistä vuosikymmenistä erottuu ilmiönä ”postmoderni momentti”, jossa postmodernit intellektuellit ja ajattelutavat herättivät kiinnostusta ja jopa saavuttivat menestystä ympäri maailmaa, erityisesti englanninkielisessä

²⁸³ Tuija Pulkkinen haastattelu 10.8.2023. Tuija Pulkkinen puhui paitsi ”postmodernista asenteesta” myös ”postmodernista tunnelmasta”. Tunnelmaan kuului siirtyminen vakavuudesta keveyteen ja vahvan pohjan tavoittelun luopumisesta kerroksista iloittamiseen.

maailmassa. Postmoderni asenne tai ajattelutapa ei kuitenkaan noussut hegemoniseen asemaan missään. Pulkkinen mukaan postmoderni ajattelu vaati sellaisia ”rohkeita hyppyjä”, jotka olivat ristiriidassa ihmisten kaipaaman varmuuden ja perustan kanssa. Merkittävin muutos näkyi kuitenkin siinä, että marxilaisuus vaiettiin – kukaan ei ollut enää halukas julistautumaan marxilaiseksi. Entisten marxilaisten taustavaikutteet olivat kuitenkin Pulkkinen mielestä usein nähtävissä pikkuisen ”pintaa raaputtamalla”, ja suomalainen intellektuaalinen maailma pysyi yleisemminkin hyvin perustahakuisena.²⁸⁴

Kirjallisuuden postmodernismikeskusteluun osallistunut Markku Eskelinen sanoo kasvattaneensa itsensä ulos postmodernismista noin vuonna 1989. Eskelinen kuvailee, että ne, jotka jäivät jankuttamaan postmodernismista tai dekonstruktioista läpi 1990-luvun, eivät päässeet lopulta mihinkään: ”Kaikki, jotka ovat jotenkin selvinneet tästä, ovat oikeastaan saaneet oppituolinsa muualta ja jääneet sinne.” Postmodernismikeskustelu tyrehtyi ennen kuin se kunnolla alkoikaan ja osittain tämän taustalla oli todennäköisesti suomenkielisten postmodernististen teosten heikko saatavuus. Käännökset, jotka olisivat Eskelisen mukaan voineet ylläpitää kiinnostusta jälkistrukturalismiin kirjallisuusteoriassa tai -tutkimuksessa, tulivat vuosien viiveellä, mikä ”tappoi sen orastavan kiinnostuksen”.²⁸⁵ Tämä johti postmodernismikeskustelun vinoutumiseen:

Oli ihan turha selittää jollain teoriatasolla ihmisille, että postmodernismi on tätä näin eikä jotain muuta, koska ei ollut mitään esimerkkejä. Jos jotain Pynchonin tai Carlos Fuentesin teoksia olisi käännetty, niin olis voinut sanoa, että okei lukekaa tämä ja muodostakaa käsitys tämän perusteella.²⁸⁶

Vaikka postmodernistista fiktiota ei vielä käännetty, 1990-luvun alku merkitsi mannermaisen filosofian kannalta myönteistä kehitystä. Tästä hyvänä esimerkkinä oli Gaudeamuksen vuonna 1991 aloittama kirjasarja *Eurooppalaisia ajattelijoita*, jonka suunnittelu- ja kääntämistyössä olivat mukana myös sisarukset Hannu, Pia ja Kaisa Sivenius. Hannu Sivenius ja Jussi Vähämäki tapasivat Gaudeamuksen silloisen kustannuspäällikön Jyrki Laineen aloitteesta Vanhan Kuppilassa keskustellakseen kirjasarjasta, jossa uusien

²⁸⁴ Tuija Pulkkinen haastattelu 10.8.2023.

²⁸⁵ Eskelinen kuvailee lyhytaikaista nousukautta (1985–1992) suomalaisen myöhäis- ja postmodernismin ensimmäiseksi aalloksi, jonka nopea päättyminen merkitsi kirjallisuushistoriallisesti katkosta perinteiden välittymisessä. Eskelinen 2016, 505–507.

²⁸⁶ Eskelinen tarjoaa esimerkiksi Thomas Pynchonin postmodernistisen *Gravity's Rainbow'n* (1973), josta hän keskusteli vuonna 1988 Tammen Keltaisen kirjaston perustajan ja kustantajan Jarl Hellemanin kanssa. Hellemanin mukaan teos oli liian vaikea, eikä kukaan ostaisi sitä. Teos-kustantamo julkaisi Juhani Lindholmin suomennoksen *Painovoiman sateenkaari* vasta vuonna 2014. Markku Eskelisen haastattelu 29.6.2023; Eskelinen 2016, 505–507.

eurooppalaisten intellektuellien – ei siis ainoastaan ranskalaisten – teoksia käännettäisiin suomeksi. Pia ja Hannu Sivenius uskovat sarjalla olleen vaikutusta: *Eurooppalaisia ajattelijoita* täydensi sitä suomennosten katvealuetta, joka mannermaisen filosofian ja jälkistrukturalismia edustavien ajattelijoiden kohdalla Suomessa vallitsi.²⁸⁷

Pettymys asioiden muuttumattomuuteen ei siis ole koko totuus vaan haastateltavat näkevät postmodernikeskusteluiden ja 1980-luvun kulttuurimurroksen jatkumon selvänä vielä tänäkin päivänä. Rahkonen katsoo vaikutuksen olleen erityisen selvää kulttuuritutkimuksessa kuten kirjallisuudentutkimuksen ja sukupuolentutkimuksen kentillä. Rahkonen korostaa aikakauden klassikoiden merkitystä, ”jos postmodernia ei mainita”: Deleuzen ja Guattarin *Anti-Oidipuksen* vuonna 2022 julkaistu uusien painos viimeisin osoitus jälkistrukturalististen ajattelijoiden kauaskantoisesta ajankohtaisuudesta.²⁸⁸ Myös Tuomas Nevanlinnan mielestä postmodernin sateenvarjon alle niputettujen intellektuellien perintö näkyy klassikkoteosten vaikutuksessa:

Akateemisella tasolla monet näistä ajatteliijoista, jotka silloin esitettiin tässä samassa nipussa, on saanut erikseen tietynlaisen modernin klassikon leiman omalla väljällä tieteenalallaan, joko filosofiassa tai yhteiskuntatutkimuksessa tai historian tutkimuksessa. Kyllä sillä tällaista perintöä on – se on vaan irronnut siitä, karannut sateenvarjon alta maailmalle. [–] Osittain korvautunut, osittain hajonnut.²⁸⁹

Tämä sateenvarjon alta karkaaminen – postmodernin käsitteiden korvautuminen ja hajoaminen jollain vaihtoehdoilla – on yksi tulkinta, jonka haastattelemi henkilöt jakavat hyvinkin laajasti. Keijo Rahkonen puhui ”postmodernista vaiheesta” ikään kuin siirtymänä kohti uudenslaisilla tulokulmilla ja teorioilla harjoitettua kulttuurintutkimusta. Pia Sivenius puolestaan tarkastelee kehitystä asioiden monipuolistumisena ja huomauttaa, että samankaltaista käsitteiden muovautumista tapahtui esimerkiksi ”naistutkimuksen” käsitteelle, jonka rinnalle nousi sukupuolentutkimusta ja queer-teoriaa:

Naistutkimuksen puolellahan nousi 90-luvun alussa heti tämä queer-tutkimus. Tai siis Amerikassa toki jo vähän aikaisemmin, mutta meille pitkältikin vasta 90-luvulla. [–] Jos aattelee naistutkimuksenkin vähentymistä – sekin on vähentynyt sillä nimikkeellä

²⁸⁷ Jyrki Laine uskoi, että intellektuellien esittelyt tulisivat näkyvämmäksi kirjasarjan muodossa. Hän pohdiskeli myös yhdysvaltalaisien ajattelijoiden sisällyttämistä, mutta Sivenius ja Vähämäki vastustivat ajatusta. Sarjassa käännettiin vuosina 1991–1998 teoksia muiden muassa Baudrillardilta, Kristevalta, Deleuzelta, Barthesilta, Habermasilta, Bataillelta, Irigaraylta ja Foucault’lta. Hannu Sivenius & Pia Sivenius haastattelu 21.9.2023. Monet haastateltavat nostivat esiin kirjasarjan merkityksen.

²⁸⁸ Keijo Rahkosen haastattelu 13.9.2023. Tapani Kilpeläinen suomensi *Anti-Oidipuksen* osana Tutkijaliiton Paradeigma-sarjaa vuonna 2007. Uusin painos julkaistiin *Anti-Oidipuksen* 50-vuotisjuhlan kunniaksi 15.8.2022.

²⁸⁹ Tuomas Nevanlinnan haastattelu 7.6.2023.

tapahtuva – niin se on sukupuolentutkimusta, tai siitä suuri osa on tätä queerin alle haluttua tai laitettua. Asiat vaan menee eteenpäin ja monipuolistuu ja just sen takia ne kattokäsitteet on aina niin hankalia.²⁹⁰

Tuija Pulkkinen mielestä postmodernin aikaansaama vaikutus ilmenee konkreettisimmillaan asenneilmapiirin vapautumisessa juuri sukupuoleen ja seksuaalisuuteen liittyvissä kysymyksissä. Pulkkinen puhuu jopa ”postmodernista käänteestä sukupuoleessa”:

Siinä vaiheessa vielä, kun mä tulin -94 takaisin Suomeen, niin Suomi oli vielä hirveen konservatiivinen maa sukupuoleen ja seksuaalisuuteen liittyvissä asioissa. Siinä on nähnyt valtavan muutoksen. [–] Siihen on vaikuttanut se ajattelutapa, mutta eihän sitä usein ole postmodernin nimissä tehty. Sitä sanaa ei ole kauheasti käytetty, mutta mun analyysissä se on nimenomaan tätä perustahakuisuutta karttavaa filosofista ajattelua, jolla on ollut valtava merkitys myös sen sukupuolen ajatuksen irrottamisesta kaikista välttämättömyyksistä, jotka siihen liittyi aikaisemmin.²⁹¹

Sukupuolen postmodernin käänteen yksi tärkeimpiä teoreetikoita oli yhdysvaltalainen filosofi Judith Butler. Pulkkinen ja Sarah Greenin mukaan Butler muutti peruuttamattomasti akateemisen feminismin kenttää ja toi sukupuolikeskusteluun perustaa hakemattoman ranskalaisen postmodernin ajattelun. Butlerin teorioiden vaikutuksesta tutkimusintressit alkoivat kääntymään sukupuolen performatiiviseen ja itseään uusintavaan luonteeseen, mikä taas teki tilaa gender-ajattelulle ja queer-teorialle – liikkuvammalle sukupuolittavan binäärilogiikan ulkopuoliselle käsitykselle siitä, mitä sukupuolen ajatellaan olevan ja miten se rakentuu.²⁹² Butlerin jälkistrukturalistiseen jatkumoon sijoittuvat teoriat saivat vaikutteita esimerkiksi Foucault’lta, Derridalta ja psykoanalyysista ja hänen tärkein teoksensa *Gender Trouble. Feminism, and the Subversion of Identity* (1990) on yksi nykyfeminismin merkittäviä klassikoita.²⁹³

Postmodernin käsitteen hiipumisen myötä jää siis tulkinnanvaraiseksi osoittaa se, mistä ja missä määrin postmodernin ”hajonnutta”, ”karannutta” tai ”monipuolistunutta” perintöä on löydettävissä mistäkin. Käsittehistorioitsija Ilkka Kärriylän mukaan tietyn sanan katoaminen tai harvinaistuminen ei tarkoita sitä, etteivätkö keskustelut samoista käsitteistä voisi vielä jatkua eri sanastoilla. Johtolankojen löytäminen tapahtuu kartoittamalla keskusteluun läheisesti

²⁹⁰ Pia Siveniuksen haastattelu 21.9.2023.

²⁹¹ Pulkkinen kertoo, että esimerkiksi Seta ry ja Transtukipiste halusivat kuulla Judith Butlerin ajatuksista 1990-luvun puolella. Pulkkinen esitelmöi gender-ajattelusta eri tahojen tilaisuuksissa hyvin aktiivisesti. Tuija Pulkkinen haastattelu 10.8.2023.

²⁹² Green & Pulkkinen 2023, 194–196; Tuija Pulkkinen haastattelu 10.8.2023.

²⁹³ Tuija Pulkkinen ja Leena-Maija Rossin suomennos *Hankala sukupuoli. Feminismi ja identiteetin kumous* julkaistiin Gaudeamuksen kautta vuonna 2006.

liittyneiden sanojen, eli rinnakkaiskäsitteiden, käyttötapojen kehitystä semanttisilla kentillä.²⁹⁴ Näin ajatellen postmodernikeskustelut eivät vaienneet käsitteen käytön vähetessä, vaan niille ominaisia sisältöjä löytyy myös nykypäivän kulttuuridiskurssista – esimerkiksi jälkistrukturalistisina ja postmoderneina pidettyjen intellektuellien käsitteiden, teorioiden ja niiden sovellutuksien esiintymisen kautta.

Kimmo Sarje ajattelee, että esimerkiksi postmodernin ajattelun vaalima moniarvoisuus on helposti löydettävissä tämän päivän kulttuurikeskustelun käsitteistöä. Sarje kommentoi Esa Itkosen vihamielisiä luonnehdintoja ”muotifilosofiasta” ja ”nuorten city-kulttuurista”:

Olihan se enemmän nuorten juttu – ja toki myös city-kulttuuria ja muotifilosofiaa – mutta oli se myös enemmän kuin näitä. Se oli uuden sukupolven maailmankatsomusta! Eikä sen vaikutus ole vielääkään lakannut, vaan siitä on tullut *mainstreamia*. Postmoderni on omaksuttu itsestäänselvytenä nykyään. Merkittävä osa postmoderneista ideoista, jotka lähtevät juurikin tästä moniarvoisuudesta, on omaksuttu osaksi nykyistä valtaideologiaa. Ja useimpien näiden ”aikalaisten” käyttämät käsitteet ovat osa nykyaikaista jargonia.²⁹⁵

Sarje tulkitsee postmodernilla ”jargonilla” olleen suurta vaikutusta tämän päivän keskustelukulttuurin muotoutumisessa. Tulkinta on mielestäni perusteltu, vaikka samaan aikaan tapahtui paljon muutakin. Murros tapahtui käsi kädessä 1980-luvulla alkaneen ilmapiirin vapautumisen kanssa, jolloin myös marxilaiset havahtuivat uudelleenkalibroinnin tarpeeseen: luokkapyramidit ja -diskurssit muuttivat muotoaan kohti identiteettipoliittista fragmentaatiota, jossa sortajien ja sorrettujen suhde määriteltiin uudelleen jälkiteolliseen yhteiskuntaan sopivammaksi. Yhdenvertaisuuskysymyksiä tarkasteltiin henkilön etuoikeuksia risteävästi määrittävien piirteiden, kuten rodun, sukupuolen, seksuaalisuuden ja monen muun, kautta.²⁹⁶ Perinteinen punalippua heiluttava proletariaatin vanhan koulukunnan marxilainen ei saanut enää taakseen yhtä suuria joukkoja kuin diversiteetistä, inklusiivisuudesta, intersektionaalisesta feminismistä tai antifasismista puhuva sosiaalisen oikeudenmukaisuuden aktivisti. Huomio kohdistui rakenteisiin, myös tiedostamattomiin.²⁹⁷

²⁹⁴ Ilkka Kärrylä puhuu semanttisten kenttien selvittämisen tärkeydestä. Semanttiseen kenttään kuuluu synonyymien, vastakäsitteiden ja rinnakkaiskäsitteiden kartoitus. Käsitteet eivät ole myöskään neutraaleja, vaan käsitteiden määrittely on tärkeä osa yhteiskunnallista kamppailua. Käsitteiden muuttumiseen tai muuttamiseen voi liittyä sekä henkilökohtainen (esimerkiksi yksilön intention liittyvä) että laajempi yhteiskunnallinen ulottuvuus (aatteiden tai uskomusjärjestelmien muutokset). Kärrylä 2022, 112–113, 119–121.

²⁹⁵ Kimmo Sarjen haastattelu 8.10.2021.

²⁹⁶ Laclau & Mouffe 1981, 17–22.

²⁹⁷ Kimberlé Crenshaw on yhdysvaltalainen filosofi ja kriittisen rotuteorian tutkija, joka teki tunnetuksi mm. intersektionaalisuuden käsitteen. Crenshaw'n mukaan identiteetin risteävät ominaisuudet määrittivät yksilön etuoikeuksia. Tulokulma mahdollisti sortomekanismien havaitsemisen esimerkiksi rodun ja sukupuolen

Identiteettipoliittiset kysymykset ovat läsnä myös tämän päivän suomalaisessa kulttuurikeskustelussa ja keskustelukulttuurissa. Vaikka moninaisuuteen kannustetaan, osa haastateltavista näkee nykyhetkessä paluuta tietynlaiseen ehdottomuuteen, joka on verrattavissa 1970-luvun taistolaisuuden henkeen. Kimmo Sarjen mielestä esimerkiksi nykyfeminismin piirissä on ”ankaran dogmaattisia” poissulkevia suuntauksia: ”Toki pisteinä ne lisäävät pluralismia, mutta kyllä niissä on myös totalitaarinen elementti, joka on tuntunut välillä vähän pelottavalta.”²⁹⁸ Myös Heikki Hellman pohtii marxilaisuutta, postmodernin vaikutusta ja nykyhetkeä:

70-luvulla se näkyi marxilaisuuden kautta: voimakas ajatus siitä, että on olemassa oikeita asioita ja oikeita näkemyksiä ja edistytään ja mennään tiettyyn suuntaan. Tämän postmodernin ajattelun kautta kyseenalaistu tämmöinen valistuksen ihanne, ja jollain lailla tämä kyseenalaistus jatkuu yhä. Mutta nythän on palattu taas sellaiseen, että halutaan ehdottomia totuuksia ja on olemassa vain oikeita ja vääriä valintoja. Kun oli äsken puhetta siitä intersektionaalisesta feminismistä, niin sitäkin voidaan miettiä, että kumpaa se nyt on. Onko se ehdottomuuden vai suhteellisuuden asialla?²⁹⁹

Postmodernia ajattelua on toisinaan syytetty nyky-yhteiskuntien polarisoitumiskehityksestä. Identiteettidiskurssien kriitikot niin vasemmalla kuin oikeallakin arvostelevat niin kutsuttua *woke*-kulttuuria, jonka he yhdistävät postmodernismin ja jälkistrukturalismin jatkumoon. Susan Neiman esimerkiksi kirjoittaa *woke*-vasemmistosta, joka ei ymmärrä foucault’laisen teoreettisen painolastin estävän heidän toimintaansa sosiaalisen oikeudenmukaisuuden puolesta.³⁰⁰ *Cynical Theories* (2020) -kirjassa Helen Pluckrose ja James Lindsay puolestaan ovat huolissaan aktivistitutkijoiden ”sovelletusta postmodernismista”, joka tarkastelee vähemmistökysymyksiä uhrinarraation kautta ja voi pahimmillaan johtaa esimerkiksi ilmaisunvapauden kapenemiseen.³⁰¹ Postmodernin käsitteellä on monille negatiivinen ja

risteyskohdassa: naisilla oli miehiä alisteisempi asema, mutta mustien naisten asema oli vielä valkoisia naisia heikompi. Crenshaw 1989, 139–167.

²⁹⁸ Kimmo Sarjen haastattelu 8.10.2021.

²⁹⁹ Heikki Hellmanin haastattelu 4.10.2021.

³⁰⁰ Vasemmistolaiseksi profiloituvan yhdysvaltalaisen filosofin Neimanin mukaan *woke*-ajattelu on hyvistä tavoitteistaan huolimatta valunut kauas perinteisestä vasemmistosta. Tähän on johtanut erityisesti kolme seikkaa: universalismin hylkääminen, vallan ylikorostaminen ja edistysuskon kadottaminen. Neiman kutsui Michel Foucault’ta *woke*-vasemmiston ”kummisedäksi.” Neiman 2023, 92–126, 140–143.

³⁰¹ Lindsay ja Pluckrose kirjoittavat, että sovelletun postmodernismin (*applied postmodernism*) intellektuellit hyödynsivät ranskalaisten esikuviensa ajatuksia rakentaen teorioista poliittisempia ja käytännöllisempiä. Lindsay ja Pluckrose näkevät, että ”kyyniset teorit” eivät paranna vähemmistöjen asemaa vaan johtavat yliopistojen politisoitumiseen ja yhteiskunnalliseen eripuraan. Lindsay & Pluckrose 2020, 11–20, 45–66.

poliittisesti latautunut konnotaatio – esimerkiksi Donald Trumpia ja ”totuuden jälkeistä aikaa” on pidetty postmodernina ilmiönä.³⁰²

Postmodernin murroksen vaikutuksia tieteelliseen diskurssiin voi löytää esimerkiksi yhteiskuntatieteiden ja humanististen tieteiden teoreettisista viitekehyksistä ja metodologioista. Osana lingvistisen käänteen jatkumoa kielen ja kulttuurin itseään tuottava luonne korostui, ja konstrukttiivinen tiedonkäsitys sai laajenevaa kannatusta. Representaation ja diskursiivisuuden merkitys kasvoi, kun subjektiivisuus nousi objektiivisuuden rinnalle, samoin vähemmistöt enemmistöjen. Sattuman, epäjärjestyksen ja tiedostamattoman korostamisella haastettiin dialektiikkaa sekä käsitystä tieteen tai historian kehityksestä teleologisesti eteenpäin vyöryvänä edistyksen prosessina. Analyyttisen filosofian valta-asema ei horjunut, mutta mannermaisen filosofian vaikutus on tullut näkyvämmäksi monilla tieteenaloilla.

Kriittisen teorian hengessä oli yleisempää, että tieteentekemisen lähtöasetelmiin liitettiin pyrkimykset yhteiskunnan korjaamiseen pehmeillä keinoilla ja sisältä käsin – tai kuten Michel Foucault asian ilmaisi: ”strategisella tiedolla”.³⁰³ Habermas voisi tässä yhteydessä puhua emansipatorisesta tiedonintressistä.³⁰⁴ Kriittisen metodologian työvälineet mahdollistivat kulttuurintutkimukselle uudenlaisia väyliä poliittisten, sosiaalisten, psykologisten ja viestinnällisten rakenteiden kyseenalaistamiseen ja dekonstruoimiseen. Yhdysvalloissa 1970–1990-luvuilla syntyneet tutkimussuuntaukset kuten postkolonialismi, kriittinen rotuteoria, queer-teoria ja intersektionaalisuus ovat kiinteä osa myös tämän päivän suomalaista akateemisesta keskustelua.

Vaikka haastatteleman henkilöt näkevät postmodernikeskustelujen vaikuttaneen aikaamme, kukaan heistä ei tulkitse nykyhetkeä modernin jälkeiseksi tai kokonaisvaltaisen postmoderniksi – miten kukakin sen tahoillaan määritteleekään.³⁰⁵ Esimerkiksi humanistisissa

³⁰² Esimerkiksi Michiko Kakutanin kirjassa *The Death of Truth: Notes on Falsehood in the Age of Trump* (2018).

³⁰³ Pasi Falk, *Aikalaisia 1: Michel Foucault – Kyseenalaistamisen mestari.*, HS 9.11.1985.

³⁰⁴ Habermas jakoi tieteen tekemisen objektiivisuutta rajoittavat inhimilliset lähtökohdat tiedonintressien pohjalta: tekninen, praktinen ja emansipatorinen tiedonintressi. Kriittinen emansipatorinen tutkimus pitää sisällään pyrkimyksen muutokseen: tieteellä tai teoretisoinnilla halutaan vaikuttaa ja parantaa maailmaa. Habermas 1976, 130.

³⁰⁵ Markku Eskelinen on tässä suhteessa omassa luokassaan. Eskelinen kirjoitti *Helsingin Sanomiin* maaliskuussa 1999: ”On tärkeää ymmärtää, ettei postmodernilla ja postmodernismilla ole juuri mitään tekemistä toistensa kanssa. Ajatus postmodernista yhteiskunnasta, ajasta tai aikakaudesta on juuri sellaista retoriikkaa, jota lähes kaikki postmodernistiset teoriat opettivat meitä epäilemään, riitauttamaan ja dekonstruoimaan”. Markku Eskelinen, *Ennen ja jälkeen postmodernismin*, HS 28.3.1999.

tieteissä on jo menty eteenpäin: posthumanismin ja uusmaterialismin kaltaiset 2000-luvun suuntauksat ovat kyseenalaistaneet antroposentrisyyden ja ihmisen ylivertaisuuden kaiken ei-inhimillisen ja -organisen rinnalla.³⁰⁶ Kynnikoille saattaa syntyä kiusaus huomauttaa kiihtyvästä simulaatiosta, kun tekoölyn kaltaiset keksinnöt kiinnittävät ihmisiä näyttöjen äärelle samalla kun mielenterveysongelmat ovat räjähtämässä käsiin. Mutta modernin rakenteet ovat ja pysyvät – samoin edistysuskoiset ”suuret kertomukset” kuten nationalismi, uskonnot ja talousjärjestelmät.

Postmodernikeskustelut toimivat erinomaisena linssinä 1980-luvun intellektuaalisen ilmapiiirin kulttuurihistorialliseen tarkasteluun – mutta myös nykyhetken ymmärtämiseen. Postmodernikeskustelut vauhdittivat ranskalaisen nykyajattelun, mannermaisen filosofian ja jälkistrukturalismin rantautumista peruuttamattomaksi osaksi suomalaista akateemista ja intellektuaalista ympäristöä ja itseymmärrystä. Yhteiskuntamme ei lopulta astunut postmoderniin aikaan tai tilaan, mutta imaisi tehokkaasti osan postmodernista diskurssista itseensä. Lainaan vielä kerran Kimmo Sarjea, joka otti suurella riemulla vastaan postmodernin tarjoaman moniarvoisuuden ja modernin rökityksen: ”Modernin ja postmodernin rinnakkaiselo on tullut rauhanomaisemmaksi, molemmat sietävät toisiaan. Se minusta kuvaa tätä tämän päivän yleistä kulttuurimaailmankatsomusta.”³⁰⁷

³⁰⁶ Ks. Nivala 2022, 453–467. Ks. myös: Karolina Lummaa & Lea Rojola. Johdanto: Mitä posthumanismi on? Teoksessa *Posthumanismi* (2022).

³⁰⁷ Kimmo Sarjen haastattelu 8.10.2021.

5 Lopuksi

Suomalaiseen kulttuurikeskusteluun saapui 1980-luvulla uudenlaisia ajatusrakennelmia ja teorioita, joita lähestyttiin jälkistrukturalismin, postmodernin ja postmodernismin käsitteillä. Keskusteluille oli yhteistä kiinnostus uusiin kriittisiin pidettyihin ranskalaisiin intellektuelleihin, joiden ajatukset herättivät huomiota erityisesti yhteiskuntatieteissä, humanistisissa tieteissä ja filosofiassa. Tässä aikalaiskokemuksia kartoittavassa muistitietohistoriallisessa tutkielmassa kulttuurimurrosta käsitellään ”postmodernikeskustelujen” sateenvarjokäsitteen kautta. Keskustelut heijastelevat isompaa kuvaa 1980-luvun kulttuurillisesti, intellektuaalisesti ja poliittisesti vapautuneemmasta ilmapiiristä.

Tein tutkielmaani varten haastatteluja, joissa haastattelin postmodernikeskusteluihin osallistuneita henkilöitä. Monet haastateltavat käsittävät postmodernikeskustelut intellektuaaliseksi vaiheeksi tai momentiksi, jolle oli ominaista virittyminen uudenlaisiin kulttuuria ja yhteiskuntaa koskeviin näkökulmiin. Ilmapiiriä kuvailtiin postmoderniksi asenteeksi ja tunnelmaksi – osalla jopa intellektuaaliseksi päivittämiseksi, jossa aiemmat itsestäänselvyydet kohtasivat uudenlaista kyseenalaistavaa kritiikkiä. Muistoja ja kokemuksia peilattiin usein 1970-luvun poliittista ilmapiiriä vasten. Postmodernikeskustelut tarjosivatkin esimerkiksi monille entisille marxilaisille uloskäynnin riittämättömäksi osoittautuneesta marxilaisesta teoreettisesta kehikosta.

Tämän tutkielman haasteeksi osoittautui tasapainoilu erilaisten alakohtaisten käsitelmäritelmien välillä. Postmoderni ja postmodernismi olivat silloin ja ovat edelleen monitulkintaisia ilmiöitä, joita on merkityksellistetty monin eri tavoin. Jotkut haastateltavista pitivät sateenvarjokäsitteitä hatarasti määriteltyinä, haitallisina ja leimaavina. Minulta saatettiin tivata, miksi puhun postmodernikeskusteluista enkä esimerkiksi jälkistrukturalismista. Etäisyyden päästä tarkastelevalle historianutkijalle ajalliset ja temaattiset yhtäläisyydet kuitenkin riittävät – kunhan käsitteiden asiayhteys tuodaan esille. Eriävien käsitelmäritelmien osoittaminen myös alleviivaa avainsanojen monimerkityksellistä luonnetta ja palvelee tutkimuskysymysten tarkastelua.

Suomalaiset postmodernikeskustelut on mahdollista jakaa ainakin kolmeen kategoriaan: jälkistrukturalismikeskustelu, moderni/postmoderni-keskustelu ja postmodernismikeskustelu.

Ajallisesti ensimmäisenä alkoi 1970-luvun loppupuolella mannermaista kriittistä ajattelua esiin nostanut jälkistrukturalismikeskustelu, jota vielä tuolloin käytiin strukturalismin tai semiotiikan valossa. Myöhemmin käynnistyneet yhteiskuntatieteelliset moderni/postmoderni-keskustelut sekä taiteiden sisäiset postmodernismikeskustelut jatkoivat jälkistrukturalismin tulkintaa ja soveltamista alakohtaisissa yhteyksissään. Aikalaiset puhuivat esimerkiksi umpikujista, joita kulttuurin alat läpäisevä postmodernismi tuli haastamaan.

Postmodernikeskustelut tarjosivat monilla aloilla uuden kulttuurilliset ulottuvuudet huomioivan lähestymistavan, joka vastasi puhuttaviin kysymyksiin tieteellistä marxilaisuutta paremmin. Huomio ei ollut niinkään tuotantovälineissä tai pääomassa vaan laajemmin (tiedostamattomissa) rakenteissa, jotka tuottivat kunkin järjestelmän valtaryhmittymille olosuhteet vallan ylläpitämiseen. Samalla erilaiset rodun, sukupuolen, seksuaalisuuden ja ympäristönsuojelun kansalaisliikkeet ja järjestöt alkoivat nousta esiin poliittisen vaikuttamisen keinona. Poliittinen ja kulttuurinen diskurssi monipuolistui 1980-luvulla, jossa postmodernikeskustelut edustivat vain yhtä kovaäänistä mutta marginaalista segmenttiä.

Postmodernikeskustelut rantautuivat Suomeen monia muita länsimaita myöhemmin. Haastateltavat pohtivat tämän johtuvan esimerkiksi 1970-luvun poliittisesta ilmapiiristä, taistolaisuudesta, yhtenäiskulttuurista, heikosta ranskan tuntemuksesta sekä saksalaisen tradition ja analyttisen filosofian hallitsevasta asemasta. 1970-luvun jälkipuolella tunnettiin kriittisempää yliopistomarxilaisuutta ja semiotiikkaa, mutta strukturalismia ymmärsi vain harva. Postmodernin Suomeen saapumisen edellytyksenä olivat esimerkiksi Nordiska Sommaruniversitetin eli NSU:n järjestämät kesäleirit ja lukupiirit, joiden kautta kansainväliset vaikutteet hivuttautuivat myös suomalaisiin akateemisiin ympäristöihin. Tärkeässä osassa olivat myös Vastapainon ja Tutkijaliiton kaltaisten pienkustantamoiden aktivoituminen sekä yksittäisten henkilöiden ruohonjuuritason työ ranskalaisen nykyajattelun välittämisessä suomalaiselle yleisölle.

Tutkielmassa seurattiin postmodernista käytyjä keskusteluja suomalaisissa sanoma- ja aikakauslehdissä, mutta painotus oli *Helsingin Sanomien* ja tutkijaliittolaisen *Tiede & edistyksen* kirjoituksissa. *Helsingin Sanomien* ensimmäiset maininnat postmodernista sijoittuvat 1980-luvun alkupuoliskolle, jolloin käsite oli pääasiallisesti kansainvälistä keskustelua seuranneiden akateemisten piirien tietoisuudessa. Vuosikymmenen puolivälissä tapahtui selkeä muutos, jota voi tulkita nuorten akateemikkojen pyrkimykseksi murtautua

mediaan rakentamaan uudenlaista postmodernia kulttuuria. Vuosina 1985–1986 julkaistu *Aikalaisia*-sarja ajoittuu juuri tähän murrosvaiheeseen.

Aikalaisia-sarja oli työlleni tärkeä paitsi alkuperäislähteenä myös rajauksena ja metodologisena työkaluna. Yhdeksästä haastateltavastani viisi osallistui sarjan kirjoittamiseen ja kaksi oli mukana toimituksen puolella. *Aikalaisia*-sarjan ympärille rakentui myös tutkielman intellektuellihistoriallinen näkökulma, jossa tarkasteltiin sarjan syntymekanismeja sekä Helsinki-keskeisten akateemisten verkostojen ja lukupiirien kudelmaa. Sarja oli postmoderniaktivisti Kimmo Sarjen ja *Helsingin Sanomien* kulttuuritoimituksen varasesimiehen Heikki Hellmanin yhteinen projekti. Kirjoittajat olivat pääasiallisesti helsinkiläisiä sosiologeja, yhteiskuntatieteilijöitä ja filosofeja. Kaikki kirjoittajista eivät suhtautuneet postmoderniin kulttuurimurrokseen myötämielisesti.

Aikalaisia-sarjassa esiteltiin kolmesta 1900-luvulla vaikuttanutta intellektuellia, joiden joukossa oli myös ranskalaisia jälkistrukturalisteja ja postmodernisteja. Puolensivun laajuiset akateemissävyyiset kirjoitukset esittelivät ”aikalaisten” pääteoksia ja -teorioita sekä syventyivät jälkistrukturalismin ja postmodernin kysymyksiin yhteiskuntatieteellisestä ja tekstiteoreettisesta näkökulmasta. Sarja painottui temaattisesti moderni/postmoderni-dikotomiaa käsittelevään yhteiskuntatieteelliseen keskusteluun, eikä esimerkiksi taiteiden tai arkkitehtuurin postmodernismi saanut huomiota juuri lainkaan.

Nimi *Aikalaisia* kertoi aikalaisdiagnoosin tarpeesta ja edusti pyrkimystä nykyhetken ymmärtämiseen. Sarjan rakentama kuva jälkiteollisen läntisen yhteiskunnan tilasta, modernin dekadenssista ja alati kiihtyvistä simulaatiosta oli nietzscheläisen synkkä ja lohduton. Jälkistrukturalistiset ajattelijat kuvattiin pomminheittäjinä ja hajottajina, joiden tuottaman strategisen tiedon tarkoituksena oli purkaa ja dekonstruoida läntisten yhteiskuntien perustuksia psykoterapiasta historiaan ja filosofiaa tieteeseen. Marxilaisuuden läsnäolon saattoi löytää esimerkiksi kirjoitusten antikapitalismista ja vastarintaa korostavasta retoriikasta.

Aikalaisia-sarjan kirjoittajat eivät olleet asemiltaan, koulutustaustoiltaan tai iältään yhtenäinen ja samanmielinen joukko. Helsingin yliopiston sosiologian laitoksella Franzénialla vaikuttaneet henkilöt muodostivat oman keskittymänsä, jota haastateltavat kutsuivat esimerkiksi ”Franzénian piiriksi”. Toinen tärkeä ryhmittymä oli filosofiaorientoitunut

”Siveniuksen jengi”. Aikakauden intellektuaaliseen ilmapiiriin kuului aktiivinen osallistuminen erilaisiin lukupiireihin, joihin osallistuttiin myös risteävästi ja lomittain eri tieteenaloja ylittäen. Joillekin henkilöille muodostui siltoja rakentava ja verkostoja yhdistävä rooli. Lukupiirien virallisten osuuksien jälkeiset keskustelut jatkuivat usein pitkälle yöhön viinilasin tai tuopin äärellä.

Tärkeitä kirjajulkaisuja vuosikymmenen puolivälin murrosvaiheessa olivat esimerkiksi Kimmo Sarjen toimittama *Postkulttuuri* (1984), Esa Sirosen ja Jussi Kotkavirran toimittama antologia *Moderni/postmoderni* (1986) sekä Markku Eskelisen ja Jyrki Lehtolan *Jälkisanat* (1987). Jokaisella niistä oli omassa vaikutuspiirissään keskustelua ja huomiota herättävä vaikutus. Murroksen loppuvaiheessa oli jo kuitenkin alkanut kehitys kohti postmodernikeskustelujen medioitumista, ja käsitteistö sulautui nopeasti osaksi lehdistön arkista kulttuuridiskurssia. Postmodernista tuli ”muotisana” ja ”muotifilosofia”, jota *Turun Sanomissa* kuvattiin jopa 1980-luvun avainsanaksi. Yksi näkökulma onkin, että postmodernikeskustelut tulivat Suomeen osin journalistisesti.

Haastateltavat puhuivat käsitteiden banalisoitumisesta, popularisoitumisesta ja kaupallistumisesta – jopa ”puoliälyllisestä viihteestä”. Käsitteet karkasivat sateenvarjon alta maailmalle, ja markkinoinnissa postmoderni ja postmodernismi tyypistettiin usein uuden synonyymiksi. Syntyi kokemus kliseestä ja merkityskadosta. Postmodernista tuli ”olkiukkomainen vastustaja”, vitsailun kohde ja leimakirves, jolla pyrittiin mustamaalaamaan mannermaista filosofiaa ja ranskalaista nykyajattelua. Haastateltavat puhuivat usein jopa ”antipostmodernisteista”. Voimakkain kritiikki tuli analyttisen filosofian ja marxilaistaustaisten henkilöiden suunnalta: perustahakuisuudesta luopuvaa postmodernia ajattelua syytettiin relativismista, nihilismistä ja irrationalismista.

Haastateltavat aikalaiset merkityksellistävät 1980-luvun postmodernikeskusteluja hyvin erilaisilla tavoilla. Osalle kyseessä oli vanhojen keskustelujen jatkamista uusilla käsitteillä ja ajankohtaisilla kysymyksillä. He pitäytyivät esimerkiksi kriittisessä frankfurtalaisessa ajattelussaan, eivätkä kokeneet tarvetta astua ”postmodernistien” joukkoon. Toiset olivat kiinnostuneita ennen kaikkea mannermaisesta filosofian, jälkistrukturalismin ja dekonstruktion esiinmarssista. Myös heille postmoderni tai postmodernismi saattoi edustaa enemmän sivujuonetta ja kuriositeettia. Kolmantena olivat he, joita kuvataan postmoderniaktivisteina

tai postmodernisteina. Osalle heistä kyseessä oli nuoruuden intellektuaalinen vaihe, mutta toiset ajattelevat postmodernin ajattelun kestäneen aikaa ja olevan edelleen käyttökelpoinen.

Haastatteluiden pohjalta pidän selvänä, ettei aikalaisten kiinnostus postmodernikeskusteluja kohtaan ole vuosikymmenten aikana laantunut. He myös havaitsevat keskustelujen vaikutusta vielä nykyhetkessäkin. Esimerkiksi mannermaisen ajattelun merkitys humanistisissa tieteissä ja kulttuurintutkimuksessa on kasvanut ja aikakauden intellektuellien teoksia suomennetaan vuosikymmenten jälkeinkin. Postmoderni käänne sukupuolella puolestaan on tarkoittanut sukupuolikäsityksien ja sukupuolentutkimuksen teorioiden muovautumista kohti perustaa hakematonta suuntaa. Jotkut tulkitsivat postmodernin ajattelun levinneen poliittisen kulttuuridiskurssin valtavirtaan. Puheet moninaisuudesta, diversiteetistä ja inklusiivisuudesta ovat arkipäivää, ja ihmisiä haastetaan tunnistamaan ennakkokäsityksiään ja syitä niiden taustalla.

Postmodernin käsitteistöllä merkityksellistetään mennyttä aikaa – jotain taakse jäänyttä, johon sekoittuu paitsi lämmintä nostalgiaa ja huumoria myös pettymystä ja hämmennystä. Monille aikalaisista keskustelut heijastelevat nuoren aikuisen itseään ja ympäröivää maailmaa tutkiskelevaa vaihetta, jonka aikana intellektuaalinen ilmapiiri väreili aikaisemmin tuntemattomia mahdollisuuksia. Postmodernikeskustelut toimivatkin erinomaisena linssinä 1980-luvun kulttuurimurrosten muistitieto- ja käsitehistoriaa yhdistävään kulttuurihistorialliseen tarkasteluun. Uskon, että samainen linssi auttaa meitä ymmärtämään paremmin myös nykyhetkeä, sillä postmodernikeskustelujen vaikutukset ja jäljet ovat kauaskantoisempia kuin monet ymmärtävätkään.

Lähteet

ALKUPERÄISLÄHTEET

Aikalaisia-sarja:

Jokaisen artikkelin päätteeksi tuli kirjoittajien lyhyet esittelyt. Lisään kuvaukset kursiivilla.

Pasi Falk: Aikalaisia 1. Michel Foucault – Kyseenalaistamisen mestari. HS 9.11.1985.

”Kirjoittaja on valtiotieteen lisensiaatti. Hän työskentelee Suomen Akatemian tutkimusassistenttina Helsingin yliopiston sosiologian laitoksella.”

Pia Sivenius: Aikalaisia 2. Luce Irigaray – Nainen on aina kaksi. HS 13.11.1985.

”Kirjoittaja on valtiotieteen kandidaatti ja julkaissut teoksen Avautua solmuun – naisnäkökulma ja miehinen diskurssi (1984).”

Tuija Pulkkinen: Aikalaisia 3. Jean-François Lyotard – Moderni on pakanallinen. HS 16.11.1985.

”Kirjoittaja on valtiotieteen kandidaatti ja työskentelee J. V. Snellmanin teosten toimituskunnassa.”

Keijo Rahkonen: Aikalaisia 4. Gilles Deleuze – Nietzsche on sankari. HS 20.11.1985.

”Kirjoittaja toimii vs. assistenttina Helsingin yliopiston Sosiaalipolitiikan laitoksella.”

Arto Noro: Aikalaisia 5. Norbert Elias – Hänet noudettiin unholasta. HS 23.11.1985.

”Kirjoittaja on valtiotieteen lisensiaatti ja työskentelee Suomen Akatemian nuorempana tutkijana Helsingin yliopiston sosiologian laitoksella.”

Tiina Arppe: Aikalaisia 6. Jean Baudrillard – Kritiikki vaihtuu ironiaksi. HS 27.11.1985.

”Kirjoittaja opiskelee sosiologiaa, käytännöllistä filosofiaa ja tiedotusoppia Helsingin yliopistossa.”

J.P. Roos: Aikalaisia 7. Pierre Bourdieu – Pelikenttien sosiologi. HS 4.12.1985.

”Kirjoittaja hoitaa sosiaalipolitiikan ruotsinkielistä professuuria Helsingin yliopistossa. Hän on väitellyt 1973 aiheesta Welfare Theory and Social Policy (Hyvinvoinnin teoria ja sosiaalipolitiikka) ja julkaissut viimeksi teoksen Elämäntapaa etsimässä (1985).”

Riitta Korhonen & Martin Kusch: Aikalaisia 8. Hans-Georg Gadamer – Ymmärtämisen filosofi. HS 11.12.1985.

”Riitta Korhonen opiskelee suomen kieltä ja kirjallisuutta Jyväskylän yliopistossa, Martin Kusch työskentelee tuntiopettajana Jyväskylän yliopiston filosofian laitoksella.”

Tapani Hietaniemi: Aikalaisia 9. Jürgen Habermas – Järjen viimeinen linnake?
HS 18.12.1985.

”Kirjoittaja on filosofian kandidaatti ja historiantutkija. Nykyisin hän työskentelee Suomen Akatemiassa.”

Tuomas Nevanlinna: Aikalaisia 10. Richard Rorty – Filosofia ei ole koko totuus.
HS 4.1.1986.

”Kirjoittaja on valtiotieteen ylioppilas ja opiskelee Helsingin yliopistossa käytännöllistä filosofiaa ja sosiologiaa.”

Erkki Vainikkala: Aikalaisia 11. Fredric Jameson – Kokonaisuuden pelastaja. HS 11.1.1986.

”Kirjoittaja on filosofian kandidaatti ja on suorittanut myös Master of Arts -tutkinnon Kalifornian yliopistossa San Diegossa. Hän työskentelee Suomen akatemian tutkimusassistenttina Jyväskylän yliopiston kirjallisuuden laitoksella.”

Sami Santanen: Aikalaisia 12. Georges Bataille – Hillittömyys on kohtalomme.
HS 18.1.1986.

”Kirjoittaja on humanististen tieteiden kandidaatti ja opiskelee estetiikkaa ja filosofiaa Helsingin yliopistossa.”

Hannu Sivenius: Aikalaisia 13. Jacques Derrida – Derridada ja kielen leikit. HS 2.2.1986.

”Kirjoittaja on valtiotieteiden kandidaatti ja työskentelee filosofian tuntiopettajana Helsingin yliopistossa.”

Haastattelut:

Hellman, Heikki; tiedotusopin dosentti, synt. 1955. Haast. Jarkko Varjoranta 4.10.2021.

Sarje, Kimmo; filosofian tohtori, synt. 1951. Haast. Jarkko Varjoranta 8.10.2021.

Nevanlinna, Tuomas; filosofi, kirjailija, synt. 1960. Haast. Jarkko Varjoranta 7.6.2023.

Eskelinen, Markku; kirjallisuudentutkija, synt. 1959. Haast. Jarkko Varjoranta 29.6.2023.

Sironen, Esa; yhteiskuntatieteiden tohtori, synt. 1949. Haast. Jarkko Varjoranta 10.7.2023.

Pulkinen, Tuija; valtiotieteilijä, filosofi, synt. 1956. Haast. Jarkko Varjoranta 10.8.2023.

Rahkonen, Keijo; valtiotieteiden tohtori, synt. 1950. Haast. Jarkko Varjoranta 13.9.2023.

Sivenius, Hannu; valtiotieteiden maisteri, synt. 1949. Haast. Jarkko Varjoranta 21.9.2023.

Sivenius, Pia; sosiologi, kirjailija, synt. 1953. Haast. Jarkko Varjoranta 21.9.2023.

Äänitteet tekijän hallussa.

Aikalaiskirjallisuus:

Arppe, Tiina: Jean Baudrillard – esittely. Teoksessa: *Moderni/postmoderni. Lähtökohtia keskusteluun*. Toim. Jussi Kotkavirta & Esa Sironen. Tutkijaliitto, Helsinki 1986.

Eskelinen, Markku & Lehtola, Jyrki: *Jälkisanat. Sianhoito-opas*. WSOY, Helsinki 1987.

Habermas, Jürgen: Tieto ja intressi. Alkuteos: *Erkenntnis und Intresse* (1968). Suom. Paavo Löppönen. Teoksessa: *Yhteiskuntatieteiden filosofiset perusteet osa I*. Toim. Ilkka Patoluoto & Raimo Tuomela. Gaudeamus, Helsinki 1976.

Habermas, Jürgen: Moderni – keskeneräinen projekti. Alkuteos: *Die Moderne – ein unvollendetes Projekt* (1981). Suom. Pertti Töttö. Teoksessa: *Moderni/postmoderni. Lähtökohtia keskusteluun*. Toim. Jussi Kotkavirta & Esa Sironen. Tutkijaliitto, Helsinki 1986.

Hänninen, Sakari: Oikeassa olemisen tuolla puolen. Teoksessa: *Postkulttuuri. Taidehalli 84*. Toim. Kimmo Sarje. Taidehalli, Helsinki 1984.

Irigaray, Luce: *Sukupuolieron etiikka* (1996). Alkuteos: *Èthique de la différence sexuelle* (1984). Suom. Pia Sivenius. Gaudeamus, Helsinki 1996.

Kotkavirta, Jussi: *Jälkisanat. Järjen kritiikki. Adorno, Horkheimer, Marcuse*. Vastapaino, Tampere 1991.

Kotkavirta, Jussi & Sironen, Esa: Modernin maailman tuleminen. Teoksessa: *Moderni/postmoderni. Lähtökohtia keskusteluun*. Toim. Jussi Kotkavirta & Esa Sironen. Tutkijaliitto, Helsinki 1986.

Kotkavirta Jussi, & Sironen, Esa: Saatteeksi. Teoksessa: *Moderni/postmoderni. Lähtökohtia keskusteluun*. Toim. Jussi Kotkavirta & Esa Sironen. Tutkijaliitto, Helsinki 1986.

Lintinen, Jaakko: *Modernin ulottuvuuksia. Fragmentteja modernista ja postmodernista*. Gummerus, Helsinki 1989.

Liotard, Jean-François: *Tieto postmodernissa yhteiskunnassa*. Alkuteos: *La Condition Postmoderne: Rapport sur le savoir* (1979). Suom. Leevi Lehto. Vastapaino, Tampere 1985.

Noro, Arto: *Muoto, moderniteetti ja "kolmas"*. Tutkielma Georg Simmelin sosiologiasta. Tutkijaliitto, Helsinki 1991.

Noro, Arto: *Postfranzenia. Tekstejä itsepäisestä lapsesta postmoderniin muukalaiseen*. Tutkijaliitto, Helsinki 1993.

Pulkinen, Tuija: Jean-François Lyotard – esittely. Teoksessa: *Moderni/postmoderni. Lähtökohtia keskusteluun*. Toim. Jussi Kotkavirta & Esa Sironen. Tutkijaliitto, Helsinki 1986.

Sarje, Kimmo: Kritiikki taiteena. Teoksessa: *Postkulttuuri. Taidehalli 84*. Toim. Kimmo Sarje. Taidehalli, Helsinki 1984.

Sassi, Mirja: *Modernismi murtuu. Jälkimoderni kulttuuriasenne muuttaa arkkitehtuuria, kuvataidetta ja muotoilua*. Rakennuskirja oy, Helsinki 1985.

Sivenius, Hannu: *Après-coup. Dekonstruktioista ja diskurssianalyysistä Ranskassa 1970- ja 1980-luvuilla*. Teoksessa: *Avautua solmuun. Naisnäkökulma ja miehinen diskurssi*. Sivenius, Pia. Gaudeamus, Helsinki 1984.

Sivenius, Hannu: Mitä on postfilosofia? Teoksessa: *Postkulttuuri. Taidehalli 84*. Toim. Kimmo Sarje. Taidehalli, Helsinki 1984.

Sivenius, Pia: *Avautua solmuun. Naisnäkökulma ja miehinen diskurssi*. Gaudeamus, Helsinki 1984.

Steinbock, Dan: *Taideteos ja taidekasvatus*. Gaudeamus, Helsinki 1985.

Tarkka, Pekka: *Lause lauseesta. Arvosteluja ja kirjoituksia 1984–1994*. Otava, Helsinki 1994.

Vainikkala, Erkki: Fredric Jameson – esittely. Teoksessa: *Moderni/postmoderni. Lähtökohtia keskusteluun*. Toim. Jussi Kotkavirta & Esa Sironen. Tutkijaliitto, Helsinki 1986.

Ziegler, Heide: *Stuttgart Seminar in Cultural Studies. The End of Postmodernism: New Directions*. M und P Verlag, Stuttgart 1993.

Sanoma- ja aikakauslehdet:

Alitalo, Simo: Postmodernia filosofiaa. *Turun Sanomat* 29.11.1985.

Alitalo, Simo: Nykyaikaa etsimässä. *Turun Sanomat* 1.2.1987.

Alkio, Jyrki: Arto Norosta Tiede & edistys -lehden uusi päätoimittaja. *Helsingin Sanomat* 29.1.1997.

- Crenshaw, Kimberle: Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics. *University of Chicago Legal Forum* 1/1989, 139–167.
- Forsblom, Harry: Kulku taivaan poikki. *Helsingin Sanomat* 5.8.1979.
- Hellman, Heikki: Kuri, rikos ja rangaistus. *Helsingin Sanomat* 6.7.1980.
- Hellman, Heikki: Television lumo vaan ei lume. *Helsingin Sanomat* 18.12.1983.
- Hytönen, Mattiesko: Eikan pumpun jäsentenväliset. Kirjallisen väen Eino Leinon seura täytti 40 vuotta ja kutsui juhlaherjaajakseen nuoren kirjailijanalun. *Helsingin Sanomat* 31.10.1987.
- Itkonen, Esa: City-kulttuuriin on syynsä. *Helsingin Sanomat* 27.10.1986.
- Itkonen, Esa: Muotifilosofia vaikuttaa. *Helsingin Sanomat* 22.11.1986.
- Laclau, Ernesto & Mouffe, Chantal: Socialist Strategy – Where Next? *Marxism Today* 1/1981, 17–22.
- Lahti, Vesa-Matti: Älymystön taivas. *Helsingin Sanomat* 11.8.1991.
- Niiniluoto, Ilkka: Taistelevan pessimistin elämäniisaus. G.H. von Wright puhuu ihmisen ja järjen puolesta. *Helsingin Sanomat* 1.2.1987.
- Noro, Arto: Marx kävi täällä. *Sosiologia* 1/1983, 52–53.
- Petäjä, Jukka: Kirjailija on kuollut, eläköön diskurssi! Postmoderni romaani passitti eheän minän historiaan ja jätti jäljelle tyhjyyden. *Helsingin Sanomat* 31.3.1993.
- Rahkonen, Keijo: NSU – 30 vuotta kriittistä yhteispohjoismaista tutkimusta. *Tiede & edistys* 3/1980, 61–63.
- Rahkonen, Keijo: Muotia tai ei. *Sosiologia* 2/1987, 145–146.
- Silvennoinen, Martti & Sironen, Esa: Tanskan herkkuja. *Jyväskylän ylioppilaslehti* 27.4.1983.
- Sivenius, Pia: 1980-luku: Avautua solmuun. *Sosiologia* 3/1992, 199–202.
- Tarkka, Pekka: Evankeliumeista epäuskoon. Kirjallisuudentutkija tarkastelee kertomuksia Jeesuksesta. *Helsingin Sanomat* 15.12.1985.

Toiviainen, Seppo: "Tieteen politisoituminen". *Tiede & edistys* 1/1976, 1–5.

Toiviainen, Seppo: Suuri projekti ei ole ohi. *Tiede & edistys* 2/1986, 82–86.

Valkonen, Markku: Taidehallin ajan antenni. *Helsingin Sanomat* 24.2.1985.

[kirjoittaja ei tiedossa] Vuorosanoja postmodernismista. Mitä tahansa voidaan yhdistellä. *Keskisuomalainen* 14.2.1988.

[yläotsikko] Näinkö koittaa Suomen vuoro astua keskusteluun postmodernismista? *Helsingin Sanomat* 24.2.1985.

TUTKIMUSKIRJALLISUUS

Backman, Jussi: Heidegger Suomessa. *Heidegger. Ajattelun aiheita*. Toim. Jussi Backman & Miika Luoto. Eurooppalaisen filosofian seura ry, Niin & näin, Tampere 2006.

Bauman, Zygmunt: *Postmodernin lumo*. Alkuteos: *Intimidations of Postmodernity* (1992). Suom. Jyrki Vainonen. Toim. Pirkkaliisa Ahponen & Timo Cantell. Vastapaino, Tampere 1996.

Bevir, Mark; Hargis, Jill & Rushing, Sara: Introduction. Teoksessa: *Histories of Postmodernism*. Toim. Mark Bevir, Jill Hargis & Sara Rushing. Routledge, New York 2007.

Culler, Jonathan: *Ferdinand de Saussure*. Alkuteos: Saussure (1976). Suom. Risto Heiskala. Tutkijaliitto, Helsinki 1994.

Cusset, François: *French Theory. How Foucault, Deleuze, & Co. Transformed the Intellectual Life of the United States*. Alkuteos: *French Theory. Foucault, Derrida, Deleuze, & Cie et les mutations de la vie intellectuelle aux États-Unis* (2003). Käänt. Jeff Fort. University of Minnesota Press, Minneapolis 2008.

Dosse, François: *Strukturalismin historia. Osa 1: Ohjelman synty 1945–1966*. Alkuteos: *Histoire du Structuralisme. Tome 1: Le Champ du signe, 1945–1966* (1992). Suom. Anna Helle. Tutkijaliitto, Helsinki 2011.

Dosse, François: *Strukturalismin historia. Osa 2: Joutsenlaulu 1967–*. Alkuteos: *Histoire du Structuralisme. Tome 2: Le Chant du cygne, 1967 à nos jours* (1992). Suom. Anna Helle. Tutkijaliitto, Helsinki 2018.

- Eskelinen, Markku: Ennen ja jälkeen postmodernismin. *Helsingin Sanomat* 28.3.1999.
- Eskelinen, Markku: *Raukoilla rajoilla. Suomenkielisen proosakirjallisuuden historiaa*. Siltala, Helsinki 2016.
- Gordon, Eli Peter: Hammer Without a Master. French Phenomenology and the Origins of Deconstruction (Or, How Derrida Read Heidegger). Teoksessa *The Histories of Postmodernism*. Toim. Mark Bevir, Jill Hargis & Sara Rushing. Routledge, New York 2007.
- Green, Sarah & Pulkkinen, Tuija: Postmodern Moment in Gender Studies and Anthropology. Teoksessa: *The Cambridge Handbook for the Anthropology of Gender and Sexuality*. Toim. Martin Fotta, Cecilia McCallum & Silvia Posocco. Cambridge University Press, Cambridge 2023.
- Grosz, Elizabeth: Sukupuoliero ja essentialismin ongelma. Alkuteos: Sexual Difference and the Problem of Essentialism (1989). Suom. Elina Halttunen-Riikonen. *Niin & näin* 3/2013, 62.
- Helle, Anna: *Jäljet sanoissa. Jälkistrukturalistisen kirjallisuuskäsityksen tulo 1980-luvun Suomeen*. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä 2009.
- Hertzberg, Lars: Filosofin ymmärtämisestä oman aikansa taustaa vasten. Von Wright lukee Wittgensteinia. Teoksessa *Georg Henrik von Wright – modernin ajan ajattelija*. Toim. Johan Strang & Thomas Wallgren. Gaudeamus, Helsinki 2020.
- Hiedanniemi, Britta & Sahi, Sinikka: *Ajasta aikaan. Eurooppalainen ihminen (7.painos)*. WSOY, Helsinki 2004.
- Horkheimer, Max: Nachtrag. Teoksessa: *Max Horkheimer: Gesammelte Schriften Band 4. Schriften 1936–1941*. Toim. Alfred Schmidt. Ficher, Frankfurt am Main 1988.
- Ikonen, Teemu & Porttikivi, Janne: *Platonin apteekki ja muita kirjoituksia*. Gaudeamus, Helsinki 2003.
- Jouhki, Essi; Lalu, Liisa; Okkonen, Ville; Rentola, Kimmo; Roselius, Aapo & Soimetsä, Ville: *Vimmaa ja voimaa. Suomen Teiniliitto ja yhteiskunta 1939–1983*. Teos, Helsinki 2023.
- Kauppi, Niilo: *Radicalism in French Culture. A Sociology of French Theory in the 1960s*. Routledge, Lontoo 2010.

Kärrylä, Ilkka: Merkitysten ja muutosten tutkimus käsitehistoriallisesti. Teoksessa: *Avaimia menneisyyteen. Opas historiantutkimuksen menetelmiin*. Toim. Mirikka Danielsbacka, Matti O. Hannikainen & Tuomas Tepora. Gaudeamus, Helsinki 2022.

Lalu, Liisa: ”Ainakin vuori on kääntämättä.” Nuortaistolaisuuden muistaminen ja menneisyyden radikalismi. *Ennen ja nyt* 1/2015.

Lecarpentier, Damien: Johdanto: Strukturalismista pragmatismiin. Teoksessa *1900-luvun ranskalainen yhteiskuntateoria*. Toim. Ilkka Kauppinen & Miikka Pyykkönen. Gaudeamus, Helsinki 2015.

Lind, Kimmo: *Radikalismista aikalaisanalyysiin. Tutkijaliiton kehitys 1970-luvulta 1990-luvulle*. Kampus kustannus, Jyväskylä 1998.

Lindsay, James & Pluckrose, Helen: *Cynical Theories. How Activist Scholarship Made Everything about Race, Gender, and Identity – and Why This Harms Everybody*. Swift Press, Lontoo 2020.

Lohtaja, Aleks: Jälkisanat. Teoksessa: *Messiaaniseen sirpaleita. Kirjoituksia kielestä, historiasta ja pelastuksesta. Walter Benjamin (2.painos)*. Toim. Markku Koski, Keijo Rahkonen & Esa Sironen. Suom. Raija Sironen. Tutkijaliitto, Helsinki 2023.

Lähde, Ville: Herbert Marcuse. Yhteiskuntakritiikin perustaa etsimässä. *Niin & näin* 3/2001, 41–51.

Neiman, Susan: *Left Is Not Woke*. Polity Press, Cambridge 2024.

Nietzsche, Friedrich: *Iloinen tiede*. Alkuteos: *Die fröhliche Wissenschaft* (1882). Suom. J.A. Hollo. Säkeiden suomennokset Aarno Peromies & Toivo Lyy. Otava, Helsinki 1972.

Nieminen, Hannu: Julkiset intellektuellit ja yhteiskunnan muutos. Teoksessa: *Älymystön jäljillä. Kirjoituksia suomalaisesta sivistyneistöstä ja älymystöstä*. Toim. Pertti Karkama & Hanne Koivisto. SKS, Helsinki 1997.

Nivala, Asko: Kulttuurihistoria, uusmaterialismi, posthumanismi ja digitaalinen humanismi. Teoksessa *Kulttuurihistorian tutkimus. Lähteistä menetelmiin ja tulkintaan*. Toim. Rami Mähkä, Marika Ahonen, Niko Heikkilä, Sakari Ollitervo & Marika Räsänen. Turun yliopisto, Turku 2022.

- Noro, Arto: Aikalaisdiagnoosi sosiologisen teorian kolmantena lajityyppinä. *Sociologia* 4/2000, 321–329.
- Oittinen, Vesa: *Marx & moderni. Jatkuvuuksia ja katkoksia Marx-kuvassa*. Eurooppalaisen filosofian seura ry, Niin & näin, Tampere 2018.
- Portelli, Alessandro: Mikä tekee muistitietohistoriasta erityisen? Teoksessa: *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Toim. Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo & Ulla-Maija Peltonen. SKS, Helsinki 2006.
- Pulkkinen, Tuija: *Postmoderni politiikan filosofia*. Gaudeamus, Helsinki 1998.
- Pyykkönen, Miikka: Michel Foucault – Vallan, tiedon ja subjektiuden tutkija. *1900-luvun ranskalainen yhteiskuntateoria*. Toim. Ilkka Kauppinen & Miikka Pyykkönen. Gaudeamus, Helsinki 2015.
- Rossi, Leena: Muisti, muistot ja muistitietohistoria. Teoksessa *Tulkinnan polkuja: Kulttuurihistorian tutkimusmenetelmiä*. Toim. Asko Nivala & Rami Mähkä. Turun yliopisto, Turku 2013.
- Sarjala, Jukka: *Turun romantiikka. Aatteita, lukuvimmaa ja yhteistoimintaa 1810-luvun Suomessa*. SKS, Helsinki 2020.
- Sarje, Kimmo: *Romantiikka ja postmoderni*. Kuvataideakatemia, Helsinki 1989.
- Sarje, Kimmo: *Briefe aus Nirgendwo. Kirjeitä kadonneesta maasta. Letters from Nowhere*. Porin taidemuseo, Pori 2005.
- Sassoon, Donald: *One Hundred Years of Socialism: The West European Left in the Twentieth Century*. Fontana Press, Lontoo 1996.
- Scruton, Roger: *Thinkers of the New Left*. Longman, Harlow 1985.
- Tarasti, Eero: *Moi ja soi. Muistelmat*. Teos, Helsinki 2021.
- Tarkka, Pekka: *Onnen Pekka. Muistelmia*. Otava, Helsinki 2018.
- Vartola, Anni: *Kuritonta monimuotoisuutta. Postmodernismi suomalaisessa arkkitehtuurikeskustelussa*. Aalto-yliopisto, Helsinki 2014.

Wheatland, Thomas: *The Frankfurt School in Exile*. University of Minnesota Press, Minneapolis 2009.

AUDIOVISUAALINEN AINEISTO

Radioateljee: Modernia etsimässä. Akustinen rihmasto. T. Yle, Yle 2. E: 5.2.1988.

Jarkko Tontti -podcast: Markku Eskelinen. Toim. Jarkko Tontti. Ensiesitys 11.4.2023, Spotify, kesto 1:05:08.

<https://jarkkotontti.net/markku-eskelinen/>

[haettu 13.9.2024]